

Επετειακό Αφιέρωμα των Χρονικών 1821-2021

Του ΒΙΚΤΩΡ ΙΣΑΑΚ ΕΛΙΕΖΕΡ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΧΡΟΝΙΚΑ, όπως και ο Ελληνικός Εβραϊσμός, γιορτάζει τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση αφιερώνοντας τα τεύχη του 2021 στην ιστορική πορεία των Ελλήνων Εβραίων στα 200 χρόνια από την εθνική ανεξαρτησία, στη συνεισφορά τους στην ανάπτυξη του σύγχρονου Ελληνικού κράτους και στην εξέλιξη της ταυτότητας του Έλληνα Εβραίου.

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ αποτέλεσαν ένα δύσκολο ξεκίνημα για τις σχέσεις των Χριστιανών και των Εβραίων Ελλήνων, με συγκρουσιακές εντάσεις, που έφτασαν να γίνουν και αιματηρές, καθώς η ανάγκη της ομογενοποίησης της εθνικής ιδεολογίας / συνείδησης έτεινε να αφήσει στο περιθώριο καθετί το διαφορετικό, κυρίως όταν το διαφορετικό ήταν οι Εβραίοι, οι προνομιούχοι και οι προστατευμένοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Χρειάστηκαν αγώνες για να ξεπεραστεί η δυσπιστία, χρειάστηκαν φωτισμένες προσωπικότητες κι από τις δύο πλευρές που σφυρηλάτησαν τη σχέση πέρα από τους ανταγωνισμούς και ενάντια στις προκαταλήψεις. Τις αρχές αυτής της ώσμωσης ερευνούν έγκριτοι επιστήμονες όπως ο Διονύσης Δρόσος και ο Φίλιππος Κάραμποτ, ενώ ματιές σε επιμέρους ζητήματα ερευνούν: Η Μαίρη Μαργαρώνη, για τη γλώσσα και τις διακοινοτικές σχέσεις Χριστιανών κι Εβραίων. Ο Ηλίας Πέσσαχ, που μας μεταφέρει στις 31 Αυγούστου 1881 μέσα από την ομιλία του Αρχιραββίνου Θεσσαλίας και Παλαιάς Ελλάδος Συμεών Πέσσαχ κατά την είσοδο των Ελληνικών Στρατευμάτων στη Λάρισα. Ο

Γιώργος Αντωνίου, που παρακολουθεί τον ρόλο της μουσικής –μέσα από την ίδρυση του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης το 1914– στη μετάβαση της πόλης «στον κοσμοπολιτισμό της ευρωπαϊκής ταυτότητας» αλλά και στην επιβίωση των Θεσσαλονικέων Εβραίων μουσικών στο Άουσβιτς. Ο Ευάγγελος Χεκίμογλου, που εξετάζει τη μαζική μετεγκατάσταση συναγωγών της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917, και ο Ευστάθιος Λιανός Λιάντης, που παρουσιάζει ένα άγνωστο περιστατικό ανθρωπισμού στη διάρκεια της Κρητικής Επανάστασης.

ΤΑ ΕΠΕΤΕΙΑΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ που «ανοίγουν» το τεύχος είναι μηνύματα ουσίας, χαρακτηριστικά των άρρηκτων δεσμών και του τι σημαίνει Ελλάδα για τους Έλληνες Εβραίους, τον διεθνή εβραϊσμό και το κράτος του Ισραήλ.

ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ «κλείνει» με σύγχρονα θέματα, όπως το άρθρο του Μητροπολίτη Γαβριήλ για τη σημασία της διατήρησης της μνήμης του Ολοκαυτώματος και την παρουσίαση από τον Λέοντα Ναρ του βιβλίου της Ξένιας Ελευθερίου που πραγματεύεται τα πολύπλευρα ζητήματα των πηγών περί Ολοκαυτώματος στο διαδίκτυο. Για ένα μεγάλο κεφάλαιο της ιστορίας, τους Έλληνες Εβραίους στην Αντίσταση, η Έρση Μαλαγιώργη μας παρουσιάζει το σπουδαίο βιβλίο του Ιάσονα Χανδρινού «Συναγωνιστές». Ευχαριστούμε όλους τους μελετητές που συνεργάστηκαν για αυτό το τεύχος συμβάλλοντας στην κατανόηση μιας πολυδιάστατης, πολυτάραχης όσο και μεγαλειώδους ιστορίας δύο εκατονταετηρίδων.

** Ο Βίκτωρ Ισαάκ Ελιέζερ είναι Γεν. Γραμματέας του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: «Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου», ελαιογραφία του Ευγένιου Ντελακρούα (1826), Μουσείο Καλών Τεχνών Μπορντό.
Ένθετη φωτογραφία: σελίδα του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος (1822), Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Μήνυμα του Προέδρου του ΚΙΣΕ Δαβίδ Σαλιέλ για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση

«Θέλει αρετήν και τόλμην η Ελευθερία», με τους στίχους αυτούς του Ανδρέα Κάλβου, πορεύτηκαν οι Έλληνες για να κτίσουν τη σύγχρονη Ελλάδα. Μια Ελλάδα που συνδέει τις ρίζες και την παράδοση με τη φιλοσοφία, τα γράμματα και τις τέχνες. Μια Ελλάδα που αγωνίστηκε και κατάφερε να μείνει όρθια, απέναντι στους εχθρούς της και να υπερασπιστεί τις αξίες της Εθνικής Ανεξαρτησίας, της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας.

Οι Έλληνες Εβραίοι, αναπόσπαστο τμήμα του Ελληνικού λαού, συμμετείχαμε ενεργά στη διαμόρφωση του σύγχρονου Ελληνικού κράτους.

ΠΟΛΕΜΗΣΑΜΕ μαζί για την προάσπιση της ελευθερίας μας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, δοκιμαστήκαμε μαζί στους Βαλκανικούς πολέμους, αντισταθήκαμε μαζί στον φασισμό και στον ναζισμό στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για να προασπίσουμε τις κοινές μας αξίες και να σταματήσουμε τη βαρβαρότητα.

ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΜΕ στην πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου μας, στην ποίηση, στη λογοτεχνία, στην ιστορική έρευνα, στο θέατρο και τη ζωγραφική.

ΣΥΜΒΑΛΛΑΜΕ στην οικονομική και επιστημονική εξέλιξη της χώρας μας. Στο εμπόριο και στη βιομηχανία, στην αρχιτεκτονική, στην εκπαίδευση, στη νομική και στην ιατρική.

ΕΙΜΑΣΤΑΝ ΜΑΖΙ στους χώρους εργασίας, στα

λιμάνια και στα καπνεργοστάσια και πρωτοστατήσαμε στη διεκδίκηση του σεβασμού των ίσων δικαιωμάτων για όλους.

ΕΙΜΑΣΤΑΝ ΜΑΖΙ στους κοινωνικούς αγώνες κατά του ρατσισμού και του αντισημιτισμού.

ΠΛΗΓΗΚΑΜΕ ανεπανόρθωτα από τον εκτοπισμό και την εξόντωση 67.000 ομοθρήσκων μας, Ελλήνων Εβραίων, στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης και θρηνούμε και θυμόμαστε...

ΚΑΤΟΡΘΩΣΑΜΕ όμως και ανασυγκροτηθήκαμε από τις στάχτες των αδελφών μας... Κτίζουμε μαζί τα γερά θεμέλια της σύγχρονης Ελλάδας, που οι πολίτες της μπορούν να ζουν αρμονικά, με βάση τις αρχές του Ελληνικού Συντάγματος, που θωρακίζει την ισονομία όλων των πολιτών ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής ή θρησκείας, και προσπαθούμε μαζί να θωρακίσουμε τις αξίες του ανθρωπισμού απέναντι στους νοσταλγούς του σκοταδισμού.

Γιορτάζουμε σήμερα όλοι μαζί τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση που φώτισε τις καρδιές των Ελλήνων και οδήγησε στην απελευθέρωση και στην ίδρυση του σύγχρονου Ελληνικού κράτους. Διακόσια χρόνια αγώνων για την Ελευθερία, 200 χρόνια πολιτισμού, 200 χρόνια προάσπισης υψηλών αξιών και ιδανικών για όλη την Ανθρωπότητα.

23 Μαρτίου 2021

Δαβίδ Σαλιέλ

Πρόεδρος

ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ευχετήρια Επιστολή του Προέδρου του WJC Ronald S. Lauder στον Έλληνα Πρωθυπουργό για τη 200ή Επέτειο της Ανεξαρτησίας

Με την ευκαιρία των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση, ο Πρόεδρος του Παγκοσμίου Εβραϊκού Συνεδρίου (WJC) Ronald S. Lauder απέστειλε την παρακάτω επιστολή προς τον Πρωθυπουργό Κυριάκο Μητσοτάκη:

Νέα Υόρκη, 24.3.2021. Το Παγκόσμιο Εβραϊκό Συνέδριο (WJC), αντιπροσωπευτικό όργανο εβραϊκών κοινοτήτων περισσότερων από 100 χωρών ανά τον κόσμο, επιθυμεί να συγχαρεί τον ελληνικό λαό με την ευκαιρία της 200ής επετείου της ανεξαρτησίας του.

Το σύγχρονο και δημοκρατικό κράτος της Ελλάδας αποτελεί το προπύργιο της Ελευθερίας, και έμπνευση για όλους εμάς που αγωνιζόμαστε για την ισότητα, την πρόοδο και την ειρήνη.

Οι Έλληνες και οι Εβραίοι μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία. Από την πατρίδα μας, σε γειτονικές γωνιές στην Ανατολική Μεσόγειο, μέχρι την κοινή μας αναζήτηση της γνώσης, της επιστήμης, της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Λαοί της διασποράς και οι δύο, οι Έλληνες και οι Εβραίοι επί αιώνες έζησαν μαζί, συνεργάστηκαν, αντάλλαξαν ιδέες, συναλλάχθηκαν. Και οι δύο πολεμήσαμε μαζί ενάντια σε εκείνους που

απειλήσαν τα ίσα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και την ειρηνική συμβίωση.

Ο Γουίνστον Τσώρτσιλ συνόψισε κατά τον καλύτερο τρόπο αυτό το πνεύμα όταν είπε: «Δεν υπάρχουν άλλες δύο πόλεις που να έχουν παίξει τέτοιο ρόλο για την ανθρωπότητα όσο η Αθήνα και η Ιερουσαλήμ. Η προσφορά τους στη θρησκεία, τη φιλοσοφία και την τέχνη αποτελούν τον φάρο για την πίστη και τον πολιτισμό».

Οι δύο λαοί μας είναι προορισμένοι να ζουν ο ένας στο πλευρό του άλλου και να μοιράζονται τους κοινούς αγώνες κατά της τυραννίας και της καταπίεσης. Από τις ρίζες της, ως μία από τις αρχαιότερες και λαμπρότερες εβραϊκές κοινότητες στον κόσμο μέχρι τις αναπτυσσόμενες Ελληνο-Ισραηλινές σχέσεις του σήμερα, η Ελλάδα ήταν πάντα για τον εβραϊκό λαό ένα ιδεώδες, ένα όραμα κι ένα ασφαλές καταφύγιο.

Αξιότιμε κ. Πρωθυπουργέ, παρακαλώ δεχθείτε τις ειλικρινέστερες ευχές μου για τη 200ή επέτειό σας και είτε ο αδελφός ελληνικός λαός να «πορευθεί εκ δυνάμεως εις δύναμιν», όπως αναφέρει το βιβλικό εδάφιο.

Ronald S. Lauder

Πρόεδρος World Jewish Congress

Ο Πρόεδρος του EJC Dr. Moshe Kantor συγχαίρει την Ελλάδα για τα 200 Χρόνια Εθνικής Ανεξαρτησίας

EJC, Βρυξέλλες 24.3.2021: «Με την ευκαιρία της χαρμόσυνης επετείου των 200 ετών από την πραγμάτωση της ελευθερίας και της δημοκρατίας στην Ελλάδα, απευθύνουμε τα θερμότερα συγχαρητήριά μας προς τον Ελληνικό λαό», δήλωσε ο Δρ. Κάντορ, πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συνεδρίου (EJC).

«Η Ελλάδα ήταν πάντα περήφανη για την ιστορική και δυναμική εβραϊκή της κοινότητα, η πλούσια παράδοση της οποίας αποτελεί δώρο για τον εβραϊκό κόσμο».

«Από την πλευρά τους, οι Έλληνες Εβραίοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη δημόσια ζωή της

χώρας, διαπρέποντας σε διάφορους τομείς, όπως η επιστήμη, ο πολιτισμός και οι τέχνες, συμμετέχοντας στο πλούσιο μωσαϊκό που απαρτίζει το ελληνικό έθνος», προσέθεσε ο Δρ. Κάντορ.

«Δεν θα ξεχάσουμε ποτέ το γεγονός ότι στη σκοτεινότερη περίοδο του Ολοκαυτώματος, κατά την οποία αφανίστηκε σχεδόν ολοκληρωτικά ο ελληνικός εβραϊσμός, πολλοί Έλληνες προστάτευσαν τους Εβραίους συμπατριώτες τους, και ειδικότερα δεν θα ξεχάσουμε ποτέ το κουράγιο των 357 Ελλήνων Δικαίων των Εθνών».

«Στο πέρασμα των αιώνων η Ελλάδα υπήρξε φάρος για την Ανθρωπότητα, ως κοιτίδα της δημοκρατίας, της φιλοσοφίας και του δυτικού πολιτισμού. Σήμερα συνεχίζει να πρωτοστατεί σε πολλούς τομείς, όπως στην καταπολέμηση του αντισημιτισμού

και στην προαγωγή της διεθνούς συνεργασίας».

«Εκ μέρους των Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ευρώπης, ευχόμαστε στον λαό της Ελλάδας έναν χαρούμενο εορτασμό της επετείου», δήλωσε ο Πρόεδρος του EJC.

Η Πολιτική Ηγεσία του Ισραήλ συγχαίρει την Ελλάδα για την 200ή Επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης

Σε επιστολές προς τους Έλληνες ομολόγους τους, ο Πρόεδρος, ο Πρωθυπουργός, ο Πρόεδρος της Κνέσσετ και ο Υπουργός Εξωτερικών του Ισραήλ συγχαίρουν την Ελλάδα για την 200ή επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης.

Συγκεκριμένα, σε επιστολή του προς την Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου, ο ομολόγός της, Πρόεδρος του Ισραήλ Reuven Rivlin, μεταξύ άλλων δηλώνει ότι: «Όταν

εορτάζουμε την εθνική σας επέτειο, εορτάζουμε επίσης τη μεγάλη συμβολή της Ελλάδας στις παγκόσμιες αξίες και στον πολιτισμό. Ο σημερινός κόσμος είναι ασφαλέστερος και πιο σταθερός, όταν ακολουθεί τις αρχές της δημοκρατίας. Είναι πλουσιότερος και πιο λογικός, όταν αντλεί γνώση από την πηγή της φιλοσοφίας».

Ο Πρωθυπουργός του Ισραήλ, Benjamin Netanyahu, σε επιστολή προς τον Έλληνα ομολόγό του, Κυριάκο Μητσοτάκη, μεταξύ άλλων, αναφέρει: «Από τότε που κέρδισε την ανεξαρτησία της, η σύγχρονη Ελλάδα κατέστη επιτυχώς ζωτικό μέλος, τόσο της Ευρώπης όσο και της Μεσογείου, καθιστώντας την Ελλάδα κρίσιμης σημασίας γέφυρα μεταξύ των εθνών, ενώ διατηρεί πάντα το δικό της μοναδικό πνεύμα και την πλούσια κληρονομιά της για την οποία είναι δικαιολογημένα υπερήφανη».

Προσθέτει ότι: «Ως εκπρόσωποι δύο χωρών που οι ρίζες τους ανάγονται στην αρχαιότητα και που μοιράζονται τις αξίες της δημοκρατίας και της ελευθερίας

ας, προσβλέπω στη συνέχιση της στενής συνεργασίας για να επεκτείνουμε ακόμη περισσότερο τους ήδη εξαιρετικούς δεσμούς φιλίας μεταξύ των δύο κυβερνήσεων και των λαών μας».

Ο Πρόεδρος της Κνέσσετ, Yariv Levin, σε επιστολή του προς τον Πρόεδρο της Ελληνικής Βουλής, Κωνσταντίνο Τασούλα, δηλώνει ότι έχει την τιμή να συγχαρεί τον ελληνικό λαό για την 200ή επέτειο της

Ελληνικής Επανάστασης. Προσθέτει ότι «με μεγάλη ικανοποίηση σημειώνω την εξαιρετική συνεργασία και την ιδιαίτερη φιλία μεταξύ των κοινοβουλίων μας, η οποία βασίζεται στην κοινή δέσμευση στις αξίες της δημοκρατίας, του πλουραλισμού και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

Στην επιστολή του προς τον Έλληνα ομολόγό του, Νίκο Δένδια, ο Ισραηλινός Υπουργός Εξωτερικών Gabi Ashkenazi δηλώνει ότι: «Από τότε που απέκτησε την ανεξαρτησία της, η Ελλάδα αντιμετώπισε πολλές προκλήσεις στο εσωτερικό και στο εξωτερικό και δημιούργησε μια ελεύθερη και ανεξάρτητη κοινωνία που διατηρεί τις ελληνικές αξίες και τη φιλοσοφία».

Προσθέτει ότι: «Οι ελληνο-ισραηλινές σχέσεις αποτελούν σημαντικό πυλώνα της σταθερότητας της περιοχής και της περιφερειακής συνεργασίας και έχουν στρατηγική αξία και για τις δύο χώρες μας».

Πηγή: Δελτίο Τύπου Πρεσβείας Ισραήλ, 23.3.2021

Ελλάδα, πουλί της ελευθερίας

Των YOSSY AMRANI & AVIRAMA GOLAN

Η ελευθερία είναι μια υπέρτατη αξία. Από την αρχαιότητα, και ακόμα περισσότερο τα τελευταία 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση, αποτελεί τη μεγαλύτερη συνεισφορά της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό πνεύμα, το πνεύμα του ελεύθερου κόσμου.

Tο 2008, στο αποκορύφωμα της οικονομικής κρίσης, υπήρχαν εκείνοι στην Ευρωπαϊκή Ένωση που είδαν την Ελλάδα σαν ένα πουλί, σαν το καναρίνι που έπαιρναν μαζί τους οι ανθρακωρύχοι στα έγκατα της γης. Όταν αυτό έπαυε να κελαηδά, καταλάβαιναν ότι ο κίνδυνος ήταν άμεσος από την έλλειψη οξυγόνου. Δυστυχώς, τα τελευταία χρόνια με την άνοδο του λαϊκισμού σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, αυτοί οι «ανθρακωρύχοι» δεν άκουσαν το πουλί και άρχισαν να φυσούν απειλητικοί άνεμοι.

Στην Ελλάδα, ευτυχώς, το πουλί της ελευθερίας και του ελεύθερου πνεύματος ζει και βασιλεύει. Παρά τις διάφορες κρίσεις και δύσκολες προκλήσεις, το πουλί, με απaráμιλλη ζωντάνια, τίναξε τα φτερά του, σήκωσε το κεφάλι του και συνέχισε να κελαηδά για την ιστορία του και τις περιπέτειές του.

Το ελληνικό πνεύμα εκφράζεται στον ελληνικό τρόπο ζωής, στη φιλοσοφία, στις ατομικές και κοινωνικές αρετές, και στην ελληνική εκδηλωτικότητα. Το εκφράζουν τόσα ποιήματα και τραγούδια που έγραψαν οι μεγαλύτεροι ποιητές της Ελλάδας. Είναι κάτι πέρα από τραγούδια της ταβέρνας. Η υπέροχη μουσική του ρεμπέτικου και του μπουζουκιού απελευθερώνει το πνεύμα και μας κάνει να ανοίγουμε τα φτερά μας. Ποιος δεν φαντάζεται ότι ξεπετιέται σαν πουλί στο άκουσμα των τραγουδιών της Σωτηρίας Μπέλλου ή του Νίκου Ξυλούρη, σαν να πολεμά για τη ζωή του, για την ελευθερία του και τις αξίες του.

Αυτή η θαυμάσια ποίηση αφηγείται τη σπουδαία ιστορία πολέμων και αιματοχυσίας, πληγών και πόνου, του αγώνα για ανεξαρτησία, για τη ζωή σε ένα κομμάτι γης δίπλα στις υπέροχες ακτές και στους όρμους της Ελλάδας, ανάμεσα στους ελαιώνες και στις

φιστικιές. Είναι η ιστορία ενός λαού που προέκυψε από την εξαιρετική ομορφιά του ελληνικού τοπίου.

*Αετόμορφα έχει τα ψηλά βουνά
στα ηφαίστεια κλήματα σειρά
και τα σπίτια πιο λευκά
στου γλαυκού το γειτόνεμα!*

(Οδυσσέας Ελύτης, «Της Δικαιοσύνης Ήλιε Νοητέ», *Αξιον Εστί*).

Ή είναι ποίηση για τη λαχτάρα των ναυτικών και εκείνων που ζουν στη Διασπορά για την πατρίδα:

*Στο περιγιάλι το κρυφό
Κι άσπρο σαν περιστέρι
Διψάσαμε το μεσημέρι
Μα το νερό γλυφό
(Γιώργος Σεφέρης, «Άρνηση», *Στροφή*).*

Πάνω απ' όλα, είναι η ποίηση που αφηγείται την ιστορία του ανθρώπου και τη δύναμη του ανθρώπινου πνεύματος. Μια ποίηση που ζητά από τον άνθρωπο να αγωνιστεί για τη μεγαλοσύνη και τη δόξα και να πετάξει με τα φτερά του, όπως λέει το ποίημα του Ανδρέα Κάλβου «Ωδή Δευτέρα – Εις Δόξαν».

*Δίδει αυτή τα πτερά.
και εις τον τραχύν, τον δύσκολον
της Αρετής τον δρόμον.*

Πόσο όμορφη είναι η ελληνική ποίηση, όπως οι Έλληνες, ριζωμένη στη γη της, στο σπίτι της, στις θάλασσες γύρω από αυτό – το Αιγαίο Πέλαγος και το Ιόνιο Πέλαγος. Η ποίηση αντλεί δύναμη από το απλό και το ταπεινό και τραγουδά την καθημερινή ζωή. Πορτάζει την ευτυχία των καλότυχων, των ερωτευμένων, αλλά και τον πόνο και τη θλίψη που και αυτά είναι στη ζωή. Αποδέχεται τη θλίψη και τη μο-

ναξιά, επίσης μέρος της ζωής' ακόμη και όταν σπαράζει και πενθεί, τραγουδά πάντα γλυκά και χορεύει μέχρι τις πρώτες ώρες της νύχτας. Όλα έχουν να κάνουν με τον έρωτα.

Δεν υπάρχει κανένας άλλος τόπος στον κόσμο όπου οι ποιητές, αλλά και οι απλοί πολίτες ξέρουν πώς να αμφισβητούν τη χώρα τους, να πολεμούν για τον αγώνα, να παλεύουν για την ιδέα της ελευθερίας, γιατί πρέπει να αγωνίζεται κανείς για την ελευθερία και να την προστατεύει, να θυμώνει και να ποινά για την πατρίδα και πάντα να την πονάει γιατί:

*Τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα
μου τα 'πες με το πρώτο σου το γάλα.
(Νίκος Γκάτσος, «Μάνα μου Ελλάς», Στροφή).*

Και όλα αυτά με μια φιλοπατρία, τόσο όμορφη στη σεμνότητά της. Μια αγάπη ανυπέβλητη, μέχρι τελευταίας πνοής. Σε όλα αυτά τα τραγούδια και τα σπουδαία πνευματικά έργα των Ελλήνων δημιουργών, που τραγουδούν τις ελληνικές αξίες και την ελληνική κληρονομιά, πάλλεται το μεγάλο πνεύμα της Ελλάδας, το πνεύμα της ελευθερίας που δεν παραδίδεται ποτέ, που έχει σφυρηλατηθεί επί χιλιάδες χρόνια.

Στις πιο δύσκολες στιγμές του ελληνικού έθνους, μέσα από αιώνες καταπιεστικής σκλαβιάς, η επιθυμία για ανεξαρτησία δεν υποχώρησε ποτέ. Ένας σκληρός πόλεμος κι ένας φρικτός λιμός που η μικρή και θαρραλέα χώρα πλήρωσε με βαρύτατο τίμημα. Και όμως, ο ελληνικός λαός έδωσε έναν αποφασιστικό αγώνα, βροντοφωνάζοντας ξεκάθαρα «Όχι». Στις τραυματικές ημέρες ενός οδυνηρού εμφυλίου πολέμου, στις ημέρες ενός σκοτεινού καθεστώτος με ξένη ανάμειξη, το ανυπότακτο πνεύμα του λαού άντεξε και απελευθερώθηκε από τα δεσμά της καταπίεσης και του ζυγού των ξένων. Πόσο υψηλόφρον είναι το πνεύμα ενός λαού που ανταποκρίνεται στις προκλήσεις των καιρών, που ξαναγεννιέται μέσα από την κρίση και τη θλίψη με δική του πρωτοβουλία, εκφράζοντας τις ικανότητές του και την απεριόριστη αγάπη για τη χώρα του. Αυτή είναι η Ελλάδα του 2021, 200 χρόνια μετά την Ελληνική Επανάσταση. Αυτή είναι η Ελλάδα που ξεπέ-

ρασε τόσες προκλήσεις και τώρα αντιμετωπίζει τον κορωνοϊό με υπευθυνότητα.

Στη φύση υπάρχουν πολλά όμορφα πουλιά, μεγάλα και μικρά. Το καθένα έχει το δικό του ξεχωριστό τραγούδι. Όμως αυτό της Ελλάδας, το λίκνο του πολιτισμού που γέννησε τη μυθολογία, τη δημοκρατία και τη φιλοσοφία, είναι τόσο ζωηρό και μοναδικό. Φτερά του είναι οι υπέροχες πόλεις, η ομορφιά των οποίων είναι η καθημερινή ζωή, η βουή του δρόμου και των καφενείων, το μπουζούκι στις ταβέρνες, τα ανόθευτα νησιά που το καθένα τους είναι ένας ολόκληρος κόσμος και η θάλασσα, αυτή η καθαρή απέραντη γαλάζια θάλασσα, ένας καθρέφτης γαλήνης που αντικατοπτρίζει βουνά και περιβόλια.

Η Ελλάδα μας μπορεί να είναι ένα λεπτεπίλεπτο πουλί, αλλά είναι επίσης η ιστορική μητέρα του πολιτισμού μας. Η εθνική της εορτή είναι γιορτή για πολλούς εκτός Ελλάδας και για όσους την αγαπούν. Η Ελλάδα με τα πολλά νησιά της είναι ο λαμπρός φάρος που φωτίζει το σωστό μονοπάτι τις καθαριές μέρες και τις σκοτεινές, ταραγμένες στιγμές. Η Ελλάδα –το ιδιαίτερο πνεύμα της, η κληρονομιά της και ο τρόπος ζωής σε αυτήν–θα συνεχίσει να είναι φάρος για όσους αναζητούν το φως.

Οι σύγχρονοι Έλληνες, όπως και οι πρόγονοί τους, αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους διηγώντας ιστορίες, ποιητικούς μύθους. Σε μια αδιάκοπη συνέχεια από την αρχαϊκή στην κλασική εποχή και, στη συνέχεια, στο Βυζάντιο και αργότερα στον Νέο Ελληνισμό, δεν θα βρούμε ούτε έναν αιώνα κατά τον οποίο η ελληνική γλώσσα δεν παρήγε σπουδαία ποίηση, δεν τραγούδησε μύθους που δείχνουν βαθύτερες αλήθειες.

Σε αυτή την ημέρα εθνικής εορτής, η ευχή μας για την Ελλάδα, και εμάς τους ίδιους, είναι: συνέχισε να κελαηδάς, πουλί της ελευθερίας, ή, όπως λέει ένας Ισραηλινός ποιητής, πουλί εξάισιο. Να ακούγεται πάντα ξεκάθαρα η φωνή σου. Πολλοί είναι αυτοί που σε ακούν!

* Ο *Yossi Amrani* είναι πρέσβης του Ισραήλ στην Ελλάδα.

* Η *Avirama Golan* είναι συγγραφέας και δημοσιογράφος που μοιράζεται τον χρόνο της μεταξύ Ισραήλ και Ελλάδας.

(Καθημερινή, 17.3.2021)

Ματιές

στην Ιστορική Διαδρομή των Ελλήνων Εβραίων
στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και την Εθνική Ανεξαρτησία

Εβραίοι Έλληνες πολίτες Σκαπανείς μιας δύσκολης εθνικής ενσωμάτωσης*

Του ΔΙΟΝΥΣΗ Γ. ΔΡΟΣΟΥ

*«Το έθνος πρέπει να μάθει να θεωρεί εθνικό ό,τι είναι αληθινό»
Διονύσιος Σολωμός*

Το ζήτημα της εθνικής ενσωμάτωσης των Εβραίων της Ελλάδας αποτελεί διπλή πρόκληση: τόσο για την ιστορική κατανόηση της πορείας προς την εθνική ανεξαρτησία, όσο και για την οικοδόμηση της εθνικής συνείδησης στη βάση ενός πολιτικού, δημοκρατικού πατριωτισμού.

Μέσα από την επαναστατική διαδικασία που οδηγεί στη συγκρότηση ανεξάρτητου εθνικού κράτους, το υποτελές γένος επαναπροσδιορίζεται με βάση τις νεωτερικές κρατικο-κεντρικές προδιαγραφές της έννοιας του κυρίαρχου έθνους.

Είναι ιδιαίτερος σημαντικό το γεγονός ο πατέρας της ελληνικής ανεξαρτησίας Ρήγας Φεραίος είναι εκείνος ο οποίος όχι μόνον ρητά δηλώνει την τολμηρότερη θέση θρησκευτικής ανοχής, αλλά και προβλέπει στο επαναστατικό του σχέδιο συντάγματος πλήρως ισότιμη θέση για τους Εβραίους πολίτες της Ελλάδας. Ο Ρήγας είναι συγχρόνως ο πρώτος και καλύτερος που έχει πλήρη συνείδηση της γεμάτης αλλαγές και αναμορφώσεις ενότητας και συνέχειας του ελληνικού έθνους, ενώ συγχρόνως

συλλαμβάνει και εντάσσει σε ένα πρόταγμα δημοκρατικού πατριωτισμού, τη νέα μορφοποίηση του έθνους ως ανεξάρτητης πολιτείας στη βάση όχι της φυλής ή της θρησκείας, αλλά της δημοκρατικής συνένωσης των πολιτών.

Υπό την μακραίωνα οθωμανική κυριαρχία, οι υποταγμένες εθνότητες προσδιορίζονταν κυρίως, αλλά όχι μόνον, από την θρησκευτική τους ταυτότητα. Από τον 19^ο αιώνα χρησιμοποιείται ο όρος *μιλέτ* και για τους μη μουσουλμάνους υπηκόους του Σουλτάνου: το Ρουμ *μιλέτ*, το εβραϊκό

μιλέτ, το αρμενικό *μιλέτ*, προς το τέλος και το βλαχικό *μιλέτ*.¹

Καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας (ιδιαίτερα δε από τον 17^ο αιώνα και μετά), η ρωμαϊκή χριστιανική και η εβραϊκή κοινότητα βρίσκονταν σε ανταγωνιστική μεταξύ τους σχέση, στον βαθμό που διεκδικούσαν προνόμια σε κοινά πεδία δραστηριότητας, όπως το εμπόριο, κυρί-

¹ Για την έννοια του *μιλέτ*, βλ. Ε. Γκαρά, Γ. Τσεδόπουλος, *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, ΣΕΑΒ, 2015, σσ. 109-111.

* Οφείλω θερμές ευχαριστίες στη Μαρία Καβάλα και τον Τζών Καλέφ-Εζρά για την πολύτιμη βοήθειά τους.

ως, αλλά και επαγγέλματα που απαιτούσαν υψηλή μόρφωση και έδιναν πρόσβαση σε ψηλές θέσεις στη διοίκηση.

Ο ανταγωνισμός των εθνοτήτων αξιοποίησε την αρχαία θρησκευτική προκατάληψη, η οποία, από πλευράς Χριστιανών, εκφράστηκε μέσα από τα κλασικά στερεότυπα της παραδοσιακής Ιουδαϊοφοβίας: «χριστοκτονία», «φιλαργυρία», «δειλία», «συνωμοσία του αίματος». Στη γλώσσα της εποχής αυτά έλαβαν την ιδεολογική έκφραση με τη μορφή θρησκευτικού κηρύγματος, με κορυφαία περίπτωση εκείνη του Κοσμά του Αιτωλού. Μέσα από τη ρητορική της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, διαβάζει κανείς την διαμάχη για την εμπορική κυριαρχία.²

Οι προκαταλήψεις αυτές, βαρυσήριζες στον χριστιανικό πληθυσμό έλαβαν ένα επίχρισμα ιερότητας, όπως πάντα συμβαίνει στο ιδεολογικό φαινόμενο όπου με κάποιον τρόπο γίνεται επίκληση του ιερού στον πόλεμο κατά του κακού.³

Η δαιμονοποίηση αυτή των Ιουδαίων απέκτησε ένα ακόμα πολύ ισχυρό έρεισμα, καθώς οι εξεγέρσεις των Χριστιανών- οι οποίες ποτέ δεν έπαυσαν: 124 εξεγέρσεις έγιναν καθόλη τη διάρκεια της Οθωμανοκρατίας- έτειναν να προσανατολίζονται στη συγκρότηση ανεξάρτητου εθνικού κράτους. Για μια μικρή και διάσπαρτη θρησκευτική μειονότητα, χωρίς προοπτική, τότε, ίδρυσης εθνικού κράτους, όπως οι Εβραίοι, η μορφή της πολυεθνικής αυτοκρατορίας ήταν πλέον ευνοϊκή και επιθυμητή μορφή διακυβέρνησης. Αυτή ίσχυε και για την Αυστροουγγρική αυτοκρατορία και για την Οθωμανική. Και για την τελευταία, όχι λόγω της υποτιθέμενης θρησκευτικής «ανεκτικότητας», αλλά λόγω της ευκολίας που προσέφερε η αυτοδιοίκηση των μιλετιών, αρκεί να πληρώνουν φόρους υποτέλειας στο αυτοκρατορικό κράτος που ήταν προσανατολισμένο στον πόλεμο και την κατάκτηση. Οι Εβραίοι υποτελείς του Σουλτάνου δεν είχαν κανένα λόγο να επαναστατή-

σουν κατά της σουλτανικής εξουσίας και είχαν κάθε λόγο να φοβούνται ότι σε ένα εθνικό κράτος υπό την ηγεμονία μάλιστα ενός ανταγωνιστικού μιλετιού θα έχαναν τα προνόμια και την αυτονομία που είχαν ως υποτελείς της πολυ-εθνοτικής αυτοκρατορίας. Έτσι στην πορεία των βαλκανικών εθνοτήτων προς την εθνική ανεξαρτησία, οι Εβραίοι βρέθηκαν να κλίνουν μάλλον προς τη διατήρηση του *status quo*. Σε όλες τις αφηγήσεις και τα απομνημονεύματα των πρωταγωνιστών της Επανάστασης, αλλά και στα έργα των μετέπειτα ιστορικών, περιγράφονται περιπτώσεις εχθροπραξιών μεταξύ Εβραίων και επαναστατών. Η συμμετοχή τριών Εβραίων στη διαπόμπηση του νεκρού του δολοφονημένου από τους Οθωμανούς Πατριάρχη, εύκολα ερμηνεύτηκε ως ενέργεια των Εβραίων εν γένει. Το γεγονός, στο έδαφος της προϋπάρχουσας προκατάληψης, έλαβε διαστάσεις συμβολικές και χρησίμευσε ως δικαιολογία για σφαγές εναντίον εβραϊκών κοινοτήτων, πρώτα (11/6/1821) στο Βραχώρι (Αγρίνιο), κατόπιν στην Τρίπολη (23/9/21). Ο κύκλος του αίματος είχε ξεκινήσει και οι Εβραίοι, μετακινήθηκαν μαζικά μακριά από τις εστίες της Επανάστασης και σε ορισμένες περιπτώσεις πολέμησαν μαζί με τις δυνάμεις καταστολής εναντίον των επαναστατών, όπως στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής (14/11/21) και τη Νάουσα (13/4/22).⁴

2 Βλ. Σχετικά Kavala-Drosos, «Enlightenment and Prophecy. The Jews and Neo-hellenic Nationalism» στο *The European Legacy* 25 (7-8), 2020, σσ. 760-775.

3 Θα ήταν σφάλμα, ωστόσο, να περιορίσουμε το φαινόμενο της αντι-ιουδαϊκής προκατάληψης στον ανταγωνισμό των δύο μιλετιών υπό τους Οθωμανούς. Ακόμα και σε ελληνικές περιοχές εκτός της Οθωμανικής κυριαρχίας υπήρξαν έντονες εκδηλώσεις κλασικής Ιουδαϊοφοβίας, όπως η συκοφαντία του αίματος. Βλ. σχετικά Liata Efthychia, «The Anti-Semitic Disturbances on Corfu and Zakynthos in 1891 and their Socio-political Consequences», *The Historical Review/La Revue Historique*,

Vol. 4, 2007, σσ. 157-169. Margaroni, M. (2012). «Antisemitic Rumours and Violence in Corfu at the End of 19th Century», in: W. Bergmann & U. Wyrwa (eds), *The Making of Antisemitism as a Political Movement. Political History as Cultural History (1879-1914) / Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, n.3 (Jul. 2012), pp. 267-288. Επίσης Μαργαρώνη Μαρία, *Αναπαραστάσεις για τους Εβραίους σε επιλεγμένα ιστοριογραφικά κείμενα για τα πρώτα χρόνια της ελληνικής επανάστασης (1821-1822)*. Διπλωματική Διατριβή, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Μ.Α.) στην Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία και Πολιτισμό, στη Φιλοσοφική Σχολή, στο Α.Π.Θ., 2015.

4 Είναι ενδιαφέρον ωστόσο το γεγονός ότι τέσσερις δεκαετίες μετά, όταν απελευθερώνεται η Θεσσαλία, οι εβραϊκές κοινότητες Τρικάλων και Λάρισας,

Το ξεκίνημα της ενσωμάτωσης των Εβραίων στο ανεξάρτητο εθνικό κράτος δεν θα μπορούσε ίσως να είναι περισσότερο δυσώινο.⁵ Καθώς η επαναστατική διαδικασία είναι η ίδια η διαδικασία ίδρυσης του εθνικού κράτους, η αντιμετώπιση αλλόθρησκων πολιτών ως ισότιμων μελών του έθνους, προσκόπτει στο γεγονός της απουσίας των εγχώριων Εβραίων από την επαναστατική διαδικασία,

το οποίο επιπροστίθεται στον οικονομικό ανταγωνισμό και κρατά ενεργή την παλαιά θρησκευτική προκατάληψη.

Μήπως αυτό σήμαινε ότι η ενσωμάτωση Εβραίων πολιτών στην υπό συγκρότηση ανεξάρτητη πολιτεία ήταν μια εξ αρχής χαμένη υπόθεση; Η απάντηση είναι αρνητική, για όποιον μελετήσει το συνταγματικό κείμενο, *Νέα Πολιτι-*

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

κή Διοίκησης (1797) του Ρήγα Φεραίου.

Το καθεστώς αυτό έπρεπε να αντικατασταθεί από ένα σύγχρονο, δημοκρατικό, όπου όλες οι εθνότητες και όλες οι θρησκείες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα συμμετείχαν σε ισότιμη βάση. Επανειλημμένα υπογράμμιζε την θρησκευτική ουδετερότητα της Ρεπουμπλικανικής Δημοκρατίας, την οποία ευαγγελιζόταν. Στο Άρθρο 3 του Συντάγματος του έλεγε ρητά: «Όλοι οι άνθρωποι, Χριστιανοί και Τούρκοι είναι φύσει ίσοι». Στο δε Άρθρο 7: «Το δίκαιον του να φανερώνωμεν την γνώμην μας και τους συλλογισμούς μας, τόσον με την τυπογραφίαν, όσον και με άλλον τρόπον, το δίκαιον του να συναθροίζομεθα ειρηνικώς, η ελευθερία κάθε είδους θρησκείας (Χριστιανισμού, Τουρκισμού [sic], Ιουδαϊσμού και τα λοιπά), δεν είναι εμποδισμένα εις την παρούσαν Διοίκησιν. Όταν εμποδίζονται αυτά τα δίκαια, είναι φανερόν πως προέρχεται τούτο από Τυραννίαν, ή πως είναι ακόμη ενθύμησις του εξοστρακισθέντος

Δεσποτισμού όπου αποδιώξαμεν».⁶

Έχουμε εδώ ένα πρωτοποριακό επαναστατικό, ριζοσπαστικό δημοκρατικό πρόταγμα, όπου το έθνος δεν ορίζεται ούτε φυλετικά ούτε θρησκευτικά, αλλά πολιτικά. Διατυπωμένο μάλιστα, όχι από έναν περιθωριακό διανοούμενο, αλλά από τον Ρήγα, τον δικαίως θεωρούμενο «πατέρα της ελληνικής ανεξαρτησίας και δημοκρατίας».⁷

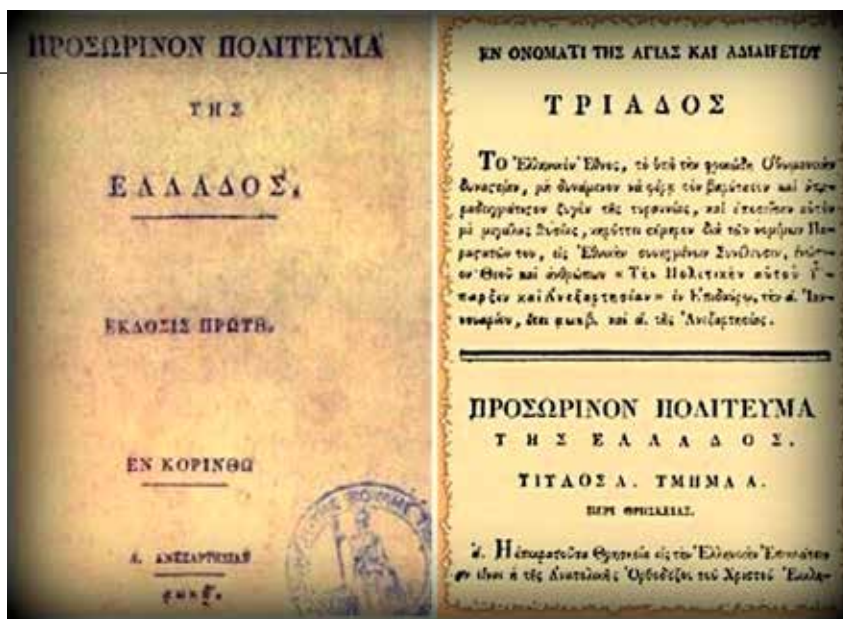
Το εμπνευσμένο όραμα του Ρήγα δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ακόμα και σε κείμενα διαφωτιστών που ήταν κριτικά προς τη θρησκοληψία και πολύ μακριά από τη σκληρή αντιιουδαϊκή ρητορική του Κοσμά, δι-

υποδέχονται με χαρά και εορταστικά τον ελληνικό στρατό. Κώστας Μιχαλάκης, *Η Εβραϊκή Κοινότητα Τρίκαλων 1881-1940*, εκδόσεις Τύποις, Τρίκαλα 2014, σ. 19.

5 Ακόμα πάντως και στις ζοφερές ώρες της σφαγής, υπήρξαν στιγμές ανθρωπιάς, όπου η προσωπική αναγνώριση ή και φιλία επικράτησαν του απρόσωπου μίσους κατά των «αλλοπίστων». Έτσι, μαρτυρείται ότι ο Κανέλλος Δεληγιάννης διέσωσε από τη σφαγή της Τριπολιτσάς «12 Εβραίους με τον χαμάμην τους και δύο γυναίκας», τους οποίους περιέθαλψε σπίτι του, συντήρησε επί 3 χρόνια και τους έστειλε ασφαλείς στη Ζάκυνθο το 1824. Επίσης διάφορες πηγές βεβαιώνουν ότι επίσης στην Τρίπολη, διεσώθη, υπό την προστασία του Κολοκοτρώνη ο Εβραίος τραπεζίτης Χανέν, «άνθρωπος γνωστός για την αγαθότητά του», μαζί με 10 εβραϊκές οικογένειες. Βλ. σχετικά, Σπύρος Λουκάτος, «Εβραϊκός Φιλελληνισμός στα χρόνια του 21», *Πελοποννησιακά*, ΙΣΤ', 1985-86, σσ. 519 υπ. 3.

6 Στάθης Εμμανουήλ (επιμ.), *Το σύνταγμα και ο Θεόριος του Ρήγα*. Αρμός, Αθήνα 1996, σσ. 187-88. Επίσης στο μεγαλύτερο σε έκταση άρθρο του, το 122: «Η νομοθετική διοίκησης βεβαιοί εις όλους τους Έλληνας, Τούρκους, Αρμενίους, Ιουδαίους και παντός έθνους (όπου ευρίσκονται κάτοικοι εις αυτήν την Δημοκρατίαν), την ισοτιμίαν, την ελευθερίαν, την σιγουρότητα των υποστατικών εκάστου, τα δημόσια χρέη όπου ήθελε γένουν δια την ελευθερίαν, την ελευθερίαν όλων των θρησκειών, μίαν κοινήν ανατροφίην, δημοσίους συνδρομάς εκεί όπου ανήκουν, την απεριόριστον ελευθερίαν της τυπογραφίας, το δίκαιον του να δίνει έκαστος αναφοράν και να προσκλαυθή, το δίκαιον του συναθροίζεσθαι εις δημοσίους συντροφίας, και τελευταίον την απόλαυσιν όλων των δικαίων του ανθρώπου». Στο ίδιο, σ. 222.

7 Βλ. την εξαιρετική δουλειά του Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο πατέρας της ελληνικής ανεξαρτησίας* Στοχαστής, 2018, καθώς και το κλασικό έργο του ίδιου, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στη διαμόρφωση της κοινωνικής και εθνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Στοχαστής 2003.

Το Προσωρινόν Πολίτευμα της Επιδάουρου. Αρχ. Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.

ακρίνουμε ριζωμένη την προκατάληψη. Για παράδειγμα, στην *Ελληνική Νομαρχία*, το κοντινότερο προς τις απόψεις του Ρήγα κείμενο, διαβάζουμε: «Η θρησκεία ώσαύτως, τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χρι-

στοῦ παραδείγματος χάριν, κατασταίνει τοὺς ὀπαδοὺς τοὺς φιλευσπλαχνούς, φιλοξένους και συμπαθητικούς. Ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία κάμνει τον λαόν μισάνθρωπον. Ἡ ὀθωμανικὴ, τέλος πάντων, τὸν κάμνει αὐτόματον, και οὕτως διὰ τὰς λοιπὰς».⁸

Το Προσωρινόν Πολίτευμα της Επιδάουρου (1822), παρά τον πρωτοποριακά δημοκρατικό χαρακτήρα του και μολονότι δηλώνει πως η Διοίκησις «ἀνέχεται πάσαν ἄλλην θρησκείαν και οι τελεταί και ιεροπραγίαι ἐκάστης αὐτῶν εκτελοῦνται ακωλύτως» αναμειγνύει τη θρησκευτικὴ πίστη στον προσδιορισμό της ιδιότητος του πολίτη: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας πιστεύουσιν εις Χριστόν εἶναι Ἕλληνες...». Ο ὅρος αὐτός παραμένει σε ὅλα τα συνταγματικά κείμενα των Εθνικῶν Συνελεύσεων της Ανεξαρτησίας. Σύμφωνα δε με την *Νομικὴν Διάταξιν της Ανατολικῆς Χέρσου Ελλάδος ἢ Ὁργανισμοῦ του Αρείου Πάγου*,

8 Αωνόμου του Ἐλληνοσ, *Ελληνική Νομαρχία*.... ὁ.π., σσ. 182-183.

Γερουσίας της Ανατολικῆς Ελλάδος (συντάχθηκε με πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου), ορίζεται πως «ὅσοι κάτοικοι της Ελλάδος δεν πιστεύουσιν εις Χριστόν εἶναι Μέτοικοι» (Τμήμα Α, ΙΒ). Οι 'μέτοικοι' ἔχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας και περιουσίας, ὁμως ὄχι πολιτικά δικαιώματα. Οι 'μέτοικοι' αὐτοί εἶναι κυρίως μουσουλμάνοι, ὁμως στην ἴδια κατηγορία εντάσσονται και οι Εβραίοι.

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς στις Παρατηρήσεις του ἐπὶ του Προσωρινού Πολιτεύματος, υποστηρίζει πως η σύνδεση της υπηκοότητος με το θρήσκευμα πρέπει να καταργηθεῖ. Παρατηρεῖ ὡστόσο, ὅτι αὐτό δεν μπορεί να γίνει ἄμεσα, ἀλλά μετὰ ἀπὸ μια περίοδο, ὅπου οι ἀλλόθρησκοι θα λάβουν ἑλληνικὴ παιδεία και τότε ἐπ'αὐτοὺς θα ἀναγνωριστοῦν ὡς πλήρως ἰσότιμοι πολίτες. Εἰδικὰ για τοὺς Εβραίους, ἐπαναλαμβάνει τη στερεοτυπικὴ ἀντίληψη ὅτι το μῖσος τοὺς κατὰ των Χριστιανῶν εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ ἐκεῖνο των Τούρκων. Σπεύδει ὁμως να δείξει κατανόηση για τα αρνητικά αὐτὰ αἰσθήματα:

«Ἄλλ' ὅταν συλλογισθῆ τις ὅτι τὸ τόσον μῖσος ηὐξήθη ἔτι πλέον ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτοὺς διαγωγὴν τῶν χριστιανῶν, ἔρχεται εἰς πειρασμὸν νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς Ἰουδαίους. Ὅσα ἔπαυσαν και πά-

σχουν οἱ ταλαίπωροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, εἶναι μικρὰ, παραβαλλόμενα με ὅσα δὲν εἶναι πολλὸς καιρὸς ἀπὸ ἔπαυσαν να πάσχωσιν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Ἀποκλειόμενοι ἀπὸ τὰ μέσα ὅλα να κερδαίνωσιν τὰ πρὸς ζωὴν ἀναγκαῖα, διωκόμενοι ἀπὸ πόλιν εἰς πόλιν ἢ χωριζόμενοι εἰς χωριστὰς κατοικίας τῆς πόλεως, ὡς θηρία, δημεύόμενοι πολλακίς, πολλακίς κατασφαζόμενοι, ἡχρῆώθησαν τόσον ὥστ' ἔγιναν ἀληθῶς "Ὀνειδος ἀνθρώπων και ἐξουθένημα λαοῦ", ὡς εἶπεν εἰς ἀπὸ τοὺς προφήτας και βασιλεῖς των (*Ψαλμοὶ Δαυίδ*, ΚΑ, 7)».⁹ Προχωρεῖ μάλιστα ἀκόμα παραπέρα, ψέγοντας τοὺς Ἕλληνες Χριστιανούς εἰδικὰ για τη συμπεριφορὰ τοὺς κατὰ των Ἰουδαίων: «Τὴν ἀπὸ τοὺς δυτικὸς χριστιανούς περιφρόνησιν ὑποφέρουν, ἐπειδὴ εἰς χριστιανῶν χεῖρας εὐρίσκεται και τὸ πολιτικὸν κράτος. Ἡμεῖς ὁμως, ὄντες σύνδουλοι τοῦ αὐτοῦ τυράννου μ' αὐτοὺς, ποῖον δίκαιον εἶχαμεν νὰ τοὺς καταφρονῶμεν τυραννικῶς; Ποῖον δίκαι-

9 Αδαμάντιος Κοραΐς, *Σημειώσεις εις τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 ἔτους*, ὑπὸ Θ. Π. Βολίδου, ἐν Ἀθῆναις 1933, σ. 13.

ον νὰ ταρασσώμεν τὴν ἡσυχίαν των καὶ νὰ τολμῶμεν εἰς αὐτοὺς πολλὰ-κις ὄ,τι οὐδ' οἱ κοινοὶ μας τύραννοι ἐτόλμησαν;» (ἡ ἔμφαση στο πρωτότυπο).¹⁰

Η ενσωμάτωση στο ἔθνος ομάδων και κοινοτήτων που δεν μοιράζονταν παραδοσιακά τα γνωρίσματα που ὀρίζαν την προνεωτερική μορφή του ἔθνους (εν προκειμένω, του γένους) αποτελεί εἰδοποιό γνώρισμα του νεωτερικού ἔθνους-κράτους. Η ενσωμάτωση αυτή, στη βάση ὄχι της κοινῆς θρησκείας ἢ της κοινῆς φυλῆς, ἀλλὰ στη βάση της κοινῆς τους *πολιτειότητας* (του γεγονότος ὅτι εἶναι ἴσοι πολῖτες της αὐτῆς πολιτείας), δεν επισυμβαίνει μέσω μιας εφάπαξ συνταγματικῆς ρύθμισης, ἀλλὰ προϋποθέτει στοχαστικές προσαρμογές και ἀναπλάσεις της συνείδησης του εθνικῆς συνείναι. Βεβαίως ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ την Επανάσταση και τον πόλεμο της ἀνεξαρτησίας, πάντα ἀξιοποιήθηκαν τόσο ἀπὸ την παραδοσιακή Εβραϊοφοβία ὅσο και ἀπὸ τον ναζιστικὸ φυλετικὸ Ἀντισημιτισμό, σε μια προσπάθεια νὰ οριστοῦν οἱ Εβραῖοι ὡς «προαιώνιοι» ἐχθροὶ των Ἑλλήνων.¹¹

Το ἐπιχείρημα της «φυλετικῆς» και «προαιώνιας» ἐχθρότητας καταρρέει παταγωδῶς, ἀπὸ το τόσο ἀποσιωπημένο φαινόμενο του Φιλελληνισμοῦ μεταξὺ των Εβραίων της διασποράς.¹²

10 Στο ἴδιο, σ. 14.

11 Μεγάλη εἶναι ἐδῶ ἡ ἀντισημιτικὴ φιλολογία, με κορυφαία την περίπτωση του βιβλίου του Κ. Πλεῦρη, *Ἀς μιλήσουμε γιὰ Εβραίους*, Ἠλεκτρον, 2016.

12 Υπήρξαν ὡστόσο και λίγες περιπτώ-

Ο ποιητὴς Ἀνδρέας Κάλβος κατὰ τη δευτέρη διαμονή του στην Φλωρεντία (ἀπὸ Σεπτέμβριο 1820), συνδέθηκε με κύκλους Καρμπονάρων και πατριωτῶν «κατὰ μέγα μέρος Εβραίους»¹³ που υποστήριζαν την Ἑλληνικὴ Επανάσταση. Ἀπὸ το πρακτικὸ της ἀνάκρισης του ἀπὸ την ἰταλικὴ αστυνομία, γνωρίζουμε ὅτι ο Κάλβος υπῆρξε γραμματέας της Μυστικῆς Οργάνωσης των Καρμπονάρων και εργαζόταν ὡς διδάσκαλος λογοτεχνίας στην εβραϊκὴ οἰκογένεια Finzi. Το ἴδιο πρακτικὸ, πρὸς ἐπίρρωση κατηγορίας γιὰ ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα του Κάλβου, ἀναφέρεται στις «κακές» συναναστροφές του: «Τὸ άτομον αὐτὸ ἦτο γνωστὸν ἤδη ὡς φιλελεύθερον και αἰ σχέσεις του ἐπεβεβαίωνον τούτο· στενότεροι φίλοι του ἦσαν τα ἐξῆς πρόσωπα: Flamminio Finzi, Alessandro Finzi, Grazia Dio Finzi, Giuseppe Consiglio και Pasigli, ἅπαντες οὗτοι Εβραῖοι (...) ἅπαντα πρόσωπα γνωστά γιὰ τας Ριζοσπαστικὰς ἰδέας, τας οποί-ας πρᾶσβεύουν, ὅσον ἀφορὰ δε εἰς

σεις ἀνθρώπινης και φιλικῆς μεταξὺ Χριστιανῶν και Εβραίων και ἐντὸς της ἐπαναστατημένης ἐνδοχώρας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση ὀρισμένων Εβραίων της Τρίπολης που ἔτυχαν ἐνοικίῃς μεταχειρίσεως λόγω της ἀναγνωρισμένης ἀρετῆς τους ἢ της προσωπικῆς φιλίας τους με ἐξέχοντες ἐπαναστάτες. Ἐπίσης ἀξιωματικὸν εἶναι ἡ ἐνέργεια του μεταξेमπόρου της Θεσσαλονικῆς Ἰσαάκ, ὁ ὁποῖος μεσολάβησε γιὰ τη χορήγηση ἀμνηστίας (27-12-1821) σε κατοίκους της Επανομῆς, μετὰ την καταστροφή του τόπου τους κατὰ την καταστολή της ἐξέγερσης στην Κασσάνδρα. Βλ. Σπύρος Κουζινόπουλος, *Μελανὲς σελίδες στην ἱστορία της Θεσσαλονικῆς*, Ἰανὸς 2017, σσ. 28-29.

13 Γιώργιος Ζώρας, «Ο Κάλβος Καρμπονάρος κατὰ τας παραμονὰς της Ἑλληνικῆς Επανάστασεως», *Νέα Ἐστία* 8/1043, 1970, σ. 138.

του Εβραίου Finzi δια την συμμετοχὴν των εἰς μεγάλας ραδιουργίας». ¹⁴ Στον κύκλο αὐτὸ των φίλων του ποιητῆ, θα πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ ἐπίσης Καρμπονάρος Ραβίνος Limpan Srié.

Ο Εβραῖος Πολωνὸς Ἰωάννης Λέχος, ἐξόπλισε με δικά του ἐξόδα ὁμάδα φιλελλήνων και πολέμησε στην περιοχή Κισσάμου Κρήτης και ἀργότερα στο Νεόκαστρον, ὑπὸ τον Φαβιέρο. Ο γιὸς του Δημήτριος Λέχος ἐπίσης ἐτέθη ἐθελοντικὰ ὑπὸ τις διαταγές του Καποδίστρια. Σημαντικὲς υπηρεσίες προσέφερε στον ἀγῶνα ὁ Ζακύνθιος Εβραῖος γιαιτρός Χατζῆ-Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος περιέτρεχε τα στρατόπεδα και θεράπευε ἀρρώστους και τραυματίες, ξοδεύοντας «ἐξ ἰδίων» γιὰ τα ἀναγκαῖα ἰατρικὰ υλικά.¹⁵ Ἐπίσης βεβαιώνεται ἀπὸ τα Γενικά Ἀρχεῖα του Κράτους ἡ ἀγωνιστικὴ προσφορά του ἐγκατεστημένου στην Ἑλλάδα ἤδη πρὶν την Επανάσταση, Εβραίου Γεωργίου Ραφαήλ. Γνωστὴ εἶναι ἡ δράση του Γάλλου Εβραίου νομικοῦ και πολιτικοῦ Isaac-Jacob Adolphe Crémieux, διακεκριμένου μέλους της Φιλελληνικῆς Εταιρείας στη Nimes, Georges Lafitte.¹⁶

14 Στο ἴδιο, σ. 143.

15 Σπύρος Λουκάτος, ὁ.π., σ. 521-2. Ἐπίσης Δέσποινα Στεφ. Μιχάλαγα, «Τοῦρκος τὴν θρησκείαν, τὸ γένος Ἀλβανός, ἀλλὰ πολίτης Ἑλληνας... Σύντομη ἀναφορά στοὺς ἑτερόθρησκους φιλέλληνες», στο *Ο Διεθνὴς περίγυρος και ὁ φιλελληνισμός κατὰ την Ἑλληνικὴ Επανάσταση*, Πρακτικὰ Ἐ' Συνεδρίου, Ἀρχονταρῖκι, 2017, σσ.291-306.

16 Παρὰ τις προσπάθειές μου, δεν μπόρεσα νὰ διασταυρώσω αὐτὴν την πληροφορία. Πιθανότατα δεν υπῆρξε «Γεώρ-

Κορυφαία είναι η περίπτωση του φερόμενου ως Ραβίνου Έλβιγκ, με έδρα το Werle του Δουκάτου της Βεστφαλίας, ο οποίος στις 21 Μαΐου 1826 απηύθυνε συγκλονιστική έκκληση προς όλες τις Εβραϊκές Κοινότητες να στηρίξουν οικονομικά τον αγώνα των Ελλήνων «Σκεφτείτε αδελφοί μου την δεινήν μοίραν των δυστυχών τούτων χριστιανών, οίτινες υποφέρουσι τας αλγεινάς μάστιγας της υπερηφανείας, της στερήσεως, του χλευασμού, της καταφρονήσεως, της σκληροκαρδίας και της δουλείας, ως και ημείς ποτέ».¹⁷

Ο Karl Medelsohn Bartholdy (7 February 1838 – 23 February 1897) υπήρξε πρωτότοκος υιός του σπουδαίου μουσικοσυνθέτη Felix Medelsohn Bartholdy και δισεγγονός του μεγάλου Moses Medelsohn, φιλοσόφου και πατέρα του Εβραϊκού Διαφωτισμού

γιος Λαφίτ», η δε *France Libre* είναι εφημερίδα της γκωλικής αντίστασης κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής. Υπήρξε ωστόσο άλλο μέλος της εβραϊκής οικογένειας Lafitte, ο Jacques Lafitte (1767-1844), τραπεζίτης και πολιτικός, με φιλελληνική δράση καθώς και δράση υπέρ των Ιταλών επαναστατών. Μεταξύ των ιδρυτών (1824) της *Société philanthropique en faveur des Grecs*, μαζί με προσωπικότητες όπως ο δούκας του La Rochefoucault, ο Chateaubriand, Jean-Gabriel Eynard και ο Destutt de Tracy. Βλ. Denys Barau, «La mobilisation des philhellènes en faveur de la Grèce, 1821-1829», στο Luc Cambrézy, Véronique Lassailly-Jacob (dir.), *Populations réfugiées* IRD Éditions, 2001, σσ. 37-75.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 525. Η έκκληση αυτή του Ραβίνου Έλβιγκ δημοσιεύτηκε στην *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος*, φ. 86, Ναύπλιο 25 Αυγούστου 1826, με εγκωμιαστικά σχόλια για τη στάση των Εβραίων που διαβούν «μεταξύ των ευνομούμενων εθνών», μακριά από την Οθωμανική βαρβαρότητα. Αναφέρεται το ίδιο, σσ. 520 και 524.

(Χασκαλά). Ο Karl Medelsohn Bartholdy δημοκρατικός, επαναστάτης και πολέμιος των Πρώσων, ταξίδεψε πολλές φορές στην Ελλάδα. Η υφηγεσία του στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης είχε ως θέμα τον Ιωάννη Καποδίστρια (1864): *Graf Johann Kapodistrias / Mit Benutzung handschriftlichen Materials*. Berlin: E.S. Mittler, 1864. Συνέγραψε επίσης το ογκώδες δίτομο έργο *Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage* (1870-1874).

Ελάχιστα γνωστό είναι ότι το πρώτο θεατρικό έργο που ανέβηκε στις ΗΠΑ με θέμα την Ελληνική Επανάσταση, ήταν το *Grecian Captive, or the Fall of Athens*, γραμμένο από τον Εβραίο και Σιωνιστή Mordechai Manuel Noah. Το έργο ανέβηκε στο Θέατρο της Ν. Υόρκης το 1822. Υμνώντας τον αγώνα των Ελλήνων για την ελευθερία, ο συγγραφέας γράφει: «Ίδου ένα ένδοξο τέλος όλων μας των επίπονων αγώνων! Η Ελλάδα είναι ελεύθερη! Η γη των μεγάλων, η πατρίδα των γενναίων. Η βασίλισσα των τεχνών έσπασε τα δεσμά της τυραννίας και της σκλαβιάς- και μια ένδοξη μέρα διαδέχεται τη μακριά νύχτα του τρόμου και της συμφοράς».¹⁸

Αυτοί είναι οι πρώτοι σκαπανείς της ενσωμάτωσης των Ελλήνων Εβραίων στο Έθνος. Μια ενσωμάτωση που άρχισε πολύ δύσκολα και ποτέ δεν ακολούθησε μια γραμμική και

¹⁸ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=iu.30000098807096&view=1up&seq=7>, σελ. 48.

ομαλή πορεία και που χρειάστηκε τους δικούς της μάρτυρες για να κατακτηθεί. Είναι οι Εβραίοι Έλληνες που είχαν στον πόλεμο του 1940-41 ποσοστά απωλειών επί του συνόλου της κοινότητας, πολλαπλάσια των συνολικών απωλειών επί του όλου πληθυσμού. Οι Εβραίοι της κατεχόμενης Α. Μακεδονίας και Θράκης που δεν δέχθηκαν τη βουλγαρική υπηκοότητα που θα τους έσωζε, αλλά εξοντώθηκαν στην Τρεμπλίνκα ως Έλληνες πολίτες. Οι Εβραίοι της εξέγερσης του Άουσβιτς που ύψωσαν αυτοσχέδιες ελληνικές σημαίες και έψαλλαν τον εθνικό ύμνο πριν τη σφαγή τους.

Μπορούμε πλέον να λέμε ότι οι Εβραίοι της Ελλάδας έγιναν πλήρεις πολίτες του Εθνικού Κράτους, χάρη στο αίμα τους. Όχι όμως το αίμα του βιολογικού ντετερμινισμού, αλλά το αίμα της πατριωτικής προσφοράς. Αυτοί μαζί με τους λίγους Δικαίους Χριστιανούς που βοήθησαν κατά τη μαύρη περίοδο της Καταστροφής θεμελίωσαν την αδελφότητα των ετερόρρηθσκων πολιτών του εθνικού κράτους.

Διότι και οι Δίκαιοι ομολόγησαν το ίδιο προφητικό που επικαλέστηκε ο Έλβιγκ του Werle, την κοινή ψυχή των δυο Αβρααμικών θρησκειμάτων:

Οὐχὶ πατὴρ εἶς πάντων ὑμῶν; τί ὅτι ἐγκαταλείπετε ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, τοῦ βεβηλώσαι τὴν διαθήκην τῶν πατέρων ὑμῶν; (Μαλαχίας, Β. 10)

* Ο Διονύσης Δρόσος είναι Καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

Έλληνες Εβραίοι πολίτες της Παλαιάς Ελλάδας

Του ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΚΑΡΑΜΠΟΤ

Στη μνήμη του Ηλία Μωυσή Κοέν

(Αθήνα 27/1/1927 – Χάιφα 28/5/2021)

Τα διαρκώς αυξανόμενα επιστημονικά δημοσιεύματα γύρω από την ιστορία των Εβραίων στη νεότερη Ελλάδα επικεντρώνουν σε τουλάχιστον τρεις ερευνητικούς τόπους: την Καταστροφή¹ τον εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης και το ιστορικό υποκείμενο «Έλληνες Εβραίοι πολίτες». Στο σύντομο κείμενο² που ακολουθεί εστιάζω σε αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του δημόσιου λόγου του εβραϊκού στοιχείου της Παλαιάς Ελλάδας (αρχές δεκαετίας 1860 – αρχές δεκαετίας 1910) και αναδεικνύω τα σημαίνοντα και τα σημανόμενα του λόγου αυτού.

Μία από τις πρώτες ατομικές παρεμβάσεις των «εν Ελλάδι Ισραηλιτών» στη δημόσια σφαίρα στον ύστερο 19ο αιώνα χρονολογείται στις αρχές του 1885, όταν ο Αβραάμ Αλέξανδρος Κωνσταντίνης (Ζάκυνθος 1865 – Αθήνα 1919) δημοσίευσε σε δύο συνέχειες στο περιοδικό *Κυψέλη* της γενέτειράς του σύντομη πραγματεία με τον ενδεικτικό τίτλο «Η εν Ελλάδι πρόοδος των Ισραηλιτών». Εκεί υποστήριζε ότι από την ένωση της Επτανήσου και εξής δεν υφίστατο καμία διάκριση μεταξύ «Ισραηλίτου και Χριστιανού» και ότι κάθε «οπισθοβατική ιδέα» είχε αποσβεσθεί. Η κατάργηση των ολέθριων προλήψεων απέναντι της άλλοτε παραγκωνισμένης και αφανώς φθίνουσας «φυλής» είχε καταστήσει τον συγχρωτισμό μεταξύ των δύο στοιχείων

ευχερή, με αποτέλεσμα οι ομόθρησκοί του, ανεπηρέαστοι από κάθε πρόληψη, να «συμμορφωθούν» με τα ήθη και έθιμα της χώρας, «εξ ίσου απολαμβάνοντες της ευημερίας και της προόδου». Πεποίθηση του εικοσάχρονου Αβραάμ, ήδη απόφοιτου της μονοτάξιας τηλεγραφικής σχολής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, ήταν ότι η πρόοδος και ανάπτυξη των «εν Ελλάδι Ισραηλιτών» ήταν απόρροια του γεγονότος ότι στη χώρα του Γεωργίου Α΄ κάθε Ισραηλίτης ήταν ίσος προς κάθε άλλο Έλληνα και συνεπώς απολάμβανε τα ίδια δικαιώματα με αυτόν. Και κατέληγε:

Λίαν θα ηυχώμεθα εάν και οι αλλαχού Έλληνες Ισραηλίται ομονόουν μετά των Χριστιανών ελλήνων. Πρέπει πας Ισραηλίτης ν' αποκαλύπτει την κεφαλήν και το γόνυ να κλίνει απέναντι του ονόματος της μητρός Ελλάδος, ης μέλος απαρτίζει δι' ο και καυχάται. Είθε να έλθη εποχή καθ' ην η κοινή μήτηρ Ελλάς ν' αριθμή μεταξύ των πρώτων τέκνων και Ισραηλίτας³.

Το ζήτημα εδώ δεν είναι το κατά πόσον οι αρχές της ισονομίας και της ανεξιθρησκίας, τις οποίες ο Κωνσταντίνης σαφώς και θεωρεί εκ των ων ουκ άνευ, εφαρμόστηκαν στην πράξη⁴. Αλλά το ότι επιλέγει αφενός να εννοιολογήσει την κατηγορία «Έλληνες Ισραηλίται» με άξονα την ιδιότητα του πολίτη και αφετέρου να αναφερθεί έμμεσα και στους εκτός της επικράτειας Εβραίους, των αλύτρωτων εδαφών δηλαδή, ως «Έλληνας Ισραηλίτας», οι οποίοι μάλιστα όφειλαν να «ομονοούν» με τους Έλληνες χριστιανούς.

1 Όρος που χρησιμοποιείται από το ίδιο το ιστορικό υποκείμενο στη συγκυρία της εποχής και περιγράφει αυτό που από τη δεκαετία του 1980 κ.ε. αναφέρεται ως «Ολοκαύτωμα».

2 Μία πρώτη, εκτενής, εκδοχή δημοσιεύτηκε στο *Αρχαιοτάξιο* 19 (2017): 43-62.

3 14-15 (1885): 277-280, 297-300. Στα παραθέματα έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτότυπου.

4 Πρβλ. *Εστία* (26 Φεβρουαρίου 1895): «Οι εν Κερκύρα ισραηλίται μόνον εις τα υπό της πολιτείας επιβαλλόμενα βάρη είνε αληθώς πολίται Έλληνες· όσον αφορά όμως εις τα δικαιώματα, τότε ο τίτλος ούτος είνε δι' αυτούς πάντη άχρηστος, ή αληθέστερον ειπείν, πρόξενος ενίστε και κινδύνων».

Δώδεκα χρόνια αργότερα, το γραφείο της Γενικής Γραμματείας των εν Ελλάδι Ισραηλιτικών Κοινοτήτων (ΓΓΕΙΚ) αποδοκίμασε την

Ὀντως απαραδειγμάτιστο και ακατανόμαστο διαγωγή των εν Θεσσαλονίκη ομοφύλων μας προς τους Έλληνας αιχμαλώτους, οίτινες ητύχησαν συλλληφθέντες υπερασπιζόμενοι το έδαφος και την ελευθερίαν της πατρίδος μας, [η οποία] έκαμε τους εν Ελλάδι Ισραηλίτας να αγαπηκθήσουν περισσότερον παρά πάντα άλλον Έλληνα. Σημειωτέον δε ότι ουδεμία σχέσις υφίσταται μεταξύ αυτών και ημών υπαρχούσης διαφοράς ως προς την γλώσσαν, τα ήθη και τον χαρακτήρα, την αυτήν δε και χείρωνα διαγωγήν επέδειξαν ούτοι και εις τους Έλληνας Ισραηλίτας εις στιγμάς ατυχιών αναγκασθέντες να μεταβώσιν αυτόθι⁵.

Αβραάμ Αλέξανδρος Κωνσταντίνης
©Αρχείο Βοβολίνης

θα δημοτικοί άρχοντες, υπηρετώμεν εν τω στρατώ. Ούτε πόρρωθεν δε δεν υφίσταται εν Ελλάδι κατά των ισραηλιτών το συστηματικόν εκείνον μίσος και υποτίμησις ήτις έχει αναπτύχθή εις άλλα έθνη. Και μεθ' όλα ταύτα οι έλληνες στρατιώται, αιχμάλωτοι όντες, καθυβρίζονται υπό των ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης. Δέον συστηθή εις τους εν Θεσσαλονίκη και Ανα-

τολή ομοφύλους μας ευπρεπεστέρα συμπεριφορά απέναντι των Ελλήνων, οίαν και οι Έλληνες, καίτοι κυρίαρχοι, δεικνύουν και έχουσι προς ημάς, αφού μάλιστα το τοιούτον συνάδει και εις το κοσμοπολίτικον και φιλελεύθερον πνεύμα όπερ σήμερα κρατεί εν τη φυλή μας τόσον ελευθέρως και [αφού] εν ίση μοίρα ζώμεν οι Ισραηλίται και εν Ελλάδι και εν γένει εις την Ανατολήν μεταξύ των Ελλήνων⁶.

Την ίδια στιγμή, ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Αδελφότητας (Κοινοτήτας) Αθηνών (ΙΚΑ) και ex officio πρόεδρος της ΓΓΕΙΚ Κάρολος Μαξ Ρότσιλντ (Αθήνα 1843-1918) σε επιστολή του προς την εφ. *Ακρόπολη* και σε «διαμαρτύρησή» του προς τον Παγκόσμιο Ισραηλιτικό Σύνδεσμο (Alliance Israélite Universelle) στο Παρίσι τό- νιζε πως

Το τοιούτον εγνώσθη ενταύθα λίαν δυσαρέστως και υπό των Ελλήνων και ημών των συμπολιτών των· τοσούτον δε μάλλον διότι εν Ελλάδι ουδεμία διάκρισις υφίσταται είτε εν τω πολιτεύματι, είτε εν τοις αισθήμασι του λαού, εν γένει μεταξύ ημών και των Ελλήνων έχομεν τα αυτά πολιτικά δικαιώματα, εκλεγόμε-

Οι φωνές αυτές αποτελούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του πώς το ιστορικό υποκείμενο της Παλαιάς Ελλάδας αυτοπροσδιορίζεται και του πώς στέκεται απέναντι και στο ίδιο το κράτος αλλά και στους «ομόφυλους» του εκτός επικράτειας. Και εδώ αλλά και αλλού, γίνεται χρήση όρων, όπως «οι εν Ελλάδι Ισραηλίται» και «Έλληνες Ισραηλίται», για να περιγραφεί –και να δηλωθεί– η συλλογικότητα Εβραίοι πολίτες της (Παλαιάς) Ελλάδας. Αναγγέλλει, για παράδειγμα, ο Μωυσής Χαϊμης στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ο Ισραηλίτης Χρονογράφος* (Κέρκυρα, 1899-1901) ότι εκδίδεται πρωτίστως χάριν των «εν Ελλάδι Ισραηλιτών», ότι θα ασχοληθεί δεόντως με την κατάσταση των ομόθησκων στο ελληνικό κράτος και ότι θα τους οδηγήσει,

Διά της διδασκαλίας και των προσφερομένων παραδειγμάτων, εις τα καθήκοντα αυτών ως Ισ-

5 *Νέα Εφημερίς* (5 Μαΐου 1897). Προπομπός αρκετών ατελέσφορων προσπαθειών έως τη σύσταση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος την επαύριον της Καταστροφής, η ΓΓΕΙΚ ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της ΙΚΑ στον απόηχο του πογκρόμ στην Κέρκυρα το 1891. Ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά για τη δράση της, φαίνεται πάντως ότι σχετικά σύντομα έπεσε σε αδράνεια.

6 6 Μαΐου 1897.

Ο Ισραηλίτης Χρονογράφος, αρ. 1 ©ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ

ραηλιτών και πολιτών της ελευθέρως ταύτης Ελληνικής χώρας, ήτις εκ της συστάσεως αυτής ως κράτος ανεξάρτητον, ανεγνώρισεν αυτούς ως εαυτής τέκνα χορηγήσασα πάντα τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα.

βαιούται και από πολλά επιτύμβια επί μαρμάρων, τα οποία σώζονται εις τους τάφους των πατέρων μας. Ζώμεν ησύχως και ελευθέρως, απολαμβάνοντες τα αυτά ευεργετήματα

Όπως αφήνει να εννοηθεί ο Χαΐμης, η επιλογή του όρου οι «εν Ελλάδι Ισραηλίται» αντί του οι «εν Ελλάδι Εβραίοι» για να περιγραφεί, και σ' αυτήν την περίπτωση, το υποκείμενο Έλληνες Εβραίοι πολίτες ήταν απόρροια της ευρέως διαδεδομένης πρόληψης, «εξ ημιμαθείας προερχομένη», ότι πάντοτε υπήρχε αντίθεση μεταξύ του ιουδαϊκού και του ελληνικού «πνεύματος», λόγω της οποίας «η ιουδαϊκή και η ελληνική φυλή διέκειντο ανέκαθεν εν διενεκέι εχθρική στάσει», και ότι επομένως η λέξη Εβραίος ήταν «συνώνυμος του μισέλληνας»⁷.

Εδώ η χρήση του όρου «φυλή» από τον Χαΐμη, όπως και από τον Ρότσιλντ στην επιστολή και «διμαρτύρησή» του αλλά και από τον Κωνσταντίνου στην πραγματεία του, αναδεικνύει έτι περισσότερο το πώς οι «εν Ελλάδι Ισραηλίται» της εποχής τους προσλαμβάνουν την ιδιότητα έλληνας πολίτης εβραϊκού θρησκευματος. Είναι προφανές ότι αυτή δεν ακυρώνει την ένταξή τους στο συλλογικό εβραϊκό συνανήκειν. Ανέφεραν, χαρακτηριστικά, οι αντιπρόσωποι της «εν Χαλκίδι Ισραηλιτικής Κοινότητος» (ΙΚΧ) το 1862:

Η ημετέρα Ισραηλιτική Κοινότης σύγκειται εκ τριών φυλών, ήτοι του Κοανίμ, Λευίμ και Ισραελίμ. Σύστημα (Μινάγ) δε έχομεν το Σεφαράδ (ισπανικόν). Είμεθα 40-50 οικογένειαι και πολλοί εξ ημών περιέρχονται διάφορα μέρη της Ελλάδος προς εξάσκησιν του μικρού εμπορίου των. Έχομεν μίαν συναγωγήν, ήτις έγινε παρανάλωμα του πυρός κατά το έτος 1844, ήτο δε κτισμένη προ 404 ετών, και την ανοικοδομήσαμεν κατά το 1849. Εκ παραδόσεως γνωρίζομεν ότι οι προγονοί μας απεκατεστάθησαν εις Χαλκίδα προ 600 περίπου και επέκεινα ετών· τούτο βε-

του νόμου με όλους τους λοιπούς Έλληνας. Είμεθα ευχαριστημένοι και από τους συμπολίτας μας και από την κυβέρνησιν. Έχομεν το δικαίωμα να δίδωμεν ελευθέρως την ψήφον μας εις την εκλογήν Δημάρχου, Βουλευτού κτλ.· ενί λόγω, άπαντες είμεθα εντελώς ίσοι⁸.

Εξίσου δε προφανές είναι ότι το πώς αυτοπροσδιορίζεται το ιστορικό υποκείμενο συνδέεται άμεσα με το πώς οι πάσης φύσεως «εβραιοφάγοι» (*Judenfresser*) προσλαμβάνουν τους «ημιαγρίους μισέλληνας» της «αποβλήτου ταύτης φυλής»⁹. Και σε στιγμές έντασης, όπως στο απόγειο του πογκρόμ στην Κέρκυρα το 1891, αλλά και όταν το εβραϊκό στοιχείο καλείται να εκπληρώσει τα αστικά και πολιτικά του «καθήκοντα» στο πλαίσιο της ισονομίας. Για παράδειγμα, τις παραμονές των βουλευτικών εκλογών του Μαΐου 1865, οι «αντιπρόσωποι της εν Κερκύρα Ισραηλιτικής Κοινότητος», δημοσιοποίησαν την παρακάτω έκκληση προς τους «Ισραηλίτας εκλογείς»:

Αι εκλογαί των Βουλευτών επίκεινται· υμείς δε, ως και οι λοιποί πολίται, οφείλετε να προσέλθητε, όπως καταθέσητε εις τας κάλπας την ψήφον υμών προς εκλογήν εκείνων, οίτινες πρόκειται να διεξαγάγωσι την υψηλήν αποστολήν εις ην κέκληνται υπό της Πατρίδος και του Έθνους.

Της αποστολής δε ταύτης η βαρύτης επιβάλλει υμίν το καθήκον του να ενεργήσητε εν πλήρει ανεξαρτησία, εις ουδέν εμβλέποντες [παρά] εις το δημόσιον συμφέρον. Αποκρούσατε με πολιτικόν θάρρος οίον δήποτε μέσον τείνον να παραλύση την ελευθερίαν εκείνην, την ούσαν ο

7 1 (3 Ιουνίου 1899).

8 Αυγή (2 Απριλίου 1862).

9 Philip Carabott, “Antisemitism in late nineteenth-century Greece”, *Modern Antisemitisms in the Peripheries*, Βιέννη, 2019, σ. 309-322.

φρουρός και το εχέγγυον του υμετέρου δικαιώματος.

Ζώμεν, Θεία συνάρσει, υπό εθνικήν Κυβέρνησιν ήτις έθετο ημάς εις κατάστασιν ελευθέρων ανθρώπων και η οποία εν δέοντο θέλει εκτιμήσει την τάσιν ημών υπέρ της τάξεως, της δικαιοσύνης και του προς τας Αρχάς και τους Νόμους σεβασμού. Διάγομεν δε εν μέσω αγαθού και γενναίου λαού, μεθ' ου σήμερα συνδεόμεθα διά των πολυπληθών σχέσεων του κοινωνικού βίου, λαού όστις καλώς συναισθάνεται την αλήθειαν του παραγγέλματος της αγάπης και της αδελφότητος, όπερ αποκαθίστησι τον δεσμόν της ανθρωπότητος και την κρηπίδαν πάσης πολιτικής προόδου. Υπό τους οiwονούς τούτους, άλλο δεν απομένει [... παρά] να υπενθυμίσωμεν υμίν και πάλιν το σπουδαίον του έργου υμών· είθε δε τα αποτελέσματα να ώσιν αντάξια του μοναδικού αισθήματος, του μέλλοντος να παρακινήση υμάς εις το να συντείνητε προς το καλόν της Πατρίδος και την ευδαιμονίαν του Έθνους¹⁰.

Δύο θεωρώ ότι είναι τα κυρίαρχα στοιχεία της έκκλησης: Αφενός η έκδηλη αποδοχή των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του έλληνα πολίτη και αφετέρου η περιφρούρησή τους και η αποδοκιμασία θέσεων, στάσεων και πολιτικών εν τη ευρεία έννοια που πρόδηλα αντιπάλευαν τα δικαιώματα του εβραϊκού στοιχείου. Και τα δύο συγκροτούν μία σταθερά, η οποία ορίζεται και στο πλαίσιο της εκ παραλλήλου «κωδικοποίησης» της κατηγορίας έλληνας πολίτης εβραϊκού θρησκευματος από μέρους του ελληνικού κράτους. Παρά τη συνεχιζόμενη ρητορική αποκλεισμού που πρέσβευαν λόγιοι, ιερείς και δημοσιογράφοι με σχετική επιρροή σε τοπικό επίπεδο (λ.χ. ο Ιάκωβος Πολυλάς στην Κέρκυρα και ο αρχιμανδρίτης Ιωάννης Μαρτίνοσ, η συγγραφέας Μαρία Π. Μηχανίδου και ο δημοσιογράφος Πέτροσ Α. Κασσιμάτης στην Αθήνα)¹¹, πλή-

10 Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας, φάκ. «Ο φόνος της Ρομπίνας [sic] Σάρδα», αρ. 2483^B.

11 Φίλιπποσ Κάραμποτ, «Μικρές ιστορίες με άρωμα νεωτερικότητας (1890-93) ...», στο *Η Ελλάδα της νεωτερικότητας. Κοινωνι-*

Ισραηλιτική Επιθεώρησις, αρ. 2 ©ΜΙΕΤ/ΕΛΙΑ

θος σχετικών νομοθετικών διαταγμάτων –λ.χ. σε ό,τι αφορούσε την καταγραφή των Εβραίων στις απογραφές ως «Έλληνες Ισραηλίτες πολίτες», τη συνδρομή του δημοσίου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση των εβραϊόπαιδων, την απλούστευση της διαδικασίας πολιτογράφησης επήλυδων που προέρχονταν από περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της κεντρικής Ευρώπης– δρομολόγησαν την ενσωμάτωση των κατά Μορέν «εκκοσμηκευμένων ιουδαιο-εθνικών»¹² στο αστικό και πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η έγκριση από το υπουργείο Εσωτερικών το 1890 του καταστατικού της ΙΚΑ, της πρώτης de jure πλέον αλλόδοξης συσσωμάτωσης της επικράτειας¹³.

Η κεφαλαιοποίηση αυτής της «από τα πάνω» ενσωμάτωσης, απόρροια της ιδιότητας του πολίτη, δεν συνεπαγόταν αναγκαστικά τη θεώρηση του εβραϊκού στοιχείου ως αναπόσπαστο μέλος του εθνικού συλλογικού συνανήκειν. Μεριδα του αθηναϊκού Τύπου είχε επανειλημμένα εκφράσει το αίτημα όπως οι «εν Ελλάδι Ισραηλίται» συμβάλλουν έμπρακτα στο «θεάρεστον της συμπνοίας» με τους χριστιανούς συμπολίτες τους για την υλοποίηση της «πραγματικής

κές κρίσεις και ιδεολογικά διλήμματα (19ος-20ός αιώνας), Αθήνα, 2014, σ. 136-141.

12 Εντγκάρ Μορέν, *Ο νεωτερικός κόσμος και το εβραϊκό ζήτημα*, Αθήνα, 2007, σ. 63-64.

13 Φίλιπποσ Κάραμποτ, «Η εβραϊκή παρουσία στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα: Από τον Μάξιμο Ρότσιλντ στην Ισραηλιτική Αδελφότητα», στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15^{ος} – 20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, Ιωάννινα, 2016, σ. 188-191. Σε περιοχές που στο παρελθόν βρίσκονταν υπό οθωμανική, ενετική ή βρετανική κυριαρχία, λειτουργούσαν εβραϊκές κοινότητες, οι οποίες πέρασαν στο ελληνικό κράτος ως άτυπες –δηλαδή, αναγνωρίζονταν μεν από τις τοπικές και κρατικές αρχές αλλά δεν είχαν θεσμικό στάτους έως το 1920 και τον βενιζελικό νόμο περί ισραηλιτικών κοινοτήτων.

αδελφοποίησις πάντων».¹⁴ Μ' άλλα λόγια, η συμπόρευση, αν όχι ταύτιση, με την «πατρίδα μας» ήταν εκ των ων ουκ άνευ για την «αδελφοποίηση» με τους χριστιανούς συμπολίτες. Στην Αθήνα, το έργο αυτό ανέλαβε να φέρει εις πέρας ο επί δεκαπέντε χρόνια πρόεδρος της ΙΚΑ, Αβραάμ Κωνσταντίνης. Αφενός μέσω της δημόσιας προώθησης ενός πατριωτικού και εθνικού αφηγήματος για τους «εν Ελλάδι Ισραηλίτας», ύμνος στις αρχές της ανεξίθρησκίας και ισονομίας, το οποίο τόσο τους διαφοροποιούσε από τους εκτός της ελληνικής επικράτειας «ομόφυλους», και αφετέρου με το να εκφράζεται με θερμή υπέρ των απaráγραπτων δικαιωμάτων της «προσφιλούς ημών πατρίδος Ελλάδος»¹⁵.

Τέσσερα χρόνια ύστερα από τη δημόσια καταγγελία της παραδειγματίστης διαγωγής ομόφυλων, για πρώτη φορά η ΙΚΑ γιόρτασε την «εθνική μας εορτή», σημείωνε με έκδηλη ικανοποίηση το *Σκριπ* στις 26 Μαρτίου 1901. Στην «εν τω κρυπτώ και εν τη ασημότητι [...] αχουροειδή» συναγωγή που διατηρούσε σε μια πάροδο της οδού Ερμού¹⁶, ο αδελφός του Αβραάμ, Μάρκος, εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας, προτρέποντας τους ομόθρησκους να διδάξουν τα τέκνα τους τις αθάνατες και ευγενείς πράξεις των ανδρών του 1821, αποτιόντας με αυτόν τον τρόπο ελάχιστο φόρο ευγνωμοσύνης προς την μητέρα Ελλάδα. Και κατέληγε:

Η ημέρα της 25 Μαρτίου, ημέρα αδελφοποίησης, είνε ημέρα οιονεί συμβολαίου μεταξύ των ελευθέρων και δούλων, των πρώτων ευρισκομένων εν καταστάσει οφειλής απέναντι των δευτέρων, είνε ημέρα επισήμου όρκου διά την εν παντί και πάντοτε εκπλήρωσιν των προς την πατρίδα καθηκόντων του ευγνωμονούντος πολίτου. Παρακαλώ μετ' εμού ν' αναφωνήσετε: Ζήτω η Ελλάς, Ζήτω ο Βασιλεύς, Ζήτω η Βασ. Οικογένεια.

Η υιοθέτηση του αλυτρωτικού αφηγήματος¹⁷ από μέρους της ΙΚΑ, αλλά και η ρητή επιβεβαίωση της εγγενούς ταύτισης του εβραϊ-

κού στοιχείου με τις «ιδέες» του Ελληνισμού, αναδεικνύονται έτι περαιτέρω στην προσλαλιά που απηύθυνε ο ίδιος ο Αβραάμ στη διάρκεια της αντίστοιχης εκδήλωσης το 1903:

*Ημείς οι Ισραηλίται, εν τη σταδιοδρομία ταύτη του Ελληνισμού αποτελούντες σώμα αναπόσπαστον προς τας ιδέας του, απολαμβάνοντες δ' ισότηως των δικαιωμάτων του Συντάγματος, οφείλομεν να συντρέχωμεν το μέγα έργον του Ελληνισμού αποτιόντες ούτω όχι μόνον στοιχειώδες καθήκον προς την φίλην Πατρίδα, αλλά πληρούντες και ελάχιστον φόρον ευγνωμοσύνης προς έθνος κατ' εξοχήν ανεξίθρησκον και εκπολιτιστικόν. Ζήτω ο Βασιλεύς! Ζήτω η Μεγάλη Πατρίς!*¹⁸

Παράλληλα, ο πρόεδρος της ΙΚΑ επανειλημμένα επέλεξε να καταδεικνύει τα εχέγγυα ελληνοφροσύνης των «εν Ελλάδι Ισραηλιτών». Όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση του φερόμενου χλευασμού από μέρους των «Ιουδαίων» των «ιερών ημών συμβόλων» στη διάρκεια της κηδείας «ομογενούς ιερέως» στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο του 1903.

*Διερμηνεύοντες τας ιδέας και αισθήματα των ανά την Ελλάδαν Ισραηλιτών, αποδοκιμάζομεν και στιγματίζομεν τους Ισραηλίτας εκείνους – της τελευταίας βεβαίως υποστάθμης –, προσθέτομεν δε άπαξ διά παντός ότι ουδεμίαν [αναδεχόμεσθε] αλληλεγγύην μετ' ουδενός οπουδήποτε κακά πράττοντος Ισραηλίτου*¹⁹.

Αλλά και η φερόμενη «αναξιοπρεπής» συμπεριφορά ενός «κακού» χριστιανού απέναντι σ' έναν χαλκιδαίο λευκοσιδηρουργό οδηγεί στην κεφαλαιοποίηση της ελληνοφροσύνης – και μάλιστα με πρόδηλη τοπικιστική χροιά. Σε επιστολή του προς τον διάδοχο Κωνσταντίνο το 1908, ο Ηλίας Χαζάν αναφέρει ότι ένας αξιωματικός που διερχόταν από τη Χαλκίδα του ζήτησε να του συγκολήσει δύο δοχεία με βούτυρο που επρόκειτο να πάρει μαζί του στη Λαμία. Ξεκίνησε, λοιπόν, τη συγκόλληση όταν, ξαφνικά και χωρίς να «περιμένω τοιαύτην εκ

14 *Νέα Εφημερίς* (16 Φεβρουαρίου 1895).

15 *Εμπρός* (30 Δεκεμβρίου 1902).

16 *Σκριπ* (6 Μαΐου 1898).

17 Σύμφωνα με αδιασταύρωτες πληροφορίες, ο Κωνσταντίνης ήταν ενεργό μέλος του Μακεδονικού Κομιτάτου που είχε ιδρύσει στην Αθήνα το 1904 ο φίλος του Δημήτριος Καλαποθάκης.

18 *Εμπρός* (26 Μαρτίου 1903).

19 *Σκριπ* (15 & 16 Νοεμβρίου 1903).

μέρους αξιωματικού επίθεσιν», εκείνος άρχισε να τον χτυπά στο κεφάλι και ταυτόχρονα να τον βρίζει «καπηλικώτατα: “κερατά, εβραΐε, τσιφούτι, εγώ θα σε δείρω και συ πήγαινε στο Υπουργείο να κάμης την καταγγελίαν σου”».

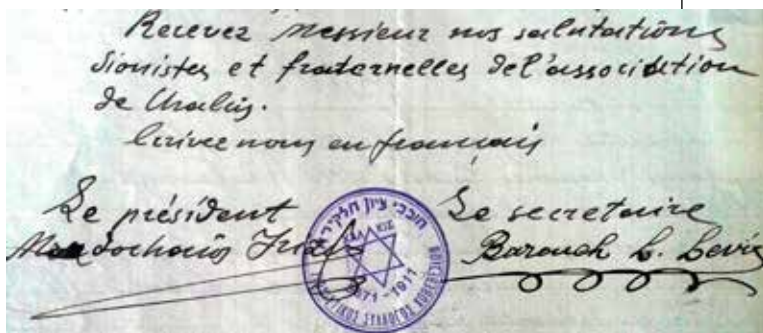
Υψηλότατε, ιδιαίτέρως όλων των Ελλάδι βιούντων Ισραηλιτών, οι Ισραηλίται Χαλκιδείς υπερηφανεύομεθα ότι είμεθα Ελληνικότεροι των Ελλήνων. Ζώντες εν Χαλκίδι προ αμνημονεύτων εκατονταετηρίδων, πάντοτε εδείξαμεν τα προς την πατρίδα αισθήματά μας, ουδείς Ισραηλίτης Χαλκιδεύς ώκνησε και την ζώην αυτήν να θυσιάση χάριν της πατρίδος.

Υψηλότατε, εάν μας χωρίζουσι θρησκευτικά πεποιθήσεις, μίαν όμως μεθ' όλων των Ελλήνων έχομεν ψυχήν, την Ελληνικήν, εν αίσθημα, εν Εθνικόν όνειρον. Εάν εν τη συνειδήσει του αξιωματικού εχωρίσθημεν των άλλων Ελλήνων και διά τούτο εφέρθη εις εμέ, ως προς Ρωμαίον δούλον, μη θελήσητε Σεις, ο μέλλον Βασιλεύς μας, να μας χωρίσητε, αλλ' αποδώσατε εκάστω το δίκαιον, ίνα γνωρίση και μάθη ο αξιωματικός τούτος, ότι άπαντες οι Έλληνες είνε ίσοι απέναντι των Νόμων της Πατρίδος²⁰.

Αεν γνωρίζω αν ο διάδοχος, με την ιδιότητά του ως γενικός διοικητής του στρατού, απάντησε στην επιστολή του Χαζάν ούτε αν ο εν λόγω αξιωματικός τιμωρήθηκε για τη φερόμενη απρεπή συμπεριφορά του. Πάντως, σημασία εδώ έχει το αφήγημα που προτάσσεται στην επιστολή του «Ελληνικώτερου των Ελλήνων» χαλκιδιώτη Ισραηλίτη, η οποία κατά πάσα πιθανότητα είναι γραμμένη από εγγράμματο μέλος της ίδιας της ΙΚΧ. Τέσσερα χρόνια αργότερα, ένα νέο στοιχείο κυριαρχούσε σ' αυτό το αφήγημα: ο Σιωνισμός.

Το 1912, η «εθνική εορτή» της 25^{ης} Μαρτίου συνέπεσε με το τέλος του Πέσσαχ. Όπως και τα προηγούμενα έτη, έτσι και εκείνη τη χρονιά η ΙΚΧ τέλεσε δοξολογία στη συναγωγή. Στη συνέχεια, «παρουσία απασών των Αρχών», ο πρόεδρος της κοινότητας Μποχώρ Φόρνης αναφέρθηκε στη διττή σημασία που είχε η εκδήλωση για τους «χαλκιδείς Εβραίους»: γιόρταζαν αφενός την απελευθέρωση

20 Σάλπιγξ Ευβοίας (15 Ιουνίου 1908).

Σιωνιστικός Σύλλογος ΧΟΒΕΒΕ-ΣΙΩΝ (Χαλκίδα 1911), ©CZA

των προγόνων τους από τη «δουλεία» των Φαραώ και αφετέρου την επέτειο της ανεξαρτησίας της Ελλάδας, της οποίας αποτελούσαν «αδιάσπαστον μέρος και ιθαγενές κατ' εξοχήν στοιχείον». «Ο ημέτερος λαός», σημείωνε, ο οποίος είχε αναδείξει τόσους σοφούς και ένδοξους νομοθέτες και στρατηγούς, θρηνούσε σήμερα στη διασπορά, «θύμα κτηνώδους φανατισμού και προσβλέπει μετά θλίψεως εις το παρελθόν». Και κατέληγε:

Ας ελπίζωμεν ότι ο Θεός επιφυλάσσει αυτό νέας ημέρας ευτυχίας. Αλλ' ας μη λησμονώμεν ότι και ο ελληνικός λαός έχει κοινάς μεθ' υμών [sic] τας συμφοράς και προσβλέπει εις αισιότερον μέλλον.

Και διά τον Ισραήλ και διά τον Ελληνισμόν, ας ενώσωμεν αδελφοί σήμερον τας ευχάς μας ίνα επισπευθή η ημέρα καθ' ην οι δύο περιούσιοι λαοί της ανθρωπότητος, τελέσωσι μαζί νέαν μεγάλην κοινήν εορτήν ελευθερίας και αδελφότητος²¹.

Δύο περιούσιοι λαοί, δύο έθνη και, απ' το 1948, δύο κρατικές οντότητες.

* Ο Φίλιππος Κάραμποτ (philip.carabott@kcl.ac.uk) γεννήθηκε στην Αθήνα το 1963. Δίδαξε νεοελληνική ιστορία στο King's College London απ' το 1990 έως το 2011. Τα πρόσφατα δημοσιεύματά του και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνουν σε ζητήματα που άπτονται της εβραϊκής παρουσίας στην ελληνική επικράτεια τον 19ο και 20ό αιώνα. Είναι ιδρυτικό μέλος του Εργαστηρίου Μελέτης Εβραίων Ελλάδας, (<https://greekjewry.wordpress.com/>) και Εντεταλμένος Ερευνητής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών.

21 Ισραηλιτική Επίθεώρησις 2 (Απρίλιος 1912): 32 (δικιά μου έμφαση). Ανάλογες θεωρήσεις και στον αντίστοιχο πανηγυρικό που εκφώνησε ο Αβραάμ Κωνσταντίνης στην Αθήνα, για τον οποίο η Έξοδος σηματοδότησε την αφετηρία της «εθνικής ιστορίας του Ισραήλ».

Η ομιλία του αοίδιμου Αρχιρραβίνου Θεσσαλίας & Παλαιάς Ελλάδος,

Συμεών (του Ααρών) Πέσσαχ

στις 31 Αυγούστου 1881,

κατά την είσοδο των Ελληνικών Στρατευμάτων στη Λάρισα

Του ΗΛΙΑ ΠΕΣΣΑΧ

Η ομιλία αυτή, που ξεκίνησε και τελείωσε δια προσευχής προς τον Θεό, δημοσιεύτηκε τότε στον ελληνικό και ξένο τύπο, προκαλώντας ευμενέστατα και ενθουσιώδη σχόλια υπέρ των Ελλήνων Εβραϊκού θρησκευματος. Για τον δε Αρχιρραβίνο Πέσσαχ, εγράφησαν επί τη ευκαιρία αυτή πλείστα εγκωμιαστικά άρθρα, εξαιρώντας μεταξύ άλλων την σημαντική κοινωνική και πατριωτική του δράση καθ' όλη την περίοδο της Ελληνικής πολεμικής προσπάθειας προς απελευθέρωση της Θεσσαλίας εκ του Τουρκικού ζυγού.⁽¹⁾

Μάλιστα, μία εκ των εφημερίδων των Αθηνών, προ του κειμένου του πατριωτικού αυτού λόγου, δημοσίευσε: *“Πρέπει δεόντως να τονισθή ότι ο Σεβάσμιος Αρχιρραβίνος Συμεών Πέσσαχ δεν παραλείπει περίστασιν να μην εκδηλώση τα φιλελληνικά αισθήματά του και να διδάξη το ποίμνιον αυτού περί των καθηκόντων, ατίνα έχουσι προς την Πατρίδα ως Έλληνες πάντες πολίται, δηλονότι της ενδοξότερας των επί γης Πολιτειών και ότι πρέπει δια πάσης προσπαθείας να κατορθώσωσι να γίνωσιν άξια μέλη τοιαύτης Πολιτείας.”*⁽¹⁾

Αδονάι,

Συ Αδονάι είσαι ο μόνος Θεός. Συ ο Ανώτερος όλων των αυτοκρατόρων και βασιλέων της γης· καθότι συ εποίησας τους ουρανοίς, την γην, την θάλασσαν και πάντα τα εν αυτοίς. Συ εις την γην ταύτην έκπλασας τον άνθρωπον με την ευαρέσκειαν σου, ύψωσας τους ισχυρούς και βασιλείς, εις ους εχορήγησας την γνώσιν, την διάνοιαν, την σύνεσιν και την επιστήμην. Η επιστήμη αυτή είναι η ράβδος των βασιλέων και η διάνοια εις την χρησιμοποίησιν του ελέους, προς καθοδήγησιν των εις την ευθείαν οδόν του φωτός και ουχί εις την οδόν του σκότους.

Ομολογώ και πιστεύω εις σε Κύριε, Θεόν του Ισραήλ, Όστις αποτελείς την μεγαλοσύνην, την δύναμιν και την δόξαν. Σου Κύριε η Βασιλεία και η Υπεροχή εφ' όλων των αρχόντων. Συ έδωκας την τιμήν, την δόξαν και την φρόνηση εις τον βασιλέα Γεώργιον να επικαθίση εις τον ένδοξον Ελληνικόν Θρόνον, με πλήρη αφοσίωσιν προς την ευσπλαγχνίαν του πενομένου λαού του.

Εις Σε Κύριε Αδονάι, αποτεινομαι και δέξου μετ' ευμενείας την εγκαρδιωτάτην προσευχήν, ην εγώ ο δούλος Σου κάμνω σήμερον ενώπιον Σου και Δέομαι Σε Κύριε.

Δυνάμωσον και ισχυροποίησον αυτόν και τον λαόν του. Φύλαξον αυτόν, την βασιλησαν Όλγαν και άπασαν την βασιλικήν οικογένειαν πάσης ασθενείας και παντός κινδύνου και βλάβης. Ύψωσον το στέμμα των δια μεγάλης δόξης και φύλαξον αυτούς ως την κόρην του οφθαλμού μας. Χάρισον αυτοίς την ευλογίαν Σου και την μακρότητα των ημερών των.

Αμέν

Ένδοξοι Αρχηγοί και ελευθερόφρονες Στρατιώται:

Ηενταύθα Ισραηλιτική Κοινότης - μία των αρχαιοτέρων και ιστορικών Κοινοτήτων των Βαλκανίων, ήτις μοι έδωκε την ευφρόσυνον εντολήν να παρασταθώ διερμηνεύς των ομοθύμων αισθημάτων της - χαιρετά σήμερον την πανηγυρικήν έλευσίν σας με εγκάρδιον χαράν και ενδόμυχον αγαλίασιν, και αναγράφει χρυσοίς γράμμασιν εις τα χρονικά της την χρυσοφεγγή ταύτην ημέραν, ως απαρχήν νέου βίου, συνοδευομένου με τα αγαθά της πλήρους ελευθερίας, της ευνομίας, της ισότητος, του πολιτισμού, της προόδου, τα οποία η πάλαι και νυν ένδοξος Ελλάς ουχί απλώς εις συνταγματικούς ανέγραψε χάρτας, αλλά δι' ικανής πείρας απέδειξεν εν

τη πράξει αλήθειαν τρανωτάτην, αλήθειαν, την οποία και οι δυσμενώς έχοντες δεν δύνανται να αρνηθώσι· ώστε αξίως του κλασσικού ονόματός της κατεδείχθη η Ελλάς, ότι είναι η χώρα των φώτων και της ελευθερίας, ότι οι Έλληνες είναι έθνος εν τη Ανατολή, το οποίον πρωτιγωνίσθη εις το στάδιον της προόδου, είναι έθνος κυρίως προωρισμένον να εξομαλύση την οδόν του πολιτισμού και της ευημερίας εις χώρας, φύσει μεν ευτυχείς και ευδαιμόνας, όθεν και απεδόθει αυταίς, ει και μετά τίνους φειδούς, αριστείον της εκπολιτιστικής των ικανότητας, χώρα ομολογουμένως οικεία υπό πάσαν άποψιν, πολλάς μεν φέρουσα και δεινάς της περιπετείας πληγάς, απεκδεχομένη δε ταχείαν την ίασην και ανάρρωσιν από το ανεπώδυνον της ευνομίας βάλσαμον.

Χαρμόσυμον σήμερα άγοντες την εορτήν, ημείς τε οι Θεσσαλοί και μεθ' ημών ο Έλληνισμός, επί τη απελευθερώσει της Θεσσαλίας εκ του εχθρικού ζυγού, υπό λίαν ευγενών και υψηλών εμφορούμεθα αισθημάτων. Υπό αισθήματος απείρου ευγνωμοσύνης ημείς ιδίως οι Θεσσαλοί, προς τον αδέκαστον Κριτήν, τον ανταμείψαντα εν τη πανσόφω Αυτού δικαιοσύνη τα παθήματα και τας θυσίας των ευκλεών εκείνων αγωνιστών του καλού υπέρ της ενώσεως αγώνος, πραγματοποιήσαντα δε τους μυχιούς της καρδιάς μας πόθους δια τις συναντήσεως και των εθνικών ημών ελπίδων μετά των της μητρός Πατρίδος. Υπό αισθήματος ενδομούχου ευπραγίας, πάντες εν γένει οι Έλληνες προς τον Δοτήρα παντός αγαθού, τον Δωρήσαντα τω έθνοι Βασιλέα δίκαιον, μεγάλθυμον και γενναίοφρονα σθεναρώς πηδαλιοχούντα το εθνικόν σκάφος και ασφαλώς αυτό διευθύνοντα προς τον υψηλόν προορισμόν του. Υπό αισθήματος αγάπης και σεβασμού προς τον λαοφιλήν ημών Βασιλέα, τον δικαίως στηρίζοντα την ισχύν αυτού επί της αγάπης του λαού του, και δια του συμβόλου τούτου της ειρήνης ποδηγετούντα το έθνος, εν τη οδώ της ηθικής μορφώσεως και υλικής

*Ο Αρχιεραββίνος Παλαιάς Ελλάδος
Συμεών Ααρών Πέσσαχ (1848-1893)*

ευημερίας, φιλοτιμούμενον δε να καταστήση την Ελλάδα πρότυπον Βασίλειον εν τη Ανατολή και κατά πάντα άξιαν των ιστορικών παραδόσεών της.

Άλλ' ιδιαιτέρως ημείς οι Ισραηλίται υπό αισθημάτων εμφορούμεθα ευγνωμοσύνης μεν προς τον Θεόν, διότι την Ελλάδα εξελέξατο εκτελεστήν των Θείων Αυτού βουλευμάτων, και εις τον Βασιλέα αυτής ανέθετο την αποστολήν της χειραφετήσεώς μας, σεβασμού δε και αφοσιώσεως προς τον ημέτερον. Ανακτά τον ευόρκως επι-

τελούντα τας βουλάς της Θείας Πρόνοιας, αγάπης δε εγκαρδίου και ακραιφνούς προς την κοινήν ημών Πατρίδα, την βασιλεύουσα ημίν πάντα τα αγαθά ελευθέρων Ελλήνων πολιτών.

Μέγας υπήρξεν ο ζήλος, τον οποίον επέδειξαν οι ελληνοθεσσαλοί δια να αναδειχθώσιν άξιοι των ελπίδων, τας οποίας είχαν εναποθέσει εις αυτούς η Πατρίς, δια να αναδειχθώσιν αντάξιοι της μητρός Ελλάδος και του λαοφιλούς Βασιλέως των. Μετ' αυταπαρνήσεως και αυτοθυσίας, εν μέσω μυρίων κινδύνων και δυσχερειών, έδρασαν ποικιλοτρόπως και άώκνως τόσον εις το πεδίον της μάχης, όσο και εις τα μετόπισθεν υπέρ της επιτεξεως του ιερού της ελευθερίας αγώνος της Ελληνικής Πατρίδος, ευτυχήσαντες ήδη να ίδωσι μετ' ενθουσιασμόν και απεριγράπτου αγαλλιάσεως την εκπλήρωσιν των αγαθών πόθων των. **Και μεταξύ αυτών λαμπράν θέσιν κατέχουν οι Θεσσαλοί Ισραηλίται, οι οποίοι ουχί ασημάντως συνειργάσθησαν και συναγωνίσθησαν μετά των αδελφών των χριστιανών προς επιτυχίαν του ιερού σκοπού και δια να καταστήσωσιν ένδοξον την Πατρίδα των. Αυτοί ηγάπησαν την Ελλάδα - την κοιτίδα του πολιτισμού και της ελευθερίας - με ειλικρινή και ανιδιοτελή έρωτα, διότι ο έρωσ αυτός είχε διδαχθή εις αυτούς υπό των Διδασκάλων της Θρησκείας των.** Ταύτην δε την χώραν Πατρίδα έχοντες και καλούντες και ημείς της Θεσσαλίας οι Ισραηλίται, και όμοια και κοινά υποστάντες παθήμα-

τα, όμοια και κοινά απεκδεχόμεθα ευεργετήματα και ουχί εν δισταγμώ, αλλά εν βεβαιότητι ακλονήτω, οίαν εμπνέει δεδοκιμασμένη πείρα των ομοθρήσκων της ελευθέρας Ελλάδος.

Υποδεχόμεθα τον κλεινόν και ελευθερόφρονα Στρατόν του σεβαστού Άνακτος ήδη ημών Γεωργίου του Α΄, ως σωτήρα και ούστην των κακών, κομίζοντα την λαοπόθητον ειρήνην, την ευταξίαν και ασφάλειαν. **Υποδεχόμεθα και χαιρετίζομεν την υπερηφάνως ερωμένην κυανόλευκον του ελληνισμού Σημαίαν, ως σύμβολον της φιλάτης ελευθερίας και ισοπολιτείας, και υποβάλλομεν όλη ψυχή άκραν υποταγήν εις τας ελληνικάς Αρχάς, υποταγήν ην εννοούμενην διδομένην πρόποντως εις τα απαράγραπτα δίκαια, δι΄ων διέπονται και ευημερούσιν αι κοινωνίαι και τα έθνη, συμφώνως με τον αληθί του ανθρώπου προορισμόν.**

Εις την ημεράν λοιπόν ταύτην της χαράς και αγαλλιάσεως, ας παρακαλέσωμεν πάλιν τον Δημιουργόν του παντός, όπως χορηγή μακροβιότητα και ευημερίαν εις τον ένδοξον, τον σώφρονα και λαοφιλή Βασιλέα ημών Γεώργιον τον Α, την Βα-

σίλισσαν Όλγαν, τον Διάδοχον Κωνσταντίνον και άπασαν την Βασιλικήν οικογένειαν. Ας ευλογήση ο Θεός της Ελλάδος και τους σοφούς κυβερνήτας αυτής. Ας διατηρήση αείποτε τον αστέρα αυτής φαινότερων ηλίου, όπως φωτίζει και ζωογονή δια των λαμπρών αυτού ακτίνων απ΄ άκρου εις άκρον την Ανατολήν.

Ω Θεέ αιώνιε και Βασιλεύ του κόσμου, Όστις κατοικείς εις τα Ουράνια και συγκατανεύεις να επιβλέπης τα εις τον Ουρανόν και εις την Γην. Εις χείρα σου είναι η ισχύς και η δύναμις. Κατ΄ εντολήν σου οι Βασιλείς βασιλεύουν και από την χείρα σου λαμβάνουσι το σκήπτρον της δικαιοσύνης και την ράβδον της δυνάμεως όπως οδηγώσι τους λαούς. Επιβλέψων από τον Οίκο σου τον Άγιον και ευλόγησον, σώσον και βοήθησον την αυτού μεγαλειότητα τον Βασιλέα ημών Γεώργιον Α΄. Περιζώσον αυτόν με διάδημα δόξης, εις τους πόδας του και πάταξον τους εχθρούς του. Ευημερία και ειρήνη ας είναι εις τον δρόμον της ζωής του. Εξαπόστειλον εις αυτόν το φως και την προστασία σου. Αυτά ας τον οδηγώσι. Η αγάπη και η αλήθεια ας τον διαφυλάξωσιν εσαεί.

Αμέν

Ο Συμεών Πέσσαχ γεννήθηκε το 1815 στη Θεσσαλονίκη. Ο πατέρας του Ααρών, υπήρξε σημαντικός τραπεζίτης της πόλης⁽²⁾, η δε μητέρα του Σάρρα, ήταν γόνος μίας εκ των επιφανέστερων εβραϊκών οικογενειών της εποχής. Σπούδασε ταλμουδική, νομική, και γενική θρησκευτική εβραϊκή στις φημισμένες Πανεπιστημιακές ραββινικές σχολές της Θεσσαλονίκης, από όπου πήρε τα διπλώματά του το 1841. Γνώριζε εκτός από ελληνικά και εβραϊκά, άπταιστα ισπανικά και τούρκικα. Μετά τη θριαμβευτική ολοκλήρωση των σπουδών του, υπηρέτησε Γραμματέας του Αρχιρραβινάτου της Θεσσαλονίκης και Θρησκευτικός λειτουργός της Μεγάλης Συναγωγής «Μπεθ Σελομό» της πόλεως.⁽³⁾ Το 1847 ήρθε σε γάμο με τη Λέα, εγγονή του Μεγάλου Αρχιρραβίνου Θεσσαλονίκης Αβραάμ Στρούμσα. Το 1848 διορίστηκε ιεροκήρυκας των ιερών Συναγωγών Λαρίσης και ταυτόχρονα ραββίνος – δικαστής του θρησκευτικού δικαστηρίου «Μπεθ Ντιν» της Ισραηλι-

τικής Κοινότητας Λαρίσης. Στη συνέχεια προήχθη σε Πρόεδρο του «Μπεθ Ντιν», ενώ ομόφωνα ορίστηκε Αρχιρραβίνος Παλαιάς Ελλάδος με έδρα τη Λάρισα – θέσεις που διατήρησε ως τον θάνατό του την 7^η Ιουλίου του 1893.⁽³⁾ Η δε σορός του, εκτέθηκε σε 3ήμερο λαϊκό προσκύνημα κατ΄ εντολή της Ελληνικής Κυβερνήσεως και του απονεμήθηκαν τιμές Πατριάρχη της Ορθόδοξου Εκκλησίας, οι ελληνικές σημαίες κυμάτιζαν μεσίστιες, και τα καταστήματα παρέμειναν κλειστά.⁽⁴⁾

Ο Αρχιρραβίνος Συμεών Πέσσαχ υποστήριξε ένθερμα τον απελευθερωτικό αγώνα του 1881 από τον Τουρκικό ζυγό, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, στέλνοντας πατριωτικές εκκλήσεις προς όλους τους επιφανείς εβραϊκούς παράγοντες, οι οποίοι έπειτα από τις εκκλήσεις αυτές βοήθησαν τον αγώνα της Ελλάδος. Με τα κηρύγματά του συνέγειρε το εβραϊκό στοιχείο υπέρ της ελληνικής πολεμικής προσπάθειας κατά της τουρκικής κυριαρχίας. Κατά την είσοδο των ελληνικών

στρατευμάτων στη Λάρισα, ευλόγησε τα ελληνικά στρατεύματα και τον Βασιλιά εκφωνώντας βαρυσήμαντο πατριωτικό λόγο (τον λόγο που αναφέρεται παραπάνω). Ο Γεώργιος Α΄ που ευλογήθηκε ανάμεσα στο γεμάτο ενθουσιασμό πλήθος και μπροστά από την Ιερή Αψίδα της Συναγωγής, και με τους κυλίνδρους της Παλαιάς Διαθήκης αποκαλυμμένους από τον Αρχιραβίνο, συγκινημένος από τη μεγαλειώδη υποδοχή, ευχαρίστησε και εξύμνησε το εβραϊκό στοιχείο. Μετά την εγκατάσταση των ελληνικών αρχών, ο Αρχιραβίνος Συμεών Πέσσαχ διακήρυξε παντού, και κυρίως στο εξωτερικό, τα αγαθά της Ελληνικής διοίκησης και την πλήρη ανεξίτηρησκεία και ισοπολιτεία, αποκρούοντας συκοφαντικούς ισχυρισμούς των τότε αντιπάλων της Ελλάδος στο εξωτερικό, για καταπίεση δήθεν των μειονοτήτων από μέρους της ελληνικής διοίκησης, για τις οποίες υπηρεσίες του απονεμήθηκε από το ελληνικό βασίλειο ο τίτλος του “Μεγάλου Αρχιραβίνου” με ηθικά προνόμια. Το 1883, σε συνεργασία με τον Μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο, ανέπτυξε αξιόλογη δράση για την εξάλειψη της βαθείας δεισιδαιμονίας που επικρατούσε σε μεγάλη μερίδα του χριστιανικού κόσμου.^(5,6) Το 1893, στο Διεθνές Σεφραδικό Συνέδριο των Θρησκευτικών ηγετών και παραγόντων του Εβραϊσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εισηγήθηκε μελέτη περί της θρησκευτικής, εκπαιδευτικής και πνευματικής διοίκησης και καθοδήγησης των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Διασποράς, η οποία μελέτη έγινε ομόφωνα αποδεκτή, τέθηκε εις εφαρμογή σε όλες τις κοινότητες των χωρών αυτών, ενώ στον ίδιο προτάθηκε η έδρα του Αρχιραβίνου ή του Προέδρου του «Μπεθ Ντιν» της Κωνσταντινούπολης.⁽⁵⁻⁷⁾

Ο Συμεών Πέσσαχ ήταν ο ανώτερος πνευματικός καθοδηγητής όλων των στη Θεσσαλία εβραϊκών φιλανθρωπικών και μορφωτικών Συλλόγων και Ιδρυμάτων. Ήταν επίσημος αντιπρόσωπος του Αρχιραβινάτου Θεσσαλονίκης και διαπιστευμένος Πατριάρχικος Αξιωματούχος του Οικουμενικού Εβραϊκού Πατριαρχείου Ιεροσολύμων – Αγίων Τόπων (τότε Παλαιστίνης). Επίσης ήταν Σύμβουλος επί των Εβραϊκών γενικά ζητημάτων του Ελληνικού Υπουργείου Θρησκευμάτων, ενώ έγραψε και 15 πολύτιμα συγγράμματα στην εβραϊκή γλώσσα που στάλθηκαν στο Ισραήλ για εκτύπωση, θρησκευτικό-νομικό και

ταλμουδικού περιεχομένου, συγκαταλεγόμενος μεταξύ των διεθνούς φήμης και αξίας σοφών του ιουδαϊσμού.^(5,6)

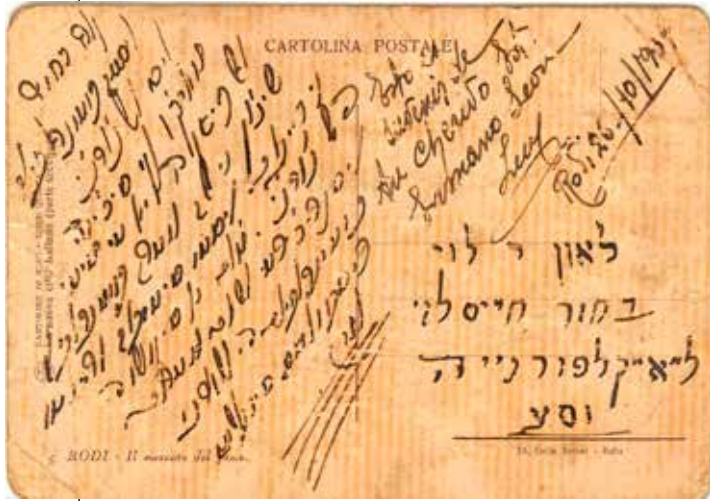
Ο Συμεών Πέσσαχ, ήταν πατέρας του τελευταίου Αρχιραβίνου Πάσης Ελλάδος με έδρα το Βόλο, **Μωυσή Πέσσαχ**, ο οποίος εκτός της γνωστής δράσης του στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, επίσης προσέφερε πολύτιμες πατριωτικές υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, κατά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) και τον μετέπειτα Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914 -1918) ανέπτυξε τέτοια Εθνική Ελληνική δράση, ώστε ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος ΙΒ΄ και ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος με επίσημες δηλώσεις τους εξήραν τη μεγάλη πατριωτική προσφορά και την προσωπικότητά του. Κατά τη Μικρασιατική εκστρατεία (1919-1921), ενθάρρυνε τον μαχόμενο ελληνικό στρατό με διακηρύξεις οι οποίες διαβιβάζονταν διαμέσου του Γενικού Επιτελείου. Τέλος και κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας (1923-1924) εργάστηκε για την αποκατάσταση και περίθαλψη των εκπατρισμένων προσφύγων και η δράση του αυτή εκτιμήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση και το λαό (τιμήθηκε στις 16.1.39 με το παράσημο του Χρυσού Σταυρού του Φοίνικα και με τον τίτλο του Μεγάλου Αρχιραβίνου, από τον Βασιλέα Γεώργιο Β΄).^(5,8)

Η ζωή και το έργο του Αρχιραβίνου Παλαιάς Ελλάδος με έδρα τη Λάρισα, Συμεών Πέσσαχ (καθώς και του γιου του Αρχιραβίνου Ελλάδος με έδρα το Βόλο, Μωυσή Πέσσαχ) αποδεικνύουν με «ονοματεπώνυμο» τον πατριωτισμό και τους αγώνες των Ελλήνων εβραϊκού θρησκευάτος έναντι του Τουρκικού ζυγού.

Βιβλιογραφία:

- 1 Γενικά Αρχεία του Κράτους – Μαγνησίας
- 2 The Jews in the East (From the German of Dr Ludwig August Frankl), P. Beaton, London: Hurst and Bluckett. 1859.
- 3 Βάσος Καλογιάννης, “Οι Εβραίοι της Θεσσαλίας”, Θεσσαλικά Χρονικά, Αθήνα 1965, σ. 676-677.
- 4 Σάλπιγξ (Λάρισα), φ. 187 (10 Ιουλίου 1893).
- 5 Νέα Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Χάρη Πάτση, σ. 50-52.
- 6 «Ταχυδρόμος» του Βόλου, 11.8.1974
- 7 Δαυίδ Πιπανό, Βούλγαρος συγγραφέας
- 8 Ραφαήλ Φρεζής, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου», σ. 33,35

* Ο **Ηλίας Πέσσαχ** είναι γιατρός, αιματολόγος.

Παράδειγμα Σεφαραδίτικης γραφής
(e-πηγή: Εβραϊκή Κοινότητα Ρόδου <https://jewishrhodes.org/el/language>)

Γλωσσικές κοινωνικές κατασκευές και διακοινοτικές σχέσεις Χριστιανών και Εβραίων στο ελληνικό κράτος (19^{ος} αι. – πρώτο μισό 20^{ού} αι.): Μια αμφίδρομη σχέση

Της ΜΑΙΡΗΣ ΜΑΡΓΑΡΩΝΗ

Εισαγωγικά

Η παρούσα μελέτη έχει διττό στόχο. Διερευνά αφενός τις στάσεις του ελληνικού ορθόδοξου πληθυσμού απέναντι στη «δική» του γλώσσα, «την» ελληνική, σε αντιπαράθεση με τη γλώσσα του πολιτισμικά «άλλου», «την» εβραϊκή, και αφετέρου τις στάσεις του εβραϊκού πληθυσμού τόσο απέναντι «στην» εβραϊκή όσο και «την» ελληνική γλώσσα κατά τη διάρκεια ενός περίπου αιώνα, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επιπλέον διερευνά πώς οι γλωσσικές και κατ' επέκταση πολιτισμικές και κοινωνικές αναπαραστάσεις της κυρίαρχης γλωσσικής ομάδας οδηγούσαν ενίοτε σε πρακτικές αποκλεισμού των Εβραίων, κυρίως σε περιόδους έντασης των διακοινοτικών σχέσεων.

Οι στάσεις απέναντι σε γλώσσες είναι αξιολογήσεις απέναντι σε ολόκληρες ομάδες, νοοτροπίες και πρακτικές.¹ Τοιουτοτρόπως, με την προσέγγιση των γλωσσικών στάσεων διερευνούμε τις κοινωνικές σχέσεις και τις δυναμικές που κάθε φορά οι στάσεις αυτές αντικατοπτρίζουν. Επιπλέον, οι γλωσσικοί συσχετισμοί είναι πάντα συσχετισμοί συμβολικής δύναμης, ενώ οι γλωσσικές πρακτικές –ως κατεξοχήν σχέσεις επικοινωνίας– είναι σχέσεις συμβολικής εξουσίας.² Έτσι, μέσα από τη μελέτη των γλωσσικών πρακτικών μπορούμε να εικάσουμε τις σχέσεις δύναμης και εξουσίας

που αναπτύσσονται ανάμεσα στις διάφορες γλωσσικές ομάδες (στη συγκεκριμένη περίπτωση, ανάμεσα στους Χριστιανούς και τους Εβραίους στο ελληνικό κράτος). Αν και οι γλωσσικές ομάδες δεν είναι ποτέ συμπαγείς, όπως άλλωστε καμιά ομάδα, εντούτοις πάντα εκλαμβάνονται ως τέτοιες.

1. Στάσεις του χριστιανικού πληθυσμού απέναντι «στην» ελληνική γλώσσα

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους, υπήρχε ήδη στην επικράτεια του ένα τόσο σημαντικό σύνολο «αλλόφωνων» πληθυσμών, ώστε γινόταν λόγος για «ελλαδική Βαβυλωνία».³ Η γλωσσική συνύπαρξη ήταν, όντως, ένα από

1 Irvine, J. & Gal, S. (2009). Language Ideology and Linguistic Differentiation. In A. Duranti (ed.), *Linguistic Anthropology. A Reader*, 2nd edition (pp. 402-434). Malden & Oxford: Wiley-Blackwell.

2 Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 23-24, 50.

3 Σκοπετέα, Έ. (1988). *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο, 43.

τα βασικά χαρακτηριστικά της νεοελληνικής κοινωνίας.⁴ Δίπλα στα ελληνικά ακούγονταν τα τουρκικά και τα αρβανίτικα. Στη συνέχεια, με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και των Νέων Χωρών προστέθηκαν τα κουτσοβλάχικα, βλάχικα ή αρωμουνικά, τα σλαβομακεδόνικα, τα πομάκικα, τα ρομανί ή αθιγγανικά και τα ισπανοεβραϊκά (ladino).⁵

Εντούτοις, στα πλαίσια της σύστασης των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών αλλά και της διατήρησής τους στη συνέχεια, το ζητούμενο ήταν η κατασκευή μιας ομογενοποιητικής εθνικής ιδεολογίας, βασισμένη πάντα στην εξαφάνιση της διαφοράς προς όφελος μιας μερικής –και για αυτό πλαστής– καθολικότητας.⁶ Αναπόσπαστος κρίκος της εθνικής αυτής ιδεολογίας ήταν και η ομογλωσσία, με στόχο τη διασφάλιση της πολιτικής ενότητας και της κοινωνικής συνοχής, καθώς το έθνος «αποτελεί μια ανθρωπινή κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη».⁷ Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο λειτουργίας των εθνικών κρατών οποιαδήποτε γλωσσική ποικιλότητα ήταν αποφευκτέα, καθώς αυτή θεωρούνταν εν δυνάμει απειλή για την εθνική ενότητα. Έτσι, συγκροτήθηκε και εμπλουτίστηκε ένα ρεπερτόριο θετικών στάσεων απέναντι στην «εαυτή» γλώσσα, προκειμένου να δικαιολογηθεί και να εδραιωθεί η εθνική μονογλωσσική κυριαρχία. Παράλληλα, καλλιεργήθηκαν αρνητικές στάσεις απέναντι σε οποιαδήποτε γλωσσική ετερότητα, της εβραϊκής συμπεριλαμβανομένης, οι οποίες ενισχύονταν από ένα σύνολο αυθαίρετων νοητικών κατασκευών.

Στις θετικές γλωσσικές στάσεις των Ελλήνων Χριστιανών απέναντι στη «δική» τους γλώσσα για την εν λόγω χρονική περίοδο,

4 Dimitras, P. E. (1992). Minorités linguistiques en Grèce. In G. Henri (ed.), *Les minorités en Europe. Droits Linguistiques et Droits de l'Homme* (pp. 301-317). Paris: Éditions Kimé. Μπαλτσιώτης, Λ. (1997). Η πολυγλωσσία στην Ελλάδα. *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 89-95.

5 Σελλά-Μάζη, Ε. (2001). *Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο, 176-201.

6 Wallerstein, I. (1999). Ούτε πατριωτισμός ούτε κοσμοπολιτισμός. Στο Μ. Nussbaum (επιμ.), *Υπέρ Πατρίδος: πατριωτισμός ή κοσμοπολιτισμός*. Αθήνα: Scripta, 49.

7 Άντερσον, Μπ. (1997). *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη, 26.

ανήκε η *de facto* αποδοχή της ελληνικής γλώσσας ως ακρογωνιαίου λίθου της εθνικής ενότητας και ως πεμπτούσια της ελληνικής ταυτότητας. Πράγματι, ο εθνικός ιστοριογράφος Κ. Παπαρρηγόπουλος όρισε, ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα, την ελληνική γλώσσα ως το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των ανθρώπων που απαρτίζουν το ελληνικό έθνος: «*Ελληνικόν έθνος ονομάζονται όλοι οι άνθρωποι, όσοι ομιλούσι την ελληνικήν γλώσσαν, ως ιδίαν αυτών γλώσσαν*».⁸ Η αρχική αυτή ταύτιση έθνους και γλώσσας από τον Παπαρρηγόπουλο κυριάρχησε στο συλλογικό φαντασιακό του νεοσύστατου κράτους, υιοθετήθηκε ως απόλυτη πεποίθηση της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας και έλαβε ευρεία διάσταση η εικόνα της ελληνικής γλώσσας ως «*θεμέλιου λίθου της εθνικής ημών ενότητας*».⁹

Πέρα από αυτό, στις θετικές στάσεις των Ελλήνων Χριστιανών απέναντι στην ελληνική γλώσσα προσμετρούνταν η πρόσληψη της ως γλώσσας διαχρονικής και υπερτοπικής, ως «ιερής» και, για τον λόγο αυτό, ως *a priori* ανώτερης. Στην πρόσληψη της ελληνικής ως γλώσσας διαχρονικής και υπερτοπικής συνέβαλε τα μέγιστα ο πρώτος Καθηγητής Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γ. Χατζιδάκις (1848-1941), ο οποίος και διατύπωσε τη θέση περί της «φυσικής εξέλιξης» της νέας ελληνικής γλώσσας από την ελληνική των βυζαντινών χρόνων, η οποία με τη σειρά της μετεξελίχθηκε από την αλεξανδρινή κοινή γλώσσα, που προήλθε από την επικρατήσασα αρχαία αττική διάλεκτο.¹⁰ Σχετικά με τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας σε μια εργασία του, όπου εξέταζε το κείμενο της Καινής Διαθήκης σε σχέση με τη γλώσσα της εποχής του, αποφάνθηκε: «*Εκ των 4.900 περίπου λέξεων της Κ. Διαθήκης σχεδόν αι ημίσειαι, ήτοι λέξεις 2.280, λέγονται και σήμεραν έτι εν τη κοινή λαλιά των δε λοιπών αι πλείσται μεν, 2.220 νοούνται*

8 Παπαρρηγόπουλος, Κ. (1970). *Ιστορία του ελληνικού έθνους* (επιμ. Κ. Δημαράς). Αθήνα: Ερμής, 33.

9 *Ακρόπολις*, 23.2.1907.

10 Χατζηδάκις, Γ. (1915). *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων. Του ίδιου (1930). Περί του θησαυρού της μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 7, 223-226.

καλώς υπό πάντων των Ελλήνων αναγιγνωσκόμεναι ή ακουόμεναι, ολίγαι δε μόνον, περί τας 400, είναι αληθώς ακατανόητοι υπό του ελληνικού λαού.»¹¹

Η πρόσληψη της ελληνικής από τους ορθόδοξους Έλληνες ως γλώσσας «ιερής», απέρρευε κυρίως από τη βαθιά τους πεποίθηση ότι «η γλώσσα η Ελληνική (...) είναι η γλώσσα την οποίαν ο Θεός εμφαντικώτατα μετεχειρίσθη. (...) Είναι ιστορικώς βεβαιωμένον ότι ο Χριστός ωμίλει την Ελληνικήν».¹²

Στο διάβα του 20^{ου} αιώνα, η εντατικοποίηση της καλλιέργειας της μονογλωσσικής ιδεολογίας στην Ελλάδα, παρά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης το 1923, όπου –μεταξύ άλλων– υπήρχαν και οι βασικές διατάξεις που αφορούσαν την προστασία της γλωσσικής ταυτότητας των μειονοτήτων στην Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των γλωσσικών μειονοτήτων, των εβραϊόφωνων συμπεριλαμβανομένων.

2. Στάσεις του χριστιανικού πληθυσμού απέναντι «στην» εβραϊκή γλώσσα

Κατ' αρχάς ας επισημανθεί ότι το οριστικό άρθρο, «η» εβραϊκή γλώσσα, χρησιμοποιείται καταχρηστικά και για τον λόγο αυτό τοποθετείται σε εισαγωγικά, όχι μόνο λόγω του αξιώματος της εσωτερικής ποικιλίας κάθε γλώσσας, αλλά και λόγω της πραγματολογικής ανορθότητας περί ύπαρξης μίας και μόνο εβραϊκής γλώσσας στην επικράτεια του ελληνικού κράτους. Όντως, υπήρχαν οι ελληνόφωνοι Εβραίοι (οι Ρωμανιώτες, που είχαν ως μητρική γλώσσα την Εβραιοελληνική ή Ρωμανιώτικη ή Γιεβανική γλώσσα – το όνομα Yevanic προέρχεται από την εβραϊκή λέξη Yāwān, που σημαίνει Ελλάδα), οι γερμανόφωνοι Εβραίοι, οι Ashkenazi, που μιλούσαν τα γίντις, οι ιταλόφωνοι Εβραίοι στα Ιόνια νησιά, οι λεγόμενοι Απουλιώτες, η γλώσσα των οποίων αποτελούσε εξέλιξη της ιταλικής. Η κυρίαρχη πληθυσμιακά και πολιτισμικά εβραϊκή ομάδα στην Ελλάδα ήταν οι Σεφαραδίτες, οι ισπανόφωνοι Εβραίοι, που, έχοντας φύγει από την Ιβηρική χερσόνησο στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζονταν από πραγματική πολυφωνία. Όλα τα ιβηρικά ιδιώματα,

το γκαλιέγκο, η καταλανική, η λεονέζικη, η αραγωνική και η πορτογαλλική ήταν μητρικές γλώσσες για κάποιους από αυτούς, ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους. Τα καστιλιάνικα χρησιμοποιούνταν για τη λογοτεχνία, ενώ τα εβραϊκά ήταν η ιερή τους γλώσσα. Για τη μελέτη της Βίβλου χρησιμοποιούνταν τα ισπανοεβραϊκά, που ήταν τα αρχαία καστιλιάνικα, στα οποία είχαν μεταφραστεί τα βιβλικά κείμενα. Όλες αυτές οι γλωσσικές ποικιλίες των Σεφαραδιτών που δέχτηκαν –μεταξύ άλλων– τουρκικές και ελληνικές επιρροές, ήταν διαφορετικές από τόπο σε τόπο. Τα ισπανοεβραϊκά γράφονταν στη γραφή ράσι, δηλαδή στο εβραϊκό αλφάβητο, γεγονός που άλλαξε σταδιακά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν άρχισε να χρησιμοποιείται το λατινικό αλφάβητο. Επίσης, συχνή ήταν και η καταγραφή της ελληνικής γλώσσας με εβραϊκούς χαρακτήρες, κυρίως σε παλιότερες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας. Ωστόσο, τα ελληνικά χρησιμοποιούνταν όλο και λιγότερο για λατρευτικούς σκοπούς, γιατί οι Σεφαραδίτες επέβαλαν με τρόπο σχεδόν απόλυτο και καθολικό τη χρήση των ισπανοεβραϊκών σε θέματα λατρείας.¹³

Παρά τις αδιαμφισβήτητες στιγμές συνεργασίας, συνύπαρξης και ποικίλων οικονομικών και πολιτισμικών ανταλλαγών μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων, η εικόνα των τελευταίων στο συλλογικό φαντασιακό των πρώτων είχε αρκετές φορές αρνητικό πρόσημο.¹⁴ Αν και οι διακοινοτικές αντιπαραθέσεις και ανοιχτές συγκρούσεις εντείνονταν κυρίως κατά την περίοδο του Πάσχα σχεδόν σε ετήσια βάση, οι στιγμές αντισημιτισμού που άγγιξαν τα όρια της τραγικής κορύφωσης ήταν –κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου– λίγες. Στις τραγικές αυτές περιόδους αντισημιτικής κορύφωσης συγκαταλέγεται η «συκοφαντία αίμα-

13 Ζάχου-Παπαζαχαρίου, Ευ. (1999). Βαλκανική Βαβέλ. Στο Κ. Τσιτσελίκης, *Γλώσσες, αλφάβητα και εθνική ιδεολογία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια*. Αθήνα: Κριτική & KEMO, 70-76.

14 Πρβλ. ενδεικτικά, Ριεττον, Β. (2004). *Εβραίοι και χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Ιστορία των διακοινοτικών σχέσεων από το 1821 ως το 1945*. Αθήνα: Πόλις. Ευθυμίου, Μ. (1992). *Εβραίοι και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου. Οι δύσκολες πλευρές μίας γόνιμης συνύπαρξης*. Αθήνα: Τροχαλία. Αμπατζοπούλου, Φ. (1998). *Ο άλλος εν διωγμό: η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

11 Παρατίθεται στο Μπαμπινιώτης, Γ., *Επτά Ημέρες*, 3.10.1999.

12 Ακρόπολις, 1.3.1907.

τος» στην Κέρκυρα το 1891, που οδήγησε στο ουσιαστικό ξεκλήρισμα της εκεί εβραϊκής κοινότητας,¹⁵ και ο εμπρησμός της εβραϊκής συνοικίας Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη το 1931.¹⁶ Εστιάζοντας στις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους αντισημιτικής κορύφωσης, στις ποικίλες κατηγορίες των Χριστιανών εναντίον των Εβραίων συμπεριλαμβάνονταν –μεταξύ άλλων– και κάποιες που είχαν ως στόχο «τη» γλώσσα των Εβραίων.

Με αφορμή τη «συκοφαντία αίματος» το 1891 στην Κέρκυρα, ο Ιάκωβος Πολυλάς, σημαντικός συγγραφέας, κριτικός και πολιτικός της εποχής του, τέθηκε επί κεφαλής ενός δεινού αντισημιτικού αγώνα –μεταξύ άλλων– και με σωρεία άρθρων στον τοπικό και τον αθηναϊκό Τύπο. Σε ένα απόσπασμα λόγου του σε αθηναϊκή εφημερίδα, αποφάνθηκε ιδιαίτερα αρνητικά για τη γλώσσα των Εβραίων, γεγονός που παρέπεμπε σε αρνητική θεώρηση των ίδιων των ομιλητών της: «Μετά την ενετοκρατίαν όμως και ιδία μετά την μετανάστευσιν των Ιουδαίων εξ

ט	ח	ז	ו	ה	ד/ד	ג/ג	ב/ב	א
תֵּת	חֵת	זַיִן	וָו	הֵה	דַּלֶּת/דְּחַלֶּת	גִּמֶל/גִּימֶל	בֵּית/בֵּת	אֵלֶף
teth	kheth	zayin	vav	he	daleth/dhalet	gimel/yimel	beth/veth	alef
t	kh	z	v	h/∅	d/dh	g/gh/y	b/v	ʔ/∅
[t]	[x~ç]	[z]	[v]	[h/∅]	[d/ð]	[(^l)g/(^l)ʔ/γ/ʝ]	[(^m)b/v]	[ʔ/∅]
9	8	7	6	5	4	3	2	1
ס	ן	נ	מ	ל	ך/ך	כ/כ	י	
שָׁמֶךְ	נוּן סּוֹפִית	נוּן	מֶם סּוֹפִית	מֶם	לָמֶד	כַּף/כַּחַף	יּוֹד	
samekh	nun	nun	mem	mem	lamedh	kaf/khaf	yodh	
s	sofit	n	sofith	m	l	sofith	k/kh	y
[s]	final	[n]	final	[m]	[l]	final	[k/x~ç]	[j]
60	nun	50	mem	40	30	kaf/khaf	20	10
ת/ת	ש/ש	ר	ק	ץ	צ	ף/ף	פ/פ	ע
תָּו/תָּו	שֵׁן/שֵׁן	רֵישׁ	קוֹף	צַדִּי סּוֹפִית	צַדִּי	פֶּה/פֶּה סּוֹפִית	פֶּה/פֶּה	עַיִן
tav/thav	shin/sin	resh	kof	tsadi	tsadhi	pe/fe	pe/fe	'ayin
t	sh/s	r	k	sofith	ts	sofith	p/f	'
[t/θ]	[ʃ/s]	[r]	[k]	final	[ts]	final	[p/f]	[ʔ/∅]
400	300	200	100	tsadi	90	pe/fe	80	70

Τα σύμφωνα στο γεβανικό αλφάβητο
(e-πηγή: <https://omniglot.com/writing/yevanic.htm>)

חַטַּף עֵשֶׂה	חַטַּף פָּתַח	חַטַּף קָמָץ	חִירִיק	צֵרֶה	שֵׁהוֹל	חַטַּף פָּתַח
khataf seghol	khataf patakh	khataf kamats	khirik	tsere	seghol	patakh
e	a	o	i	e	e	a
[e]	[a]	[o]	[i]	[e]	[e]	[a]
	שׁוּרוּק	קֻבּוּט	חֹלָם	קָמָץ קָטָן	קָמָץ גָּדוֹל	שְׁוָה
	shuruk	kubuts	kholam	kamats katan	kamats gadhol	shva
	u	u	o	o	a	e/∅
	[u]	[u]	[o]	[o]	[a]	[e/∅]

Τα φωνήεντα στο γεβανικό αλφάβητο
(e-πηγή: <https://omniglot.com/writing/yevanic.htm>)

15 Πρβλ. ενδεικτικά, Λιάτα, Ευ. (2006). *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού – Η «συκοφαντία για το αίμα» του 1891*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών· Margaroni, M. (2012). Antisemitic Rumours and Violence in Corfu at the End of 19th Century. In W. Bergmann & U. Wyrwa (eds), *The Making of Antisemitism as a Political Movement. Political History as Cultural History (1879-1914) / Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, 3, 267-288.

16 Mazower, ό.π., 483-490· Μαργαρίτης, Γ. (1999). Ελληνικός Αντισημιτισμός: Μια περιήγηση, 1821, 1891, 1931. Στα *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (3-4 Απριλίου). Ο Ελληνικός Εβραϊσμός*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 15-31.

Ισπανίας η γλώσσα των [των Ιουδαίων] έγινε τερατούργημα τι εξ Ισπανικής, Ενετικής και Ελληνικής». ¹⁷ Και έναν μήνα αργότερα, δήλωνε κατηγορηματικά για τους Εβραίους στην ίδια αθηναϊκή εφημερίδα τα εξής: «Την γλώσσαν μας δεν την ομιλούν, εις τα σχολεία μας δεν συχνάζουν, πατρίδα των δεν θεωρούν την Ελλάδα, κτήματα αποφεύγουν να έχουν, τον παράν που κερδίζουν από ημάς

17 *Ακρόπολις*, 14.4.1891.

יְהוָה יִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה וְיִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה וְיִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה
יְהוָה יִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה וְיִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה וְיִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוֹנָדָב בֶּן־נִינְוֵה

Μεταγραφή

Ke iton profitia Kiriū pros Iona iu Amitai tu ipin: "Anasta, porevghu pros Ninve tin poli tin meghali ke dialalise epi aftin oti enevin i kakia aftin enorion mu."

Μετάφραση

Και ήταν προφητεία του Κυρίου προς τον Ιωνά, τον γιο του Αμιτάι, που του είπε: «Σήκω, πήγαινε στη Νινευή τη μεγάλη πόλη και διαλάλησε ότι συνέβη, γιατί η κακία των ανθρώπων ορθώνεται μπροστά σε Εμένα».

Παράδειγμα γεβανικής γραφής

(ε-πηγή: Εβραϊκή Κοινότητα Ρόδου <https://jewishrhodes.org/el/language>)

τον βγάζουν έξω, τον τοποθετούν εις ξένας τράπεζας. Με όλα τα προνόμια, με όλην την ισοπολιτείαν αυτοί εξακολουθούν να είναι ξένοι, να είναι επήλυδες». ¹⁸ Σε αυτές τις τελευταίες κατηγορίες, η απάντηση του Εβραίου γιατρού στην Κέρκυρα Βίκτωρα Δε Σέμο ήταν ότι οι περισσότεροι Εβραίοι βρίσκονταν σε κατάσταση φτώχειας, οπότε δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να παρέχουν στα παιδιά τους κανενός είδους εκπαίδευση, εξαιρουμένης μιας ελάχιστης θρησκευτικής, και επομένως τα Εβραϊόπουλα δεν είχαν τη δυνατότητα να έρχονται σε επαφή με ελληνόγλωσσο εκπαιδευτικό περιβάλλον. ¹⁹

Η κατηγορία ότι οι Εβραίοι δεν μάθαιναν την ελληνική γλώσσα, γιατί δεν έστελναν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία, επανήλθε εντατικά στο προσκήνιο και κατά την περίοδο των γεγονότων του Κάμπελ. Την περίοδο εκείνη δημοσιεύονταν στην εφημερίδα *Μακεδονία* απανωτά αντισημιτικά άρθρα, τα οποία εστίαζαν στη δήθεν αντεθνική στάση του εβραϊκού αθλητικού συλλόγου Μακαμπή, ως συμμετέχοντος σε διπραγματεύσεις με Βούλγαρους για την αυτονομηση της Μακεδονίας.

Μεταξύ πολλών άλλων, δημοσιεύτηκε η επιστολή ενός Θεσσαλονικιού εκπαιδευτικού προς τον διευθυντή της εν λόγω εφημερίδας, σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα της οποίας διαβάζουμε: «Ένας λόγος για τον οποίον οι συμπολίται μας Ισραηλίται φέρονται έτσι είναι τα ξένα σχολεία, τα οποία μορφώνουν τα παιδιά κατ' αυτόν τον τρόπον.

18 Ο.π., 13.5.1891.

19 Ακρόπολις, 12.5.1891.

Προ ολίγων ημερών είχα διαβάσει στην «Νέα Αλήθεια» ότι κάποιος εκπαιδευτικός πήγε στην τελετή του Γερμανικού Σχολείου, ο οποίος όταν εισήλθε εις την αίθουσα των τελετών έμεινε έκπληκτος όταν είδε ότι πουθενά δεν υπήρχε Ελληνικόν χρώμα και δεν ηκούσθη ούτε ένα μι-

κρό ποιηματάκι στην Ελληνική. (...) Και έπειτα ο κ. Διευθυντής (του σχολείου) εις τον λόγο του είπε, ότι στο Γερμανικό σχολείο μορφώνονται τα παιδιά ελληνοπρεπώς!!! και ότι προσπαθεί να τους κάμη πραγματικούς ανθρώπους!!! Ποιος όμως να κάμη πραγματικούς ανθρώπους (τα βάρβαρα παιδιά) τα φοιτώντα εις την σχολήν;» ²⁰

Κατηγορίες εναντίον των Εβραίων περί μη επαρκούς διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία τους και επομένως ως «ξένων» προς την Ελλάδα διατυπώθηκαν και από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος ήδη από τις εκλογές του 1920 εισηγήθηκε για πρώτη φορά τη δημιουργία ξεχωριστών εκλογικών καταλόγων για τους Εβραίους για μια πιο ελεγχόμενη ψηφοφορία:

« (...) έχω καθήκον να είπω εις την Ισραηλιτικήν κοινότητα της Θεσσαλονίκης, την οποίαν εκτιμώ μεγάλως και την οποίαν θεωρώ έν λαμπρόν στοιχείον προόδου της βορείου Ελλάδος, να της είπω ότι μέχρι της στιγμής κατά την οποίαν θα αισθανθή εαυτήν Ελληνικήν ψυχικώς –δεν ομιλώ διά το θρήσκευμα– μέχρι της στιγμής κατά την οποίαν θα κρίνω, ότι συμφέρον ιδικόν των είναι να φροντίζουν όπως εις τα σχολεία των διδάσκεται επαρκώς η Ελληνική γλώσσα, μέχρι της στιγμής κατά την οποίαν θα κάμνωσι συνδυασμούς υπό τον τίτλον του Ισραηλίτου ή του Σιωνιστού, θα γνωρίζουν ότι το Κράτος έχει το δικαίωμα, να τους δώση τα πολιτικά δικαιώματα εις χωριστούς συλλόγους αμυνόμενον κατά ενδεχομένης καταχρήσεως της ψήφου». ²¹

20 Μακεδονία, 27.6.1931.

21 Pierron, ό.π., 137-148.

3. Στάσεις των Εβραίων²² απέναντι στην «εαυτή» και την ελληνική γλώσσα

Πριν την ελληνοποίηση της Θεσσαλονίκης το 1912, καθώς οι Εβραίοι αποτελούσαν τη μεγαλύτερη πολιτισμική ομάδα στην πόλη, τα ισπανοεβραϊκά ήταν η κυρίαρχη γλώσσα της επικοινωνίας και του εμπορίου, ήταν η *lingua franca* για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τον Εβραίο ιστοριογράφο της Θεσσαλονίκης, Γιόζεφ Νεχαμά, οι Εβραίοι εκεί, όπως και στην υπόλοιπη Ανατολή, διατήρησαν τη δική τους γλώσσα (αν και στην πορεία, σε όλο και πιο φτωχική μορφή, λόγω της αποκοπής τους από την Ιβηρία), γιατί δεν υιοθέτησαν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής: «(...) ζώντας στο περιθώριο του Τούρκου, μέσα σε στεγανά, ως ξένος, ως φιλοξενούμενος απλώς ανεκτός, δεν αφομοίωσε τη γλώσσα του αφέντη».²³ Εντούτοις, όπως αναφέρει ο ίδιος ο ιστοριογράφος, «ο Εβραίος ξεχωρίζει για την πολυγλωσσία του (...). Πέρα από τις διάφορες τοπικές γλώσσες, γενικώς μιλάει και γράφει, μάλιστα συχνά, δύο ή τρεις ευρωπαϊκές γλώσσες. Η συνηθισμένη γλώσσα του για την αλληλογραφία με τη Δύση ήταν αρχικά η ιταλική, έπειτα, με την εγκαθίδρυση των ιδρυμάτων της Alliance, υπήρξε η γαλλική. Πάντοτε γνώριζε αρκετά ελληνικά για τις σχέσεις του με τους κατοίκους της επαρχίας και αρκετά τούρκικα για να κρατά επαφή με τον μπέη και τους στρατιωτικούς. Τα ισπανικά, με την κοινή ραβινική γραφή, ήταν υπεραρκετά για τις σχέσεις του με αντιπροσώπους τουρκικών πόλεων.»²⁴

Από το 1850, η ανώτερη εβραϊκή τάξη κατέβαλλε προσπάθειες να μιλάει «ιταλοποιημένα» ισπανικά, τα οποία από το 1880 και μετά «γαλλοποιήθηκαν». Οι υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες της Θεσσαλονίκης, των Ελλήνων συμπεριλαμβανομένων, χρειάστηκε επίσης, για τις εμπορικές –και όχι μόνο– συναλλαγές με τους Εβραίους, να μάθουν τη γλώσσα των τελευταίων.

Με την ελληνοποίηση της Θεσσαλονίκης, το γλωσσικό-πολιτισμικό τοπίο της πόλης άρχισε σι-

γά-σιγά να αλλάζει. Η νέα κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα, η ελληνική, θέλησε να προωθήσει τη δική της γλώσσα, σε βάρος των ισπανοεβραϊκών. Από το 1915 όλα τα εβραϊκά κοινοτικά σχολεία ήταν υποχρεωμένα να διδάσκουν ελληνικά, εφόσον επιχορηγούνταν από το δημόσιο.²⁵ Ο μαζικός γλωσσικός εξελληνισμός άρχισε να γίνεται πραγματικότητα γύρω στο 1930, όταν

Εβραϊκή εφημερίδα στη Θεσσαλονίκη που χρησιμοποιεί τη γραφή ρασί (ε-πηγή: Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης, <http://www.jmth.gr/article-10022014-newspapers>).

«όλη η νεολαία μέχρι 20 ετών έχει μάλλον, ως μητρική γλώσσα, την ελληνική. Οι οικογένειες συνειδητοποιούν την επίδραση και η ελληνική γίνεται όλο και περισσότερο η γλώσσα που μιλιέται στο σπίτι, εφόσον είναι ήδη η γλώσσα της γειτονιάς. Η ισπανική, που άντεξε στις επιθέσεις τεσσάρων και πλέον αιώνων, παραχωρεί τη θέση της χωρίς δυσκολία στα ελληνικά, τα οποία μαθαίνει ο κόσμος στα σχολεία και στην καθημερινή ζωή. Το τοπικό ιδίωμα θα αντικρίσει το πεδίο του να συρρικνώνεται μέρα με τη μέρα, σιγά σιγά, και να καταντά ένα δώρο άδωρο.»²⁶ Παρόλη τη θετική πρόσληψη των ισπανοεβραϊκών ως «αυστηρή γλώσσα του Θερβάντες, περήφανη, αρχοντική, αρρενωπή, γλώσσα ενός λαού αντρειωμένων, συνεπαρμένων από μια αγέρωχη ευγένεια»²⁷, οι αφομοιωτικοί εβραϊκοί κύκλοι της πόλης που εκπροσωπούσαν κυρίως από τους οπαδούς της Alliance Israélite Universelle, υποστήριζαν ότι «η εξαφάνιση αυτού του παλιού ιδιώματος

22 Επικεντρώνομαι στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης λόγω της ιδιαίτερης σημασίας της.

23 Νεχαμά, Γ. (2000). *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης* (τόμ. III). Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1532-1535.

24 *Ο.π.*, 1535.

25 Mazower, *ό.π.*, 474.

26 Νεχαμά, *ό.π.*, 1537.

27 *Ο.π.*, 1537.

μπορεί να είναι και για καλό»,²⁸ καθώς όσο λιγότερες διαφορές υπήρχαν μεταξύ Χριστιανίων και Εβραίων, τόσο πιο εύκολη θα ήταν η διαμονή των τελευταίων στην Ελλάδα. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, οι οπαδοί της υποστήριζαν την ανάγκη να μιλούν οι Εβραίοι άψογα ελληνικά, έτσι ώστε να «δώσωσιν εις την Ελλάδα καλούς Έλληνας πολίτας, οι οποίοι δεν θα ώσι ταυτοχρόνως ολιγώτερον καλοί Ισραηλίται».²⁹

Απεναντίας, οι Σιωνιστές ήταν εκείνοι, οι οποίοι ζητούσαν την ενίσχυση της εβραϊκής εθνοτικής συνείδησης και ταυτότητας. Εστίαζαν στην εβραϊκή εκπαίδευση³⁰ και την καλλιέργεια και χρήση της εβραϊκής γλώσσας, παρόλο που διαπίστωναν ότι ήταν ανούσιο να χάνουν «ώρας και ώρας προς εκμάθησιν γλωσσών ως η εβραϊκή, η οποία εις ουδέν χρησιμεύει ενταύθα».³¹ Αν και ο Σιωνισμός κέρδισε έδαφος στην Ελλάδα μετά τη δήλωση Μπλαφούρ το 1917, οπότε όλο και πιο πολύ εδραιωνόταν η απαίτηση για την εκμάθηση και τη χρήση της εβραϊκής γλώσσας, εντούτοις, με το πέρασμα του χρόνου, η ελληνική χρησιμοποιούνταν όλο και περισσότερο, προδιαγράφοντας οριστικά αρνητικά το μέλλον των ισπανοεβραϊκών.³²

Όντως, οι νεότερες γενιές των Εβραίων άρχισαν να μιλούν και τα ελληνικά –δίπλα στα ισπανοεβραϊκά– ως μητρική πλέον γλώσσα. Την οικειότητα αυτή με τη γλώσσα της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας διαπιστώνει κανείς και στις χαρακτηριστικές μαρτυρίες εβραίων επιζώντων από τα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης: «Και μαθαίνω εκ των υστέρων, από κάποιον πολύ φίλο μου, Πολωνό χριστιανό που πήγαινε στο Μπίρκεναου κάθε μέρα γιατί είχε εκεί δουλειά, και μου λέει: «Άσε, οι Έλληνες είστε τρομεροί. Τους βάλανε στη σειρά για να

τους εκτελέσουν και σύσσωμοι είπαν τον εθνικό ελληνικό ύμνο, όχι τον εβραϊκό».³³

Πολύ χαρακτηριστική είναι και η μαρτυρία του Λεόν Χαγουέλ σχετικά με το θέμα της χρήσης των γλωσσών και των εκάστοτε ταυτοτήτων που συγκροτούνται, με αφορμή τον δικό του εγκλεισμό σε στρατόπεδο συγκέντρωσης: «(...) Ακούστε τώρα το άλλο (τραγουδί), αυτό που λέγαμε στο Μπίρκεναου. Θεσσαλονίκη μου γλυκιά, / πατρίδα δοξασμένη, / αχ, πότε θα 'ρθει ο καιρός / να ζούμε ενωμένοι. (...) Όπως βλέπετε, το τραγουδί που τραγουδούσαμε εδώ (εν. στη Θεσσαλονίκη) είναι στην ισπανοεβραϊκή, ενώ του στρατοπέδου στην ελληνική, που τη μιλούσαμε περισσότερο στο στρατόπεδο, γιατί νιώθαμε ξενιτεμένοι. Αυτό συνέβαινε και σε πολλούς Εβραίους της Θεσσαλονίκης, που όταν βρίσκονται εδώ (εν. στη Θεσσαλονίκη) προτιμούν να μιλούν ισπανοεβραϊκά, ενώ όταν βρίσκονται στο εξωτερικό μιλούν ελληνικά. Η γλώσσα η ελληνική είναι ο δεσμός με την πατρίδα σου που νοσταλγείς.»³⁴

Ο αφηγηματικός λόγος του Χαγουέλ είναι ενδεικτικός για τη ρευστότητα των ταυτοτήτων, των γλωσσικών συμπεριλαμβανομένων. Αναδεικνύεται, έτσι, η δυναμικότητα της έννοιας της ταυτότητας με την έννοια της αλλαγής, του εφήμερου χαρακτήρα της και της ύπαρξης διαφορετικών ταυτοτήτων σε διαφορετικούς χρόνους και απέναντι σε διαφορετικούς συνομιλητές, ανάλογα δηλαδή με τη διάδραση, τον χρόνο και τη σχέση με κάποιον «άλλο».

* Η **Μαίρη Μαργαρώνη** διετέλεσε υπότροφος ερευνήτρια στο Κέντρο Ερευνών για τον αντισημιτισμό (Zentrum für Antisemitismusforschung) στο Βερολίνο και επικεφαλής ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Έρευνας & Κατάρτισης Ευρωπαϊκών Θεμάτων. Από το 2015 ανήκει στο διδακτικό προσωπικό του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας και διδάσκει ελληνική γλώσσα και πολιτισμό στους/στις ξένους/ες σπουδαστές/τριες του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το παρόν κείμενο στηρίζεται σε μία εκτενέστερη μελέτη της που παρουσιάστηκε στο Δ' Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών στη Γρανάδα της Ισπανίας.

28 Ο.π., 1537.

29 Mazower, ό.π., 476.

30 Δημοσίευμα από την εφημ. *Ρενασένσια Τζουδία*, 22.9.1926, με τίτλο «Να ιδρύσωμεν εφέτος το Εβραϊκόν Γυμνάσιον». Στο: Θ. Βερέμης & Φ. Κωνσταντοπούλου (2000) (επιμ.), *Οι Έλληνες Εβραίοι. Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*. Αθήνα: Καστανιώτης, 126.

31 Παρατίθεται στο Μαζάουερ, ό.π., 476.

32 Βέβαια, ως επισημανθεί ότι τα γαλλικά ήταν η γλώσσα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τόσο των εβραϊκών όσο και των χριστιανικών.

33 Μαρτυρία της Λίνας Περαχιά. Αμαρίλιο-Κούνιο, Έ. & Ναρ, Α. (1998). *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα* (επιμ. Φ. Αμπατζοπούλου). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 187.

34 Ο.π., 389-390.

Μουσική και εβραϊκή νεολαία: Από τη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου στο Άουσβιτς

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Πιάνο και γαλλικά: εθνοτικές ταυτότητες, εθνική Ιδεολογία και Αστικός Εκσυγχρονισμός

Είναι γνωστή η κοινωνικό-εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης το 1912 και ο προβληματισμός που διακατείχε την ελληνική κυβέρνηση όσον αφορά στη μετεξέλιξη της πόλης από μια καθαρά οθωμανική πολυεθνοτική πόλη σε μια σύγχρονη ελληνική πόλη-κλειδί για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή. Συνεπώς, η ιστορική συγκυρία ίδρυσης του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, μόλις δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη.

Η ίδρυση θεσμών, που θα συντελούσαν στη σταδιακή άμβλυνση των ανωτέρω διαφορών και η μετατροπή των αλλόγλωσσων, αλλοεθνών και αλλόθρησκων σε Έλληνες πολίτες, αποτελούσε ακρογωνιαίο λίθο της προσπάθειας εθνικής ολοκλήρωσης η οποία, ήδη, είχε αποφέρει τη Θεσσαλονίκη, την «περιπόθητη πόλη», για να δανειστούμε τον τίτλο της μελέτης του Γιοσέφ Νεχαμά, στα χέρια των Ελλήνων.

Η δημιουργία ενός Ωδείου αποσκοπούσε επομένως στην περαιτέρω εμπέδωση των ελληνικών, εκσυγχρονιστικών/νεωτερικών και άρα ευρωπαϊκών τάσεων στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης και στην αποτίναξη κατά συνέπεια του οθωμανικού πλαισίου αναφοράς που θεωρείτο ότι

Επάνω: το τωρινό κτίριο του ΚΩΘ. Αριστερά: καρτ ποστάλ του 1905. Τότε το κτίριο στέγαζε την Οθωμανική Τράπεζα.

κυριαρχούσε στην πόλη. Συνεπώς, σε συνδυασμό με τη γνωστή στροφή των ελίτ της πόλης στο δυτικόμορφο τρόπο ντύσιματος αλλά προς αντιμετώπιση της «ξενομανίας», δηλαδή της κυρίαρχης γαλλοφωνίας, αποτελούσε το όχημα ενσωμάτωσης/διαχείρισης της αλλογλωσσίας

και αλλοδοξίας. Δεν είναι ασφαλώς τυχαία η σύνδεση των μουσόφιλων της πόλης με την ελληνική εθνική ιδεολογία, στο βαθμό που δεν ήταν αντίστοιχα τυχαία η φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα εν γένει στην πόλη στην υπηρεσία αντίστοιχων ιδεολογιών.

Το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης ιδρύεται στις 5 Νοεμβρίου 1914 και ξεκινά την λειτουργία του την αμέσως επόμενη ακαδημαϊκή χρονιά με εντυπωσιακό τρόπο: 237 σπουδαστές και σπουδάστριες εγγράφονται στις τάξεις του. Από αυτούς 76 είναι Εβραίοι¹. Τα πρώτα μέλη της Διοίκησης αποτελούνται από σημαίνουσες προσωπικότητες της πολυεθνικής ελίτ της πόλης, τον ντονμέ Δήμαρχο Οσμάν Σαϊτ, «*συννεοούμεθα γαλλιστί*» αναφέρει ο πρώτος διευθυντής του ΚΩΘ Α.Καζαντζής,

τον εβραίο Σαούλ Αμάρ, γνωστό τραπεζίτη της πόλης, και τον Ριφ. Χαμδή ως εκπρόσωπο των Μουσουλμάνων. Κατά την πρώτη συναυλία που δόθηκε στον κινηματογράφο «Πατέ», εβραϊκής ιδιοκτησίας, ο Καζαντζής θυμάται τον Βενιζέλο να χειροκροτά ενθουσιασμένος στην πρώτη σειρά².

Το κύριο όμως στοιχείο που συντέλεσε στη δημοφιλία του θεσμού και στην εκτενή κάλυψη των δραστηριοτήτων του από τον φιλόμουσο Τύπο της εποχής ήταν η στελέχωση του προσωπικού με πολύ υψηλού, ευρωπαϊκού, επιπέδου μουσικούς. Η προσωπική αριστεία, το ταλέντο, οι γόνιμες επαφές με το μουσικό ευρωπαϊκό γίγνεσθαι αποτέλεσαν ένα όχημα πραγματικής προόδου και εκσυγχρονισμού της πολιτιστικής

*Ο βιολιστής του Άουσβιτς,
Ιάκωβος Στρούμας,
Παρίσι, Αύγουστος 1945*

ζωής της πόλης, όπως, περίπου, το είχε οραματιστεί ο ιδρυτής του Αλέξανδρος Καζαντζής και ο πολιτικός του πάτρωνας Ε. Βενιζέλος.

Στην εφημερίδα ΦΩΣ, φανατικός μουσόφιλος αρθρογράφος με το ψευδώνυμο «ο Μποέμ» μετέδιδε με πάθος πληροφορίες όχι μόνο για τις συναυλίες αλλά και τις δημόσιες εξετάσεις των σπουδαστών του Ωδείου, μην παραλείποντας τη λεπτομερή κριτική στην απόδοσή τους. Ήταν ο Νικόλαος Φαρδής, γνωστότερος μετέπειτα για τα κηρύγματα μίσους εναντίον της εβραϊκής κοινότητας, τα οποία πυροδότησαν το πογκρόμ του Κάμπελ. Άλλωστε και στο καλλιτεχνικό ρεπορτάζ ο κατά τα λοιπά «μποέμ» δημοσιογράφος διευκρινίζει ότι «*την Έμμα υπεδύθη η δικιλίη Σιακκή, Ισραηλίτις την καταγωγήν αλλά ελληνοπρεπέστατα μορφωμένη*»³. Η Σιακκή, γεν-

νημένη το 1919 και εγγεγραμμένη ήδη από την ηλικία των εννιά ετών στο Ωδείο για μαθήματα βιολιού, επέζησε του Ολοκαυτώματος⁴.

Όσον αφορά στην ομάδα που μας ενδιαφέρει, εβραίοι φοιτητές κατακλύζουν τις τάξεις του Ωδείου από τη χρονιά της ίδρυσής του. Οι περίπου 700 εβραίοι σπουδαστές αντανakλούν την οικονομική και κοινωνική ευρωστία μέρους της ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, χωρίς ωστόσο να λείπει η εκπροσώπηση των μικρομεσαίων και κατώτερων οικονομικών και

κοινωνικών στρωμάτων. Η αναλογία μεταξύ γυναικών και ανδρών ήταν 2 προς 1, μετατρέποντας το Ωδείο σε ένα προνομιακό χώρο δημόσιας κοινωνικοποίησης των νεαρών κοριτσιών της καλής κοινωνίας. «*Πώς αλλιώς θα μπορούσες να παντρευτείς*», ήταν η απάντηση μιας νεαρής στο Μεσοπόλεμο εβραιοπούλας στην οποία έθεσα το ερώτημα για την αθρόα συμμετοχή των νεανίδων της Κοινότητας.

Το πιάνο και τα γαλλικά αποτελούσαν τα απαραίτητα εφόδια της νέας εποχής, εφόδια και σύμβολα ενός συγκεκριμένου τρόπου ανατροφής που αποτελούσε εφελτήριο για την οικογενει-

ράρτημα

⁴ Η Αλίκη Αρούχ, υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, ταύτισε με ζήλο και ταχύτητα, αλλά κυρίως αξιοπιστία, περίπου 470 από τα 700 ονόματα των εβραίων σπουδαστών του Ωδείου και ταυτοποίησε θύματα και επιζώντες του Ολοκαυτώματος, μέσω της μοναδικής βάσης δεδομένων που έχει δημιουργήσει

¹ Αρχείο ΚΩΘ, Μαθητολόγιο 1915-1916

² Στο ίδιο, σ.19

³ Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, *ό.π.*, πα-

ακή αποκατάσταση και κοινωνική ανάδειξη. «*Η φοίτηση εις το Ωδείο έγινε μανία. Η απόκτησις πιάνου για τα κορίτσια εθεωρείτο, ως πλούσιον εφόδιον για μια δεσποινίδα η οποία επρόκειτο να πανδρευθή*», σημειώνει ο Αλ. Ωρολογάς το 1966 σε σημείωμα για τη δράση του Ωδείου στο Μεσοπόλεμο⁵.

Ο Μισέλ Ασσαέλ σε παράσταση στη Θεσσαλονίκη κατά τον μεσοπόλεμο. (USC Shoah Foundation Visual History Archive).

Ένας από τους πρώτους σπουδαστές ήταν ο μετέπειτα ιατρός, Αλβέρτος Μενασέ, εγγεγραμμένος από την πρώτη χρονιά στην τάξη σπουδών του «πλαγιάουλου», το αγαπημένο του φλάουτο. Ο Μενασέ, γεννημένος το 1898, αποτέλεσε μια από τις πλέον μορφωμένες και λαμπρές προσωπικότητες της ΙΚΘ, τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά όταν και διετέλεσε Πρόεδρος της Κοινότητας. Στο σπαρακτικό κείμενό του για την εμπειρία του στο Μπίρκεναου περιγράφει την προπολεμική του ζωή ως εξής: «*Ποιος ήμουν; Ένας γιατρός που έχαιρε μιας κάποιας φήμης στη γενέτειρά του πόλη. Ήμουν τόσο ευτυχής όσο ένας άνθρωπος μπορεί να είναι πάνω στη γη*»⁶. Η καθημερινή του ρουτίνα περιλάμβανε τα νοσοκομειακά του καθήκοντα και τη μουσική εκπαίδευση της αγαπημένης του κόρης. Όπως θα αναφερ-

θεί παρακάτω, ένας από τους γηραιότερους επιζώντες του Μπίρκεναου, ο Μενασέ επιβίωσε εν πολλοίς λόγω της μουσικής του παιδείας και της προστασίας που αυτή του παρείχε.

Σε αντίθεση με τον γιατρό Μενασέ, ο Μισέλ Ασσαέλ εκμεταλλεύθηκε τις σπουδές του στο ΚΩΘ για να γίνει επαγγελματίας μουσικός. Ο Μισέλ Ασσαέλ του Δαβίδ, γεννημένος το 1914 πρωτοφοίτησε στο Ωδείο το 1927-28 σπουδάζοντας πιάνο, από που αποφοίτησε 9 χρόνια αργότερα με άριστα. Μενασέ και Ασσαέλ γνωρίζονταν, καθώς ο Μισέλ παρέδιδε ιδιαίτερα μουσικής στην κόρη του Μενασέ. Ο Μισέλ προερχόταν από εύπορη οικογένεια, με καπνέμπορο πατέρα, και τόσο αυτός όσο και οι δύο αδερφές του μεγάλωσαν με τη γαλλική γλώσσα και κουλτούρα. Η μητέρα του είχε πάθος με τη μουσική: τους αγόρασε πιάνο και έστειλε τόσο αυτόν όσο και την αδερφή του Λιλή στο ωδείο. Η άλλη αδερφή του Μισέλ, η Υβέτ, δεν φοίτη-

σε στο Ωδείο, αλλά σπούδασε μουσική σε κατ' οίκον μαθήματα. Ο Μισέλ ιδρύει ορχήστρα και παίζει μουσική σε προπολεμικά κέντρα. Υπηρετήσε στον ελληνικό στρατό και πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο, όπου έπαιζε συχνά ακορντεόν, όργανο στο οποίο ειδικεύτηκε.

Τον Μάιο του 1942, σε συνθήκες άγριας Κατοχής για την εβραϊκή κοινότητα, συναντάμε τον Μισέλ Ασσαέλ σε επιστολές της μητέρας του Μωρίς Σαλιέλ (της «Τέχνης») προς τον κρυμμένο από το Σωτήρη Φαλτσή γιο της, όπου σχολιάζει τη συναυλία τζαζ που έδωσε ο Μισέλ στη Θεσσαλονίκη, η πρώτη και τελευταία συναυλία που παρακολούθησε η άτυχη γυναίκα:

«*Σήμερα πήγα στο κοντσέρτο τζαζ του Μισέλ Ασαέλ και της ορχήστρας του. Είναι το πρώτο μου κοντσέρτο κι αυτό μου έδωσε τεράστια χαρά. Η αίθουσα ήταν γεμάτη και συνάντησα όλους τους παλιούς φίλους και φίλες. Νόμιζα κάποια στιγμή ότι ήσουν κι εσύ εκεί. Το κοντσέρτο περιλάμβανε *passos doubles*, ταγκκό και διάφορα τραγούδια. Ο τραγουδιστής ξεπέρασε τον εαυτό του και ο Μισέλ θριάμβευσε. Βγήκα τόσο ενθουσιασμένη που πήγα κατευθείαν σ'έναν φωτογράφο για να ποζάρω και να σου στείλω μια φωτογραφία που να είμαι χαρούμενη, όμως ήδη είχε χαθεί το φως*

5 Ελ. Βοράς, 28.1.1966

6 Αλβέρτος Μενασέ, *Birkenau*, ΙΚΘ, 1974, σ.11

Ομάδα επιζώντων στην Αθήνα αμέσως μετά την επιστροφή από Άουσβιτς. Πάνω σειρά τρίτη από αριστερά η Γζούλια Μπενσιόν, μετέπειτα σύζυγος του Α. Μενασέ και μέλος της ορχήστρας στο Άουσβιτς. Πρώτη από δεξιά η Λιλί και δεύτερη από δεξιά η Υβέτ Ασσαέλ. Μεσαία σειρά τρίτος από αριστερά ο Σαλβατώρ Βαρσάνο. Κάτω αριστερά ο Μισέλ Ασσαέλ.

(USC Shoah Foundation Visual History Archive).

και έτσι επέστρεψα στο σπίτι πολύ απογοητευμένη».⁷

Ο Ιάκωβος (Ζακ) Στρούμσα είχε ανακαλύψει από μικρός την κλίση του προς τη μουσική. Συμμετείχε στις μουσικές δραστηριότητες της Μακαμπή στην πόλη και μάθαινε βιολί στο Ωδείο Γραϊκός. Οι σπουδές του τον οδήγησαν στη Γαλλία όπου σπούδασε ως μηχανικός, συνεχίζοντας την εκμάθηση του βιολιού στο Ωδείο του Μπορντώ, με μακρινό δάσκαλό του τον περίφημο Γκαστόν Πουλέ. Με την επιστροφή του στη Θεσσαλονίκη πρόλαβε να παντρευτεί τη Νίνα. Η ευτυχία των δύο νέων ολοκληρώθηκε με την εγκυμοσύνη της Νί-

νας. Ήταν άνοιξη του 1943.

Ο Στρούμσα, ο περίφημος «βιολιστής του Άουσβιτς», επιβίωσε, όχι όμως και η οικογένειά του. Στη μεταπολεμική του συνάντηση στο πλαίσιο ενός κονσέρτου με τον Γκαστόν Πουλέ ο παλιός δάσκαλος χαιρέτισε τον μαθητή με τη φράση «πόσο χαίρομαι που είστε ζωντανός», μια μάλλον αιτιολογημένη προσφώνηση με βάση τα όσα ακολούθησαν από την τελευταία φορά που είχαν συναντηθεί οι δύο άνδρες.

Ασφαλώς το από κάθε άποψη εντυπωσιακό ενδιαφέρον της νεολαίας της ΙΚΘ για την εκμάθηση δυτικής μουσικής είναι ευεξήγητο. Το πιάνο και τα γαλλικά, τα σύμβολα της αστικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας ήταν άρρηκτα δεμένα με την συμβολική και ουσιαστική μετάβαση από τον

κοσμοπολιτισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον κοσμοπολιτισμό της ευρωπαϊκής ταυτότητας και πρωτοπορίας.

Η ιστορία του ΚΩΘ αποτελεί ταυτόχρονα την ιστορία της αστικής τάξης της πόλης. Εκεί σπουδάζει η χριστιανική και εβραϊκή αφρόκρεμα της πόλης, τόσο του ένδοξου οθωμανικού παρελθόντος, όσο και του ταχύτατα μεταβαλλόμενου ελληνικού παρόντος. Βουλευτές, βιομήχανοι, μεγαλέμποροι, δήμαρχοι, αλλά και χωροφύλακες, αρτοποιοί, ξυλουργοί και άνεργοι στέλνουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν μουσική ώστε να αποκτήσουν εφόδια για το απαιτητικό μέλλον.

Ο συγχρωτισμός των εβραίων σπουδαστών, αγοριών και κοριτσιών στο Ωδείο, η δημόσια παρουσία μέσω συναυλιών, εκδηλώσεων, δημόσιων δοκιμασιών, η αντίστοιχη δημοσιότητα που λάμβαναν από τον Τύπο της εποχής, η ευρύτερη επιρροή των δασκάλων στην πνευματική και καλλιτεχνική τους συγκρότηση αποτέλεσαν αξέχαστες εμπειρίες για το σύνολο των σπουδαστών. Η δε έμφυλη διάσταση πρέπει να συνυπολογιστεί ως μια επιπλέον παράμετρος.

Η αστική εκπαίδευση της εποχής επέτρεπε την απόκτηση προσόντων και εκμάθηση γλωσσών και τεχνών, όμως η συρροή των κοριτσιών, πρωτίστως, αλλά όχι αποκλειστικά, της «καλής κοινωνίας» άνοιγε νέους δρόμους στην δημόσια παρουσία μέσω ενός πρωτοποριακού για τα δεδομένα της εποχής ρόλου: του εκκολλαπτόμενου ή ήδη ολοκληρωμένου καλλιτέχνη.

⁷ Η επιστολή δημοσιεύθηκε στο βιβλίο *Μη με ξεχάσετε*, με επιμέλεια του Λεόν Σαλιτιέλ από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Ο Μπαχ στο Άουσβιτς

Λαμβάνοντας κανείς υπόψη την τραγική πορεία της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης, η συντριπτική πλειοψηφία της οποίας εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς, είναι αναμενόμενο ότι ένα μεγάλο ποσοστό των σπουδαστών του Ωδείου είχε παρόμοια τύχη. Κανείς ασφαλώς από αυτούς τους νέους σπουδαστές δεν θα μπορούσε να φανταστεί τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα του χρησίμευε η εκμάθηση κάποιου μουσικού οργάνου στη μεσοπολεμική Θεσσαλονίκη. Η ορχήστρα του Άουσβιτς αποδείχθηκε η σανίδα σωτηρίας ορισμένων εξ αυτών. Η σημαντικότερη μαρτυρία περί της Ορχήστρας του Άουσβιτς είναι το βιβλίο-μαρτυρία της Φάνιας Φενελόν *Playing for time* το οποίο, αν και περιέχει αντιφάσεις και εξωραϊσμούς αποδίδει αναλυτικά την ατμόσφαιρα του στρατοπέδου. Η Φενελόν συμμετείχε στη μοναδική 40-μελή γυναικεία ορχήστρα του στρατοπέδου και σύμφωνα με την μαρτυρία της ιδίας αλλά και με άλλες προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, οι ελληνίδες που μετείχαν στην ορχήστρα ήταν τέσσερις. Η Υβέτ και η Λιλή Ασσαέλ, αδερφές του Μισέλ, η μικρότερη αδελφή του Ζακ, Τζούλια Στρούμσα και η Τζούλια Μπενσιόν, μετέπειτα σύζυγος του Αλβέρτου Μενασέ.

Η Υβέτ ήταν μόλις 15 ετών όταν μπήκε στο στρατόπεδο. Χωρίς τη γνώση μουσικής ήταν καταδικασμένη σε βέβαιο θάνατο ως

νέα και αδύναμη. Αρχικά διασώζεται ως η ακορντεονίστα της ορχήστρας. Όταν όμως η ορχήστρα έπαυσε να χρειάζεται το ακορντεόν που έπαιζε κινδύνευσε για άλλη μια φορά να εξοντωθεί. Η αδελφή της Λιλή έπεισε τους Ναζί ότι η Υβέτ μπορούσε να παίξει και κρουστά. Σε μια απέλπιδα προ-

Αριστερά η Λιλή, στη μέση η Φάνια Φενελόν, δεξιά η Υβέτ σε μεταπολεμική τους συνάντηση.
(USC Shoah Foundation Visual History Archive).

σπάθεια του Μισέλ και της Λιλή να σωθεί η αδελφή τους ένα μέλος της ανδρικής ορχήστρας της έκανε ιδιαίτερα μαθήματα ώστε να πείσει τους Ναζί ότι γνωρίζει το όργανο. Το παράτολμο αυτό τέχνασμα λειτούργησε και η Υβέτ μπόρεσε να επιβιώσει του στρατοπέδου. Στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη η Υβέτ έπαιζε μουσική για τα συμμαχικά στρατεύματα σε νυχτερινό κέντρο, παρά το γεγονός ότι η εμπειρία του στρατοπέδου την είχε σημαδέψει σε βαθμό που οι θείοι της, που την είχαν υπό την προστασία τους, να ανησυχούν για την ζωή της⁸.

Ενδεικτικό της σημασίας που είχε η δημιουργία δικτύων εντός

⁸ Αρχείο των οπτικοακουστικών μαρτυριών του πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνια, κωδικός 979

του Άουσβιτς, αλλά και της γνώσης κάποιας εξειδικευμένης τεχνικής ή τέχνης, είναι το γεγονός, όπως αναφέρει ο Στρούμσα, ότι κατά την αναζήτηση μουσικών από τους Ναζί οι σύντροφοί του τον προέτρεψαν να δηλωθεί ως μουσικός, με την προτροπή ότι θα ωφελήσει το σύνολο «*Pueder ser es bueno para todos*»⁹. Όταν ο Στρούμσα πέρασε με ευκολία την

πρόχειρη οντισιόν, μέσα στο θάλαμο κράτησης του Άουσβιτς, παίζοντας Μότσαρτ και Μπετόβεν, ο επικεφαλής του Μπλοκ, πιανίστας ο ίδιος, του απάντησε: «*Το παίξιμό σου είναι πολύ καλό. Είσαι και μηχανικός. Μιλάς και καλά γερμανικά. Ελπίζω ότι δε θα πεθάνεις εδώ μέσα*». Η κατά δύο χρόνια μικρότερή του αδερφή, η Τζούλια, παρότι γνώ-

ριζε επίσης μουσική και συμμετείχε στη γυναικεία ορχήστρα του στρατοπέδου ως βιολονίστρια και παρότι επεβίωσε του πολέμου πέθανε από την περίφημη επιδημία τύφου που εξόντωσε πολλούς επιζώντες τις πρώτες ημέρες μετά την απελευθέρωσή τους από το Μπέργκεν Μπέλεσεν. Ο Στρούμσα υπήρξε για ένα περίπου μήνα το πρώτο -σόλο- βιολί της Ορχήστρας βοηθώντας όσο μπορούσε τους συμπατριώτες του αλλά και Γάλλους εβραίους με τους οποίους ένιωθε αλληλεγγύη.

Ο Μισέλ Ασσαέλ δεν αποφεύγει την εκτόπιση, παίρνει πάντως μαζί του το αγαπημένο του ακορντεόν. Ο Δρ Αλβέρτος Μενασέ αναλαμβάνει την προστασία του

⁹ Ιάκωβος Στρούμσα, *Διάλεξα τη ζωή*, σ. 18

και με την διπλή ιδιότητα του ιατρού και μουσικού είναι σε θέση να αποπειραθεί να προσφέρει τη βοήθειά του σε συμπατριώτες του. Στέλνονται μαζί στο μπλοκ των μουσικών όπου περνάνε από την περίφημη οντισιόν. Ο Πέπο Γκατένιο, προπολεμικός μαθητής μουσικής της αδερφής του Μισέλ, δηλώνεται επίσης ως μουσικός παρά το νεαρό της ηλικίας του και απολαμβάνει της προστασίας τους. Χάρη στον Ασσαέλ και τον Μενασέ γλυτώνει από τις «σελεκτιόν».

Όπως θυμάται ο Αλβέρτος Μενασέ, στην αρχική καταγραφή, όπου και χαρακτήρισε και το τατού με τον αριθμό 124454 στο μπράτσο του, ο Μενασέ ζήτησε να κρατήσει το ιατρικό του πτυχίο καθώς και το πτυχίο του στο φλάουτο από το Ωδείο της Τουλούζης. Η απάντηση που έλαβε είχε ως εξής: αυτά «ήταν πάρα πολύ ωραία διπλώματα για έναν βρωμοεβραίο». Ο Μενασέ ήταν από τους πρώτους εγγεγραμμένους σπουδαστές του Ωδείου, τη χρονιά 1915-1916, με αύξοντα αριθμό 23. Παρά το αρχικό σοκ, η υπεραξία των μουσικών του γνώσεων δεν άργησε να φανεί. Όπως περιγράφει ο ίδιος:

«Κατά τις δέκα το πρωί ένας αιχμάλωτος (Haftling) φέροντας ένα περιβραχιόνιο με μία λύρα παρουσιάζεται. Είναι ο διευθυντής της ορχήστρας του Μπίρκεναου. Πληροφορήθηκε από τον ανιψιό μου, πως στην αποστολή μας υπήρχαν ένας καλός ακορντεονίστας καθώς και ένας καλός φλαουτίστας. Έρχεται να μας προσλάβει. Έπειτα από κανονική εξέταση, προήχθημεν, πράγματι, στη θέση μουσικών του Μπίρκεναου. Είναι ένα τίτλος που αμέσως μας χά-

ρισε την εκτίμηση και τον φθόνων συντρόφων μας. Οι ιατροί είναι επίσης περιζήτητοι στο Μπίρκεναου. Μου αφήσαν όμως να εννοήσω πως από οργανωτική άποψη είναι προτιμότερο να είναι καλοί μουσικοί παρά ιατροί»¹⁰.

Συνεπώς, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, η γνώση μουσικής ήταν από τις πλέον προνομιούχες και περιζήτητες ιδιότητες. Η ορχήστρα είχε πολλαπλά καθήκοντα. Τις Κυριακές και αργίες έδινε συναυλίες για τους κρατούμενους, ενώ τις καθημερινές συνόδευε υπό τον ήχο εμβατηρίων την έξοδο των κρατούμενων για εργασία στα διάφορα κομάντο του στρατοπέδου. Συχνά εξυπηρετούσε τις μουσικές ανησυχίες των αξιωματικών, οι οποίες ποικίλλαν από αγνό μουσικό ενδιαφέρον μέχρι σαδιστικά παιχνίδια εις βάρος των κρατούμενων, παίζοντας κομμάτια κατά παραγγελία. Οι μουσικοί δεν εξαιρούνταν από την καταναγκαστική εργασία, όμως είχαν περισσότερη τροφή και λιγότερα καθήκοντα εργασίας, πολύτιμα εφόδια στον καθημερινό αγώνα της επιβίωσης. Ο Στρούμσα θυμάται έναν συγκεκριμένο SS ο οποίος τον αντάμειβε με ένα τσιγάρο για κάθε παίξιμό του, είδος πολύτιμο για ίδια χρήση ή ανταλλαγή στη μαύρη αγορά του στρατοπέδου.

Ο Στρούμσα ομολογεί ότι οφείλει στη μουσική όχι μόνο την μικρότερη εξάντληση και κακουχία που υφίστατο λόγω των συγκριτικά καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και εργασίας αλλά και τη δι-

ατήρηση του ηθικού του. Γνώριζε ήδη από την πρώτη μέρα εισόδου του στο στρατόπεδο ότι οι γονείς του και η οκτώ μηνών έγκυος γυναίκα του Νόρα είχαν ήδη εξοντωθεί και σύμφωνα με τον ίδιο η μουσική ήταν αυτή που τον βοήθησε «να μην βουλιάξω μέσα στο στρατόπεδο. Γιατί ένας άνθρωπος απελπισμένος είναι ένας άνθρωπος ήδη νεκρός... Παρά τον πόνο που αισθανόμουν κατάφερα να διατηρήσω το ηθικό μου και αυτό χάρη στη μουσική. Χάρη στη μουσική δεν πέθανα ηθικά».

Όπως είναι γνωστό η επιβίωση στο Άουσβιτς ήταν θέμα αντοχής, ικανότητας, τύχης, και ηθικού. Οι Έλληνες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και τα ισχυρά δίκτυα που δημιούργησαν γύρω από την ορχήστρα του Άουσβιτς συνετέλεσαν στη σωτηρία αρκετών συμπατριωτών τους μέσα στις συνθήκες του πλέον απόλυτου και φρικώδους παραλογισμού.

** Ο Γιώργος Αντωνίου έλαβε το διδακτορικό του το 2007 από το Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας. Υπήρξε μεταδιδακτορικός υπότροφος του Fondation pour la Mémoire de la Shoah (2007) και επισκέπτης λέκτορας στο πανεπιστήμιο του Yale (2008) και Κύπρου (2009). Κατέχει από το 2015 την Επώνυμη Έδρα Εβραϊκών Σπουδών, ενώ από το 2019 εντάχθηκε στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ. Το 2019 ήταν ο κάτοχος και επισκέπτης καθηγητής της Έδρας Β' Παγκοσμίου Πολέμου στις Βρυξέλλες (ULB). Είναι μέλος του International Holocaust Remembrance Alliance (τμήμα εκπαίδευσης) από το 2018. Το 2018 δημοσιεύθηκε από το Cambridge University Press το βιβλίο που επιμελήθηκε μαζί με τον Dirk Moses, με τίτλο The Holocaust in Greece.*

10 Α.Μενασέ, ό.π., σ.24

Η μαζική μετεγκατάσταση συναγωγών στη Θεσσαλονίκη μετά την πυρκαγιά του 1917

Του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

Η ανοικοδόμηση της πυρίκαυστης ζώνης της Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμό με την πολύ ευρύτερη οικοδόμηση του χώρου ανατολικά και δυτικά από την παλαιά πόλη, χαρακτηρίστηκε από δύο στοιχεία που συνδέονται άμεσα με τους εβραίους της πόλης: (α) Την ανέγερση εκατό περίπου κτιρίων εμπορικού χαρακτήρα (δηλαδή μόνον με καταστήματα και γραφεία), δραστηριότητα που μετέβαλε τις εμπορικές κεντρικότητες της πόλης. (β) Τη μαζική μετεγκατάσταση των συναγωγών της πυρίκαυστης ζώνης.

Στο κείμενο αυτό θα ασχοληθώ με το δεύτερο θέμα, παραπέμποντας για το πρώτο στη σχετική έρευνα, που ενσωματώθηκε στην ειδική ιστοσελίδα και την ψηφιακή εφαρμογή του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης, καθώς και σε βιβλίο μου που θα εκδοθεί σύντομα.

Ο ανασχεδιασμός της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917 έπληξε τους ιδιοκτήτες και νομείς των μικρών οικοπέδων της πυρίκαυστης ζώνης, οι οποίοι ήταν στη συντριπτική πλειονότητά τους εβραίοι, ενώ τα μικρά οικόπεδα ήταν και τα περισσότερα. Ιδιαίτερα όσοι δεν είχαν ασφαλίσει τα σπίτια

και τα καταστήματά τους, βρέθηκαν κυριολεκτικά στο δρόμο, διότι στερήθηκαν όχι μόνον το καμένο κτίσμα αλλά και αυτό το οικόπεδό τους, αφού η ιδιοκτησία στην πυρίκαυστη ζώνη καταργήθηκε και οι πρώην ιδιοκτήτες έλαβαν απλώς από ένα ομόλογο της αξίας του, που δεν ήταν και άμεσα ρευστοποιήσιμο. Πολλοί ανα-

γκάστηκαν να το εκποιήσουν (μόλις αυτό επιτράπηκε), προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα άμεσα και πιεστικά τους έξοδα.

Έτσι, περίπου 20.000 εβραίοι εξαρτήθηκαν σε ό,τι αφορούσε τη στέγασή τους αποκλειστικά από την Ισραηλιτική Κοινότητα και τις κρατικές αρχές και κατέληξαν σε συνοικισμούς πυροπαθών, στα

ανατολικά και δυτικά της πόλης. Οι μικροϊδιοκτήτες που εισέπραξαν ασφάλειες ήταν σε καλύτερη μοίρα, αλλά οι ασφάλειες αυτές κάλυπταν την αξία των κτισμάτων και όχι των οικοπέδων, για την οποία αποζημιώθηκαν και αυτοί με το αντίστοιχο ομόλογο. Ωστόσο, με τα χρήματα των ασφαλειών οικοδόμησαν κατοικίες στην ανατολική επέκταση της Θεσσαλονίκης, που ως τότε ήταν αραιά κατοικημένη.

Με τη μαζική μετακίνηση του πληθυσμού στα δυτικά και ανα-

τολικά της παλαιάς πόλης συνδέεται και το φαινόμενο της μαζικής μετεγκατάστασης συναγωγών στη Θεσσαλονίκη στη δεκαετία του 1920.

Το φαινόμενο αυτό οφείλεται όχι μόνον στη μετεγκατάσταση του πληθυσμού αλλά κυρίως στην εφαρμογή του νέου πολεοδομικού σχεδίου και είναι μοναδικό, διότι μετακινήθηκαν όχι τρεις ή τέσσερις, αλλά δεκάδες συναγωγές και ευκτήριοι οίκοι. Στην ουσία, το νέο πολεοδομικό σχέδιο δεν έλαβε υπόψη του τις υφιστάμενες

στην πυρίκαυστο θέσεις των συναγωγών κατά τη χάραξη των νέων δρόμων. Οι συντάκτες του θεώρησαν τον χώρο ως λευκό χαρτί, χωρίς να λάβουν υπόψη την ιστορικότητά του.

Έτσι, οι συναγωγές κατεδαφίστηκαν ανεξάρτητα από το βαθμό της βλάβης που είχαν υποστεί από την πυρκαγιά. Κατεδαφίστηκαν δηλαδή συναγωγές που είχαν ήδη επισκευαστεί πρόχειρα για να στεγάσουν αστέγους, ακόμη και νεόδμητες συναγωγές δεν είχαν υποστεί καμία ζημία.

Οι συναγωγές και οι κοινότητες του 16^{ου} αιώνα

Οι περισσότερες συναγωγές είχαν δημιουργηθεί από τις πρώτες εβραϊκές κοινότητες που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη μετά την εκδίωξη των εβραίων από την Ιβηρική Χερσόνησο, τη Γερμανία, την Ιταλία και την Προβηγκία και σχηματίστηκαν με βάση την προέλευση των μελών τους.

Το φορολογικό κατάστιχο της Θεσσαλονίκης του έτους 1478 δεν αναφέρει κανέναν εβραίο, διότι ο υφιστάμενος εβραϊκός πληθυσμός είχε ήδη μεταφερθεί το 1454 υποχρεωτικά στην Κωνσταντινούπολη. Στο κατάστιχο του 1500 καταγράφεται μια μικρή γερμανόφωνη ομάδα και μια μεγαλύτερη ισπανική. Όμως το κατάστιχο του 1527/8 καταγράφει είκοσι κοινότητες (πορτογαλικές, ιταλικές, ισπανικές), αριθμός που παραμένει ίδιος και στο επόμενο του 1530-31. Με την έλευση των Καταλανών εβραίων, οι συσσωματώσεις αυξήθηκαν σε 26 ως το 1567. Ο αριθμός παρέμεινε ο ίδιος και το 1613.

Τα παραπάνω οθωμανικά κατάστιχα κατέγραψαν κοινότητες υπόχρεων σε φορολογία και όχι συναγωγές, για τις οποίες δεν διαθέτουμε καμία γνώση. Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι κάθε κοινότητα συντηρούσε ιδιαίτερη συναγωγή ή αντίθετα ότι είχε μόνον μια συναγωγή. Οι διαφορές στη δυναμικότητα των κοινοτήτων ήταν μεγάλες. Η κοινότητα της Αραγονίας, επί παραδείγματι, είχε δώδεκα φορές περισσότερα μέλη από εκείνη του Μάγρεμπ (βλ. Πίνακα 1). Μία συναγωγή δεν θα επαρκούσε για την πρώτη, ενώ μάλλον δεν θα μπορούσε να τη συντηρήσει η δεύτερη.

Οπωσδήποτε, από τα μέσα του 16ου αιώνα η σχέση ανάμεσα στη γεωγραφική θέση της κάθε συναγωγής και στους τόπους κατοικίας των μελών της αντίστοιχης κοινότητας αδυνάτισε. Δύο εβραίοι μπορεί να κατοικούσαν στην ίδια γειτονιά, αλλά να ανήκαν σε διαφορετικές κοινότητες. Οι συναγωγές δηλαδή δεν

συγκροτούνταν σε «ενοριακή» βάση, όπως συμβαίνει με τις χριστιανικές εκκλησίες και τα ισλαμικά τεμνία. Οσάκις στα μεταγενέστερα οθωμανικά έγγραφα (π.χ. συμβάσεις, αναφορές γεγονότων, εξισλαμισμοί) αναφέρονται άτομα, αυτά προσδιορίζονται με βάση τη γειτονιά τους και όχι με βάση τη φορολογική ομάδα στην οποία ανήκαν. Έτσι, δεν γνωρίζουμε ως πότε διατηρήθηκαν αυτές οι αυτοτελείς κοινότητες που είχαν σχηματιστεί με βάση την προέλευση των πρώτων εποίκων ούτε τα όρια της λειτουργίας τους. Μπορούμε όμως να υποπτευτούμε ότι οι επιτροπές που διεύθυναν και διαχειρίζονταν με κάποια αυτονομία τις συναγωγές ήταν μετεξέλιξη των παλαιών αυτοτελών κοινοτήτων. Το βέβαιο είναι ότι η ενιαία, κεντρική ισραηλιτική κοινότητα άρχισε να σχηματίζει κοινή περιουσία μόλις από τη δεκαετία του 1870, χρονικό ορόσημο για την πλήρη εξάλειψη των αυτοτελών κοινοτήτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Οι παλαιές κοινότητες με τον πληθυσμό τους, 1526/7 και 1567/8, και τις αντίστοιχες συναγωγές, 1917 και 1940

Κοινότητα	Άτομα		Συναγωγές τους εμφανίζονται	
	1526/7	1567/8	1917	1940
Τζεμάτ Εσπάνια	415	571	Ναι	
Τζεμάτ Σισίλια	740	870	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Μαγκρέμπ	125	182	Ναι	
Τζεμάτ Λιζμπόν	1065	1204	Ναι	Ναι
Τζεμάτ (Ι)ταλιάν	360	314	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Ορτόνα	255	735	Διαλύθηκε ή μετονομάστηκε	
Τζεμάτ Οτράντο	Δεν υπήρχε	289	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Ετζ Χαΐμ	585	824	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Κοχνέ (παλαιά) Καταλάν	1.080	419	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Αραγκόν	1.575	1.338	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Σισίλια Κόχνε (παλαιά)	680	547	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Γκερούς (εξόριστοι) Καταλάν	Δεν υπήρχε	542	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Σιαλόμ	595	703	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Μιντράς	620	614	Διαλύθηκε ή μετονομάστηκε	
Τζεμάτ Πούλια	965	988	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Προβενσάλ	235	236	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Γκερούς (εξόριστοι) Καστιλιάν	640	949	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Έβορα Πορτογκάλ	480	1.304	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Αλαμάν	485	1.195	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Γκερούς (εξόριστοι) Καλαβρές	1.100	711	Ναι	Ναι*
Μαχαλέ Κιάνα που ανήκει στην Γκερούς Καλαβρές	Δεν υπήρχε	508	Ναι	Ναι
Μαχαλέ Μοντάλτο που ανήκει στην Γκερούς Καλαβρές	Δεν υπήρχε	216	Ναι	Ναι**
Τζεμάτ Εστρούγκ	Δεν υπήρχε	152	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Κοχνέ (παλαιά) Καλαβρές	Δεν υπήρχε	1.028	Ναι	Ναι***
Τζεμάτ Τζεντίντ (νέα) Πορτογκάλ	Δεν υπήρχε	501	Ναι	Ναι
Τζεμάτ Κορφού	Δεν υπήρχε	60	Διαλύθηκε	
Τζεμάτ Σαραγκόσα Αραγκόν	210		Διαλύθηκε	
Τζεμάτ Σαραγκόσα Αραγκόν	12.210	17.000		

* Γκερούς *Νεβέ Σιαλόμ **Νεβέ Τζαντέκ ***Ισμαέλ

Σημείωση: Ο πληθυσμός κάθε κοινότητας υπολογίστηκε προς 5 άτομα ανά νοικοκυριά.

Οι συναγωγές μέχρι το 1917

Η μοναδική στέρεα γνώση μας για τη γεωγραφική θέση των παλαιών συναγωγών -αλλά και των νεότερων- προέρχεται από την καταγραφή των κτημάτων της κα-

μένης περιοχής και την αντιστοίχησησή της με τους τίτλους κυριότητας (1918). Με βάση το υλικό αυτό, εντοπίστηκε η ακριβής θέση 31 συναγωγών και ευκτήριων οίκων στο κέντρο της Θεσσα-

λονίκης. Οι συναγωγές των πρώτων συσσωματώσεων, της γερμανικής και των ισπανικών, μαζί με την Ταλμούδ Τορά (διακοινοτικό κτιριακό συγκρότημα με συναγωγές, σχολεία, οικοτροφεία, κοινο-

Σημείωση στον Χάρτη: Οι διευθύνσεις τοποθετήθηκαν με βάση τη σημερινή αρίθμηση των δρόμων, αφού προηγουμένως εξακριβώθηκε η αληθοφάνειά τους. Τρεις διευθύνσεις είναι επίτηδες τοποθετημένες με μεγάλη προσέγγιση, ώστε να αποθαρρύνεται η ευρύτατα συνηθισμένη λογκλοπή. Ο πίνακας δεν περιλαμβάνει συναγωγές που ιδρύθηκαν στις νέες περιοχές και δεν προϋπήρχαν στην πυρκαυστο, όπως λ.χ. τη συναγωγή της συνοικίας Μπαρόν Χιρς.

τικά κτίρια) βρίσκονταν σε ελάχιστη απόσταση μεταξύ τους, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο τον πυρήνα γύρω από τον οποίο συγκεντρώθηκαν οι υπόλοιπες. Με εξαίρεση την Έβورا (πορτογαλική) και την Κιάνα (καταλανική), όλες οι συναγωγές που εντοπίστηκαν και συνδέονται με τις κοινότητες του 16ου αιώνα βρίσκονταν στο **τετράπλευρο** μεταξύ του θαλάσσιου τείχους και των οδών Εγνατίας, Βενιζέλου και Αγίας Σοφίας (σύγχρονες ονομασίες). Οι ιταλικές συναγωγές βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά του **τετράπλευρου**. Αυτός ήταν ο αρχικός τόπος εγκατάστασης των εβραίων, όπως φαίνεται και από τις παλιές ονομασίες των συνοικιών (εξέλιπαν μετά τη δεκαετία του 1920), μερικές από τις οποίες προήλθαν από συναγωγές, ενώ άλλες όχι. Σε αυτό το τε-

τράπλευρο η εβραϊκή παρουσία ήταν συντριπτική. Υπήρχε μόνον ένα τέμενος (και αυτό στην κεντρική αγορά αλεύρων, γκρεμισμένο ήδη τον 19ο αιώνα) και δύο χριστιανικοί ναοί, αμφότεροι κατάλοιπα μοναστηριών.

Η οθωμανική πρακτική απαγόρευε αυστηρά τη μετατροπή του αρχικού σχήματος και ρυθμού των θρησκευτικών κτιρίων, ιδιαίτερα των μη μουσουλμάνων. Η επισκευή, πόσο μάλλον η ανοικοδόμησή τους, μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνον με φερμάνι και μόνον με τις προϋποθέσεις που προαναφέρθηκαν. Η οικοδόμηση μιας νέας εκκλησίας ή συναγωγής ήταν αδιανόητη. Ακόμη και στα τελευταία οθωμανικά χρόνια ήταν δυσχερέστατη, αν κρίνουμε από την ανέγερση της συναγωγής Μπέιτ Σαούλ, που πάντως έγινε σε νέα περιοχή της Θεσσαλονί-

κης. Στο πλαίσιο αυτό, και λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της οθωμανικής νομοθεσίας για την έγγεια ιδιοκτησία, η μετεγκατάσταση συναγωγών ήταν σχεδόν αδιανόητη. Γνωρίζουμε μόνον δύο συναγωγές που μεταφέρθηκαν -αλλά για συγκεκριμένους πολεοδομικούς λόγους- σε άλλα σημεία του κέντρου της πόλης (Etz-Haim και της Beit Aharon).

Το συμπέρασμα είναι ότι η γεωγραφική θέση των συναγωγών το 1917 δεν είχε αλλάξει από τον 16ο αιώνα. Αυτό ερμηνεύει και τις μεγάλες διαφορές στο μέγεθος των οικοπέδων τους, που φαίνεται ότι καθορίστηκε αφενός από τη διαθεσιμότητα γης (όσο πιο νέα η συναγωγή, τόσο λιγότερο και ακριβότερο ήταν το διαθέσιμο έδαφος) αφετέρου από τον αριθμό των μελών της αντίστοιχης κοινότητας.

Ο ανασχεδιασμός και οι συναγωγές

Μετά την πυρκαγιά του 1917 η ανοικοδόμηση απαγορεύτηκε, η ιδιοκτησία των οικοπέδων καταργήθηκε και αργότερα η καμένη περιοχή χωρίστηκε σε νέα οικόπεδα, που εκποιήθηκαν σε δημοπρασίες. Όπως προαναφέρθηκε, οι πρώην ιδιοκτήτες έλαβαν ομόλογα («κτηματογράφα») που εξέφραζαν την αξία των ακινήτων τους, όπως την προσδιόρισαν τα πρωτοδικεία. Τα «κτηματογράφα» επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν αντί για χρήμα στους πλειστηριασμούς στους οποίους εκποιήθηκαν τα νέα οικόπεδα, 3-6 χρόνια μετά την πυρκαγιά. Επειδή όμως τα νέα οικόπεδα ήταν πολύ μεγαλύτερα από τα παλαιά, η ιδιοκτησία των οποίων ήταν ήδη πολυδιασπασμένη, η δυνατότητα συμμετοχής των περισσότερων παλαιών ιδιοκτητών στους πλειστηριασμούς ήταν θεωρητική.

Στην Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (εφεξής ΙΚΘ) δόθηκε άδεια για την προσωρινή επισκευή μιας σειράς κτιρίων της, μεταξύ των οποίων και αρκετές συναγωγές, προκειμένου να στεγαστούν άστεγες οικογένειες. Όπως προαναφέρθηκε όμως, καμία συναγωγή δεν επρόκειτο να διατηρηθεί.

Με μοναδική εξαίρεση ένα ιδιωτικό μιντράς, τριάντα συναγωγές και ευκτήριο οίκοι της καμένης περιοχής καταγράφηκαν ως περιουσίες της ΙΚΘ, άρα θα πρέπει να εκδόθηκαν ισάριθμα «κτηματογράφα» στο όνομα της Κοινότητας. Εντούτοις, δεν έχουμε προς το παρόν τρόπο να επιβεβαιώσουμε πόσα κτηματογράφα έλαβε η ΙΚΘ και πώς τα χειρίστηκε. Η ιδιωτική κερ-

δοσκοπία που αναπτύχθηκε κατά την εκποίηση των νέων οικοπέδων υποχρέωσε τους κοινοτικούς εκπροσώπους να προβούν σε αμυντικούς χειρισμούς, που συνήθως δεν είναι εύκολο να ανιχνευτούν. Επίσης, δεν γνωρίζουμε ποιες περιπτώσεις χειρίστηκε άμεσα η ΙΚΘ και ποιες οι επιτροπές των συναγωγών. Αν κρίνουμε από άλλα κοινοτικά περιουσιακά στοιχεία, πιθανώς ορισμένα κτίσματα να ήταν επ'ονόματι των επιτρόπων (εικονικών ιδιοκτητών), οπότε τη μετεγκατάσταση να τη διεκπεραίωσε η επιτροπή της αντίστοιχης συναγωγής (είναι γνωστή η περίπτωση μιας τουλάχιστον συναγωγής που συνέβη αυτό). Το ίδιο ισχύει και για την όποια κτηματική περιουσία είχαν οι συναγωγές, που κατά πάσα πιθανότητα ήταν γραμμένη στο όνομα των επιτρόπων, εκτός από τις λίγες περιπτώσεις που το περιουσιακό στοιχείο είχε αφιερωθεί στη συναγωγή με τη διαδικασία που καθόριζε η οθωμανική νομοθεσία (βακουφοποίηση).

Πάντως, από τη μελέτη της προπολεμικής περιουσίας της ΙΚΘ προκύπτουν μερικά βασικά στοιχεία: (α) ότι το συνολικό ποσόν των κτηματογράφων και των ασφαλιστικών αποζημιώσεων που έλαβε η ΙΚΘ δεν επαρκούσε για να πραγματοποιήσει τις αγορές ακινήτων που χρειαζόταν, όπως η δημιουργία δύο εμπορικών συγκροτημάτων (Πλάσα και οπωραγορά), προκειμένου να εξασφαλίσει έσοδα για την εκπαίδευση και την υγειονομι-

κή περίθαλψη των μελών της, αλλά και για στεγάσει τους άπορους πυροπαθείς. (β) Συνολικά, η ΙΚΘ άμεσα ή έμμεσα (μέσω των επιτρόπων των συναγωγών) χρηματοδότησε τη μετεγκατάσταση άνω των 40 συναγωγών και ευκτήριων οίκων (Πίνακας 2). (γ) Το 1940 στον άμεσο έλεγχο της βρισκόταν μόνον ένας μικρός αριθμός συναγωγών, των οποίων είχε αγοράσει τα οικόπεδα. Κατά πάσα πιθανότητα, τις υπόλοιπες συναγωγές διαχειρίζονταν οι αντίστοιχες επιτροπές, σύμφωνα άλλωστε και με το τότε καταστατικό της ΙΚΘ.

Το 1917 υπήρχαν 22 συναγωγές που συνδέονταν άμεσα με τις 27 ιστορικές αυτοτελείς κοινότητες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Από αυτές, μόνον δύο παρέμειναν στην ιστορική τους θέση (Κιάνα) ή σε παραπλήσια (Ασκενάτζ). Πέντε ακόμη μεταστεγάστηκαν εντός των τειχών, αλλά πολύ μακριά από το ιστορικό **τετράπλευρο** (Εβορα, Εστρούγκ, Νεβέ Σιαλόμ, Πορτοκάλ, Πούλια). Οι υπόλοιπες 15 μεταστεγάστηκαν εκτός των τειχών, οι δέκα στις νέες ανατολικές συνοικίες και οι πέντε στις δυτικές (Πίνακας 2). Στεγάστηκαν σε απλά οικήματα, ενώ σε πέντε περιπτώσεις σε κτίρια με άλλον κύριο σκοπό (σχολεία, νοσοκομείο, ευκτήριους οίκους κ.λπ.).

Πίνακας 2. Συναγωγές και ευκτήριοι οίκοι, 1940

A/A	Συναγωγή	Θέση ως προς την παλαιά πόλη	Διεύθυνση περί το 1940	Αντιστοιχία σε κοινότητα του 16 ^{ου} αιώνα
1	Αδάρ Κόντες	Εκτός	Αγγελάκη 3	
2	Ετζ Χαϊμ	Εκτός	Αγία Παρασκευή	Ετζ Χαϊμ
3	Αραγκόν	Εκτός	Αγίας Φωτεινής 24	Αραγκόν
4	Ανώνυμη	Εκτός	Αγίας Φωτεινής	
5	Καλαμαριά	Εκτός	Βαρώνου Χιρς 1	
6	Καστίλια	Εκτός	Βαρώνου Χιρς 36	Καστίλια
7	Λισμπόν Χαντάς	Εκτός	Βασιλίσσης Όλγας 74	Λισμπόν Χαντάς
8	Μπέιτ Σαούλ	Εκτός	Βασιλίσσης Όλγας 81	Καταλάν Χαντάς
9	Καταλάν Χαντάς	Εκτός	Βελισαρίου 47 (Σχολή Νισσίμ)	Ιτάλια Χαντάς
10	Ιτάλια Χαντάς	Εκτός	Γραβιάς, Πάροδος (στη συναγωγή Οέλ Γιοέλ Σαρφατί)	Σεσίλια Γιασάν
11	Σεσίλια Γιασάν	Εκτός	Δημητρίου Ρογκότη 11	
12	Ταλμούδ Τορά	Εκτός	Εδμόνδου Ροστάν 3	
13	Καταλάν Γιασάν	Εκτός	Ηφαίστου 58 (καλύφτηκε από τον Σ. Σταθμό)	Καταλάν Γιασάν
14	Γιάγχια	Εκτός	Κατσιμίδου 6	
15	Ισμαέλ	Εκτός	Κύπρου 9 (Σιωνιστικός Όμιλος Μισραχή)	Καλάμπρια Γιασάν
16	Μπέιτ Ισχακ Ερρέρα	Εκτός	Μακεδονίας 95	
17	Οτράντο	Εκτός	Μάρκου Μπότσαρη και Μελενίκου 34	Οτράντο
18	Μπέλο	Εκτός	Μιαούλη 66	
19	Μογραμπίς	Εκτός	Νοσοκομείο Χιρς	Μογραμπίς
20	Μπέιτ Ισραέλ	Εκτός	Οδός Αθηνών (συν/σμός 151)	
21	Μπέιτ Αβραάμ	Εκτός	Οδός Τομπάζη	
22	Μαρμολές	Εκτός	Ομήρου και Αιγάλεω 4	
23	Σιαλόμ	Εκτός	Ρεζί	Σιαλόμ
24	Μπέιτ Ααρών	Εκτός	Ρεζί Βαρδάρ, μέσα στο σχολείο	
25	Προβίντσια	Εκτός	Ρεζί, 8ο δημοτικό σχολείο	Προβίντσια
26	Σεσίλια Χαντάς	Εκτός	Σαρανταπόρου 13	Σεσίλια Χαντάς
27	Καράσσο	Εκτός	Σπάρτης 18	
28	Νεβέ Τζεντέκ	Εκτός	Σπάρτης 43	Μοντάλτο
29	Μαγιόρ	Εκτός	Σπάρτης 49	Μαγιόρ
30	Αρ Γκαβοάθ	Εκτός	Χαριλάου	Αρ Γκαβοάθ
31	Πούλια	Εντός	Αγίου Δημητρίου 17	Πούλια
32	Χασσίδ	Εντός	Αντιγονιδών (παλαιά) 37	
33	Κιάνα	Εντός	Βαλαωρίτου 9	Κιάνα

34	Πλάσα	Εντός	Βασιλέως Ηρακλείου	
35	Ασκενάζ	Εντός	Βασιλέως Ηρακλείου 57	Ασκενάζ
36	Εζρατή	Εντός	Βασιλέως Πέτρου 14 (άξονας Σκρά-Εξαδακτύλου, καταργήθηκε)	
37	Εστρούγκ	Εντός	Κάλβου 14	Εστρούγκ
38	Πορτογκάλ	Εντός	Κασσάνδρου (Λαμπουσιάδου)	Πορτογκάλ
39	Νεβέ Σαλόμ	Εντός	Καστοριάς (Από Κ. Παλαιολόγου 112 μέχρι Αρριανού 47, καταργήθηκε)	Γκερούς Καλάμπρια
40	Μπέιτ Ελ	Εντός	Μητροπόλεως 111	
41	Έβορα	Εντός	Ναβαρίνου 3 (καταργήθηκε)	Έβορα
42	Άγνωστη	Εντός	Πτολεμαίων 10	
43	Αμπάθ Ολάμ	Εντός	Πτολεμαίων 42	
44	Μοναστηριωτών	Εντός	Συγγρού 37	
45	Μπέιτ Ιακώβ	Εντός	Φιλίππου 22	

Εν ολίγοις

Ημαζική μετακίνηση του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά και η ανάλογη μετεγκατάσταση των συναγωγών υπήρξε σημαντική μεταβολή σε ιδεολογικό και πολεοδομικό επίπεδο. Αφενός οδήγησε στην απώλεια της ιστορικής μνήμης αφετέρου συνέβαλε στην επέκταση της πόλης και τον πολλαπλασιασμό του μεγέθους της. Όπως η Θεσσαλονίκη αναδημιουργήθηκε τον 16^ο αιώνα με την εγκατάσταση των εβραίων προσφύγων, έτσι αναδημιουργήθηκε και πάλι στη δεκαετία του 1920 με τη μαζική μετεγκατάσταση των απογόνων τους.

Ωστόσο, οι νέες θέσεις των συναγωγών δεν επρόφθασαν να καταχωριστούν στη συλλογική μνήμη. Μέσα σε λιγότερο από είκοσι χρόνια, οι Γερμανοί κατακτητές εξαφάνισαν τους ανθρώπους και τις ίδιες τις συναγωγές, αφού προηγουμένως τις καταλήστευσαν. Τα

βιβλία που αφαίρεσαν από αυτές, ανερχόμενα σε χιλιάδες, δεν «βρέθηκαν» και δεν επιστράφηκαν ποτέ, κάτι αδιανόητο και οπωσδήποτε ασύμβατο με την εξέλιξη της βιβλιοθηκονομίας σε διεθνές επίπεδο. Οι άνθρωποι δεν θα γυρίσουν από το Άουσβιτς και τα κτίρια δεν θα ανεγερθούν ξανά, αλλά τα βιβλία -όπως και τα αρχεία- πρέπει να επιστραφούν και η θέση τους είναι στο Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

** Ο Δρ Ευάγγελος Χεκίμογλου είναι συγγραφέας και Έφορος του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης. Διατέλεσε διευθυντής του Πολιτιστικού Κέντρου Εθνικής Τραπέζης, γενικός διευθυντής της Πολιτικής Εταιρείας Επιχειρηματιών Βορείου Ελλάδος, εκδότης του περιοδικού «Θεσσαλονικέων Πόλις», σύμβουλος έκδοσης-διευθύνων της εφημερίδας «Μακεδονία» και αρθρογράφος στις εφημερίδες Θεσσαλονίκη, Μακεδονία, Αγγελιοφόρος, Τύπος της Κυριακής, Απογευματινή και Έθνος. Επίσης παρήγε ιστορικές εκπομπές στην ΕΡΤ3. Συνέγραψε και επιμελήθηκε ιστορικές σειρές για λογαριασμό των εκδόσεων «Ελληνικά Γράμματα» και «Δομή» και συνεργάστηκε με δεκάδες οργανισμούς για την επιμέλεια ιστορικών εκδόσεων και εκθέσεων. Εκδόθηκαν αυτοτελώς τριάντα ιστορικά έργα του, ενώ έχουν δημοσιευτεί σε πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους πάνω από εκατό πρωτότυπες ιστορικές μελέτες του.*

Σημείωση: Οι αρχειακές και βιβλιογραφικές παραπομπές παραλήφθηκαν, διότι θα διπλασίαζαν την έκταση του κειμένου. Επισημαίνω κυρίως τις μελέτες του Α. Stojanovski, του Ηλία Μεσσίνα, του Βασίλη Δημητριάδη, καθώς και τις δημοσιευμένες του γράφοντος (αναρτημένες στο evangeloshekimoglou.academia.edu/research), όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Οι Ίωνες Εβραίοι και η Κρητική Επανάσταση

Ένα άγνωστο περιστατικό ευαισθησίας
και ανθρωπισμού

Του Δρος ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Χ. ΛΙΑΝΟΥ-ΛΙΑΝΤΗ

Οι μεγάλες Κρητικές Επανάστασεις συγκλό-
νισαν τον 19^ο αιώνα. Οι Κρήτες βρέθηκαν
στους καιρούς της δουλείας υπό συνεχή
ψυχική άρση και ανατροπή, οδηγώντας την έννοια
της Ελευθερίας ως το απίθανο. Η τριετής Επανάστα-
ση του 1866-1869 γέννησε μεγάλες στιγμές, όπως το
Αρκαδι, αλλά και περιστατικά σχεδόν άγνωστα, που
φανερώνουν σημαντική ευαισθησία και ανθρωπι-
σμό. Ένα τέτοιο περιστατικό συνδέει τους Εβραίους
της Σμύρνης με τις δύστινες ώρες της Κρήτης.

Στα 1867 τρεις Ίωνες Εβραίοι, ο Ιωσήφ Βεντούρα, ο
Αβραάμ Λευΐ και ο Ηλίας Αρτσή, βρήκαν στην αγορά
του λιμανιού της Σμύρνης έξι καμπάνες, τις οποίες εί-
χαν λεηλατήσει τα οθωμανικά στρατεύματα του Ομέρ
Πασά από ναούς της Κρήτης και πωλούνταν μαζί με
άλλα λάφυρα. Οι τρεις αγαθοί Ισραηλίτες ενημέρω-
σαν την Εβραϊκή Κοινότητα της Σμύρνης, που με αλ-
τρουισμό αποφάσισε να αγοράσει τις καμπάνες προ-
κειμένου να τις προσφέρει στον Μητροπολίτη Σμύρ-
νης Χρύσανθο. Την προσφορά συνόδευε μία επιστο-
λή εξαιρετικής συναισθηματικής λεπτότητας.

*«Πανιερώτατε, Εξ κώδωνες των εν Κρήτη συληθέ-
ντων ναών σας περιεφέροντο προς πώλησιν εις τας
αγυιάς μετ' άλλων λαφύρων εκ των πυρποληθεισών
κωμοπόλεων. Εις το κατανυκτικόν τούτο θέαμα μό-
νη η καρδιά των Ισραηλιτών η εισέτι θρηνολογούσα
επί των ερειπίων του ναού της και πενθηφορούσα δια
την αρπαγήν των σκευών του Ααρών, συνετρίβη υπό
οίκτου και συμπαθείας.»*

Οι Ισραηλίται οίτινες επί τόσους αιώνας υπέστη-
σαν καρτερικώς μυρίας βασάνους και δεινοπαθείας
και οίτινες εισέτι υπομένουν ηρωικώς τας αδικίας λα-
ών τινών και κυβερνήσεων, καθιστάμενοι μάρτυρες
του μονοθεϊσμού, δεν ηδύναντο να μείνωσιν αναισθη-
τοι εις την βεβήλωσιν των σκευών εκείνων των οποί-
ων ο ήχος από του ύψους των κωδωνοστασίων προσε-
κάλει εις προσευχήν τους Χριστιανούς και εις διδασχάν
της αγάπης των πλησίων.

*Προσενεγκόντες λοιπόν, τον οβολόν των οι Ισρα-
ηλίται και αγοράσαντες τους εν λόγω κώδωνας, προ-
σφέρωσιν αυτούς δι' ημών εις την Υμετέραν Πανιε-
ρότητα, παρακαλούντες αυτήν όπως ευαρεστηθή να
αφιέρωση αυτούς εις τους πρώτους ανακτισθησομέ-
νους ναούς της Κρήτης.»*

*Τούτο δε πράττουσι οι Ισραηλίται πλήρεις κατα-
νύξεως μεν δια την ανάμνησιν των ιδίων παθημάτων,
ευγνωμοσύνης δε προς την Υμετέραν Πανιερότητα
αείποτε διδάξασαν την προς αλλήλους αγάπην.*

*Επικαλούμενοι δε την αρωγήν του Υψίστου υπέρ
των τεθλιμμένων, ευχόμεθα ίνα μακρυνθώσιν αι ημέ-
ραι της Υ.Π. όπως διδάσκει και ενσπείρει εις τα τέκνα
της την προς τον πλησίον αγάπην.*

Της Υμετέρας Πανιερότητος ευπειθέστατοι δούλοι».

Ο τότε Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄
πληροφορήθηκε με μεγάλη συγκίνηση την πράξη των
τριών πολιτών της Σμύρνης και εντειλάτο τον Μη-
τροπολίτη Σμύρνης να επισκεφθεί τον Αρχιεπίσκοπο
της πόλεως και να του εκφράσει πέραν από τις φιλικές
προσρήσεις την ευαρέσκεια του Πατριάρχη, «όπως
και η αυτού Λογιότης διαδηλώση προς την Κοινότη-
τα του Έθνους αυτού την ευχάριστον παρά της αυτού
Παναγιότητος αποδοχήν της αγαθής αυτών προαιρέ-
σεως».

Ο Αρχιεπίσκοπος ανταπέδωσε την επίσκεψή στον
Μητροπολίτη και ζήτησε να διαβιβάσει στον Οικου-
μενικό Πατριάρχη τις ευχαριστίες και τα σεβάσματα
όλης της Ισραηλιτικής Κοινότητας. Οι Κρήτες αγω-
νιστές όταν έμαθαν το γεγονός δάκρυσαν από ευ-
γνωμοσύνη, όπως μας πληροφορεί ο χρονογράφος
της εποχής.

(In.gr, 6.11.2020)

** Ο Δρ. Ευστάθιος Χ. Λιανός Λιάντης είναι επίκουρος
καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και
Θρησκευολογίας του ΕΚΠΑ. Επίσης είναι τ. Επικεφαλής
της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στη Διεθνή Συμμαχία
για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος ΙΗΡΑ.*

Το Ολοκαύτωμα και η αξία της ιστορικής μνήμης

Του Μητροπολίτη Νέας Ιωνίας ΓΑΒΡΙΗΛ

Η ανάληψη από την Ελλάδα της ετήσιας Προεδρίας της Διεθνούς Συμμαχίας για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος (IHRA), ήτοι του μεγαλύτερου διακυβερνητικού οργανισμού παγκοσμίως, που ως αποστολή έχει τόσο την διαφύλαξη, την προάσπιση και την διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος, όσο και την καταπολέμηση του αντισημιτισμού, δίνει την ευκαιρία σε όλους μας να αναλογισθούμε για μία ακόμη φορά το μέγεθος της τραυματικής αυτής μνήμης, που στιγμάτισε καταλυτικά την ιστορία της Ευρώπης και ανέδειξε την υπέρτατη αξία της ανθρώπινης ζωής.

Η χώρα μας, που αποτελεί μέλος του IHRA ήδη από το 2005, αναλαμβάνει την προεδρία για πρώτη φορά στην ιστορία της Συμμαχίας, σε μία μάλιστα χρονιά ορόσημο για την ίδια, αφού φέτος συμπληρώνονται 200 χρόνια από την ιστορική έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

Η ευλογημένη αυτή σύμπτωση αποτελεί μία μοναδική στιγμή για την χώρα και τον λαό μας. Αποτελεί όμως εξίσου και μία σημαντική ευκαιρία να εμβαθύνουμε ως Έλληνες, να στοχασθούμε και να κατανόησουμε καλύτερα τα δύο αυτά γεγονότα, που όχι μόνο προέβαλλαν τη σημασία και την αξία της συλλογικής ιστορικής μνήμης, αλλά και θεμελίωσαν στην σύγχρονη Ευρώπη τις ευαγγελικές αρετές της ειρήνης, της ενότητας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, του διαλόγου, της αμοιβαίας κατανόησης, της κατάργησης των διακρίσεων και του σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων.

Η ιστορική ή συλλογική μνήμη, σε αντίθεση με την ατομική που σβήνει στο πέρασμα του χρόνου, μένει αναλλοίωτη και διαχρονική, διατηρώντας ζωντανή την βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων μέσα στην κοινωνία. Είναι επίσης ανεκτίμητη, διότι διαμορφώνει ταυτότητες και εκφράζει την συνεχή πα-

ρουσία του παρελθόντος στο παρόν. Έτσι, διδάσκει, καθοδηγεί και ενώνει. Οι λαοί που δεν έχουν μνήμη, δεν έχουν και μέλλον, αφού όποιος δεν θυμάται το παρελθόν του είναι καταδικασμένος να το ξαναζήσει.

Το τραγικό γεγονός του Ολοκαυτώματος, ήτοι η γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης από το Γ' Ράιχ, δεν μπορεί να λησμονηθεί, ούτε βεβαίως να διαστρεβλωθεί. Διαστρέβλωση του Ολοκαυτώματος σημαίνει διαστρέβλωση της ιστορικής μνήμης, διαστρέβλωση της αλήθειας.

Άλλωστε, το Ολοκαύτωμα δεν αφορά μόνο τον Εβραϊκό λαό. Αφορά όλους τους λαούς της γης. Αφορά τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά πάνω στη γη, διότι η βία και η γενοκτονία αποτελούν την πιο ακραία μορφή μίσους. Ένα μίσος, που εκφράζεται μόνο από τον άνθρωπο και υπεύθυνος είναι αποκλειστικά και μόνο αυτός και η ασυδοσία του μεγάλου θείου δώρου της ελευθερίας του.

Το μίσος υποδηλώνει την απουσία του καλού, την απουσία της αγάπης, την απουσία του Θεού. Όταν όμως ο Θεός απουσιάζει από τη ζωή μας τότε τα αποτελέσματα είναι τραγικά όχι μόνο για τον ίδιο τον άνθρωπο, αλλά για ολόκληρη την κτίση.

Η παρουσία του ανθρώπου στον κόσμο χαρακτηρίζεται πολλές φορές ως μία διαρκής αναζήτηση

της ναρκισσιστικής παντοδυναμίας της ύπαρξής του. Ο άνθρωπος επιδιώκει την αθανασία, επιδιώκει την παντοδυναμία και διεκδικεί να αντικαταστήσει τον Θεό ή ακόμη και να Τον αφανίσει. Έτσι, ο «Υπεράνθρωπος» του Νίτσε βρήκε την απόλυτη έκφρασή του στο πρόσωπο του Α. Χίτλερ.

Το Ολοκαύτωμα αποτελεί μία άσβεστη τραυματική μνήμη για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Μας υπενθυμίζει τι πραγματικά συμβαίνει όταν ο άνθρωπος κυριεύεται από τα πάθη και τον εγωισμό του, όταν προσπαθεί να αντικαταστήσει τον Θεό, να ζήσει χωρίς Θεό, να ζήσει χωρίς αγάπη. Όταν όμως επιχειρεί να αφανίσει τον Θεό, αφανίζεται ο ίδιος.

Η καρδιά του Ευαγγελικού μηνύματος είναι η απροϋπόθετη αγάπη. Μία αγάπη δίχως όρια, δίχως περιορισμούς και διακρίσεις απέναντι σε οποιαδήποτε διαφορετικότητα. Έτσι, έναντι του μίσους και του εγωισμού, η Εκκλησία αντιπαραβάλλει την ταπείνωση και την θυσιαστική αγάπη. Μαρτυρεί την μοναδική αξία της κάθε ανθρώπινης ύπαρξης ως κατ' εικόνα του Θεού δημιουργίας και προβάλλει την υπέρτατη θυσία του Ιδρυτού Της, Ιησού Χριστού, που από άπειρη αγάπη σταυρώθηκε για όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φύλου, χρώματος ή θρησκείας.

Συνεπώς, κάθε είδους ρατσισμός, πολύ δε περισσότερο ο αντισημιτισμός συνιστά μέγιστη απειλή για τον άνθρωπο, διότι αναιρεί τον ίδιο τον ορισμό του ανθρώπου, τον μετατρέπει σε αντικείμενο, τον απανθρωποποιεί, τον εκμηδενίζει και τον ακυρώνει.

Δεν μπορούμε να κλείνουμε πλέον άλλο τα μάτια. Δεν μπορούμε να μένουμε πλέον άλλο αδρανείς. Το Εβραϊκό Ολοκαύτωμα απετέλεσε μία από τις μελανότερες σελίδες στο διάβα της ανθρώπινης ιστορίας. Μία προσβολή του ανθρώπινου γένους απέναντι στην ίδια την θεία δημιουργία του. Μας άφησε όμως μία ιερή παρακαταθήκη γεμάτη συμβολισμούς και νοήματα. Ποτέ ξανά!

(Liberal.gr, 13.4.2021)

<https://www.liberal.gr/apopsi/to-olokautomai-i-axia-tis-istorikis-mnimis/370206>

ΞΕΝΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ

Η δημόσια ιστορία ως συγκρουσιακό θέμα

Το ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων στο διαδίκτυο

Εκδόσεις Ταξιδευτής, 2019

Του ΛΕΟΝΤΟΣ Α. ΝΑΡ

Η πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη της Ξένιας Ελευθερίου έρχεται να προστεθεί στους βιβλιογραφικούς τίτλους που επιβεβαιώνουν την έκρηξη των τελευταίων χρόνων σχετικά με ζητήματα που άπτονται της ιστορίας και της γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων.

Οι περισσότεροι θεωρούν ότι η κοινωνία σήμερα γνωρίζει πολλά για το Ολοκαύτωμα. Η αλήθεια είναι, βέβαια, όπως επιβεβαιώνει και το συγκεκριμένο βιβλίο, ότι ο κόσμος γνωρίζει ελάχιστα, αφού πολύ συχνά έχει την τάση να μεταφράζει τα γεγονότα με βάση τη δική του πολιτική και εθνική λογική, γεγονός που τον αποτρέπει να κατανοεί την πραγματικότητα. Σήμερα πληθαίνουν οι τόποι μνήμης, οι ημέρες μνήμης, οι λογής λογής εκδηλώσεις γύρω από τη γενοκτονία. Πληθαίνουν, όμως, και οι αρνητές του Ολοκαυτώματος. Και αναρωτιέμαι πώς μπορούν να προσλάβουν

οι νεότερες γενιές τα σχετικά με τη Σοά. Μπορεί, μ' άλλα λόγια, να επικρατήσει ο κίνδυνος διαγραφής της μνήμης ή θα κερδίσει τελικά η κοινή λογική που πρεσβεύει ότι από τη στιγμή που ο θύτης, η Γερμανία δηλαδή, έχει, κατ' επανάληψη, παραδεχθεί τα εγκλήματα που διέπραξε ποιος ο λόγος να αμφισβητείται η τετελεσμένη πραγματικότητα;

Αξιολογώντας, ωστόσο, τη σημερινή αμφισβήτηση για την εβραϊκή γενοκτονία αναρωτιέμαι αν πήγαν στράφι οι δεκαετίες του '80 και του '90. Τόσα βιβλία, τόσα συνέδρια, τόσες ταινίες που αναπαρέστησαν το δράμα και έσπασαν τα ταμεία. Τότε το παγκόσμιο ενδιαφέρον κορυφώθηκε, οι κοινωνίες της Ευρώπης πάλευαν, θαρρείς, να επουλώσουν το ανοιχτό τραύμα.

Διαβάζοντας το βιβλίο της Ξένιας Ελευθερίου, το οποίο έχει γραφτεί με απόλυτη επιστημονική νηφαλιότητα, αναλογίστηκα πως όσο χάνονται οι μάρτυρες του μεγαλύτερου εγκλήματος που συντελέστηκε ποτέ στην ανθρωπότητα, τόσο δυναμώνει η φωνή των άλλων, που διαρκώς πυκνώνουν, των άλλων που υψώνουν την φωνή τους και αμφισβητούν. Φαίνεται πως τα πάντα μπορεί να σκυλευτούν, ακόμη κι η μνήμη όσων υπέφεραν. Γιατί, πώς αλλιώς, μπορεί να ερμηνεύσει κανείς το φαινόμενο της

▼

Τα στοιχεία που φέρνει στο φως η έξοχη αυτή μελέτη αποδεικνύουν ότι αυτή η ιστορία δεν αφορά μόνο εβραίους ούτε μόνο Γερμανούς, αφορά συνολικά ανθρώπους. Είναι ένα μεγάλο μάθημα για το πού μπορεί να οδηγηθεί κανείς από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η εβραϊκή γενοκτονία είναι τελικά οικουμενική.

Σε μια περίοδο αυξημένης ξενοφοβίας τα διδάγματα του Ολοκαυτώματος εμφανίζονται πιο επίκαιρα από ποτέ. Σήμερα, που τα διακυβεύματα της μνήμης είναι μεγάλα, το ζητούμενο είναι να παραμείνει ζωντανό το δίδαγμα και όχι (μόνο) το πένθος του Ολοκαυτώματος.

—

συνεχούς αναβίωσης του νεοναζισμού και, κυρίως, της ανοχής των κοινωνιών απέναντί του;

Τα στοιχεία που φέρνει στο φως η έξοχη αυτή μελέτη αποδεικνύουν ότι αυτή η ιστορία δεν αφορά μόνο εβραίους ούτε μόνο Γερμανούς, αφορά συνολικά ανθρώπους. Είναι ένα μεγάλο μάθημα για το πού μπορεί να οδηγηθεί κανείς από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η εβραϊκή γενοκτονία είναι τελικά οικουμενική. Σε μια περίοδο αυξημένης ξενοφοβίας τα διδάγματα του Ολοκαυτώματος εμφανίζονται πιο επίκαιρα από ποτέ. Σήμερα, που τα διακυβεύματα της μνήμης είναι μεγάλα, το ζητούμενο είναι να παραμείνει ζωντανό το δίδαγμα και όχι (μόνο) το πένθος του Ολοκαυτώματος.

Βέβαια κάτι τέτοιο κάθε άλλο παρά εύκολο είναι, τη στιγμή που καθημερινά πέφτουν τόνοι «λάσπης», αφού κυριαρχεί απόλυτα η συνωμοσιολογία και βασιλεύει η αντίληψη ότι πίσω από κάθε συμφορά που καταδυναστεύει τη χώρα, για να μην πω τον πλανήτη, κρύβονται πάντα οι Εβραίοι και η υποτιθέμενη νέα τάξη πραγμάτων που εκπροσωπούν. Φαίνεται τελικά ότι την ει-

κόνα που μια κοινωνία έχει για το παρελθόν της δεν τη διαμορφώνουν οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί. Πολύ μεγαλύτερη επιρροή, έχουν σήμερα τα μέσα ενημέρωσης, το διαδίκτυο, αλλά και τα πολιτικά κόμματα.

Το βιβλίο της Ξένιας Ελευθερίου μας κάνει να σκεφτούμε ότι πολλές φορές η ιστορία αναθεωρείται αλλά σίγουρα δεν ξαναγράφεται, για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους ιδεολογικούς σκοπούς και πολιτικά συμφέροντα. Οφείλουμε, να αφουγκραστούμε, να ακούσουμε και να επικεντρώσουμε το βλέμμα μας στο κάθε τι, που οι προηγούμενες γενιές δεν θέλησαν να στρέψουν την προσοχή τους. Να εμβαθύνουμε, τελικά, στην αναγνώριση της άγνοιάς μας και στον παραλογισμό της λογικής μας που υπαγορεύει την άρνηση του άλλου και του βαθύτερου εαυτού μας. Είμαι απόλυτα σίγουρος πως η κυκλοφορία του βιβλίου μπορεί να προκαλέσει γόνιμες συζητήσεις, γιατί θίγει την παράμετρο της πληροφόρησης, την πιο καίρια συνιστώσα της εποχής μας, η οποία, ειδικά γύρω από τα ζητήματα που απασχολούν την Ελευθερίου, μπορεί να θεωρού-

νται από πολλούς ανάξια λόγου, αλλά, δυστυχώς, πολλοί είναι έτοιμοι να τα υιοθετήσουν και κυρίως είναι πρόθυμοι να τα αναπαράξουν. Ο «θόρυβος» τέτοιων δημοσιευμάτων καθιστά την πληροφορία εύκολα προσβάσιμη στον μέσο χρήστη, μια και αναγνωρίζεται ως αληθές μόνον ό,τι αναδεικνύει κάποια συνωμοσιολογική ερμηνεία του οικονομικού και πολιτικού σκηνικού. Και κάπως έτσι διαμορφώνεται ένας εχθρός, συνήθως προαιώνιος και τρομερός, βάσει του οποίου ορίζεται μια ταυτότητα ή προσδιορίζεται ένα εμπόδιο που πρέπει να καταστραφεί. Και κάπως έτσι ανθίζει ο εθνικισμός ο οποίος εδράζεται στο μίσος και στη συνωμοσιολογία. Άτομα που μπορεί να έχουν άλλη θρησκεία, άλλο χρώμα, άλλη ιδεολογία εκφεύγουν από αυτό που η «πλειοψηφία» θεωρεί κανονικό. Το μόνο που μένει σε εμάς είναι να παίρνουμε ξεκάθαρη θέση απέναντι σ' αυτή τη λαίλαπα. Η μνήμη των νεκρών είναι πιο δυνατή, ο ανθρώπινος πολιτισμός επιβάλλεται να επικρατήσει της βαρβαρότητας.

(ΕΘΝΟΣ, 16.9.2019)

https://www.ethnos.gr/politismos/biblio/61301_olokaytoma-ton-ellinon-ebraion-sto-diadiktyo

ΙΑΣΟΝΑΣ ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ

Συναγωνιστές: Το ΕΑΜ και οι Εβραίοι της Ελλάδας.

Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ψηφίδες
(Ιστορική σειρά: Παλίμψηστο), 2020
336 σελίδες

Της ΕΡΗΣΣ ΜΑΛΑΓΙΩΡΓΗ

Το νέο πόνημα του Ιάσονα Χανδρινού, το οποίο κυκλοφόρησε πριν μερικούς μήνες, επιχειρεί να περιγράψει την πολυσχιδή σχέση ανάμεσα στο ΕΑΜ και στους Εβραίους της Ελλάδας.

Πρόκειται για τον καρπό πολύχρονης έρευνας, η αφετηρία της οποίας βρίσκεται στην επιμέλεια της εξαιρετικά επιτυχημένης έκθεσης «Συναγωνιστές: Έλληνες Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση» του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας. Το βιβλίο έρχεται να συμπληρώσει την πρόσφατη βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί γύρω από τα ζητήματα της αντίστασης και της διάσωσης ενός μη αμελητέου μέρους του εβραϊκού πληθυσμού, εμπλουτίζοντας παράλληλα την κατανόησή μας για το εαμικό αντιστασιακό κίνημα, αλλά και τη δεκαετία του '40 εν γένει.

Ο τίτλος του βιβλίου, «Συναγωνιστές: το ΕΑΜ και οι Εβραίοι της Ελλάδας», συνοψίζει τους στόχους της μελέτης, αλλά και τον θεωρητικό προβληματισμό που τη διέπει. Η παρατακτική συμπλοκή των όρων «ΕΑΜ» και «Εβραίοι της Ελλάδας» αποτυπώνει την πρόθεση του συγγραφέα να περιγράψει τη σχέση ανάμεσα στα δύο ως αμφίδρομη· να αφηγηθεί, όπως λέει

ο ίδιος, «τον διωγμό μέσα από την Αντίσταση και την Αντίσταση μέσα στις συνθήκες του διωγμού» (σ. 20). Η πρόταξη του όρου «Συναγωνιστές», εμπνευσμένη από την προσφώνηση των αγωνιστών του ΕΑΜ μεταξύ τους, συνδέει συμβολικά τον αναγνώστη με τις κεντρικές υποθέσεις εργασίας: συγκεκριμένα ότι, ο συμπεριληπτικός και ριζοσπαστικός λόγος που ανέπτυξε το εαμικό κίνημα, συγκρότησε ένα ευνοϊκό πλαίσιο υποδοχής για ομάδες πληθυσμού όπως οι Εβραίοι, υπερβαίνοντας παλαιότερες διαιρέσεις και διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις για την ανάδυση μιας νέας συλλογικής αντιστασιακής ταυτότητας. Λαμβανόμενες στο σύνολό τους, οι τρεις λέξεις-κλειδιά του τίτλου αποτυπώνουν τελικά τον τριπλό στόχο της μελέτης: να αποτιμήσει τη συμβολή του ΕΑΜ στη διάσωση μέρους του εβραϊκού πληθυσμού, να καταγράψει τη συμμετοχή των Εβραίων στην εαμική αντίσταση, να διερευνήσει ζητήματα μνήμης, ταυτότητας και ιδεολογίας.

Η εργασία καλύπτει χρονολογικά την περίοδο από την ανάδυση του εαμικού αντιστασιακού κινήματος μέχρι και τις μετεμφυλιακές διώξεις. Η συμμετοχή των Εβραίων στην ΕΠΟΝ πριν την έναρξη των φυλετικών μέτρων, η καταγραφή και αποτίμηση των ενεργειών του ΕΑΜ προς την κατεύθυνση της προστασίας και διάσωσης του εβραϊκού πληθυσμού, η εμπειρία της καθημερινότητας των Εβραίων στα βουνά της Ελεύθερης Ελλάδας και των Εβραίων ανταρτών στον ΕΛΑΣ, ο αντίκτυπος των μεταπολεμικών διώξεων των αριστερών είναι οι βασικές θεματικές που καλύπτουν τα τέσσερα κεφάλαια που συνθέτουν την αφήγηση. Επισημαίνεται ένα πλήθος αρχειακών πηγών, εφημερίδων, απομνημονευμάτων και προφορικών μαρτυριών, προερχόμενων και από τους δύο πόλους της ανάλυσης (ΕΑΜ και Εβραίοι).

Ξεκινώντας την προσπάθεια για μια συνοπτική αποτίμηση της συμβολής του συγγραφέα, θα ήθελα να επισημάνω αυτό που θεωρώ ως το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της μελέτης, δηλαδή τη διαρκή και συστηματική τοποθέτηση των καταγεγραμμένων γεγονότων και ευρημάτων σε ευρύτερα πλαίσια. Η βαθιά και πολυεπίπεδη γνώση του Χανδρινού για τις πραγματικότητες της δεκαετίας του '40, σε συνδυασμό με τη διευρυμένη ματιά του στο βαλκανικό και ευρωπαϊκό πλαίσιο, διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις, ώστε η αφήγησή του να αποκτήσει ένα ερμηνευτικό και αναλυτικό βάθος που λείπει από προηγούμενα πονήματα. Ο συγγραφέας είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στις διαφοροποιήσεις που συνεπάγονται διαφορετικές χρονικότητες και γεωγραφίες. Οι επαφές του εβραϊκού στοιχείου με την εαμική αντίσταση και οι στάσεις του ΕΑΜ απέναντι στον φυλετικό διωγμό, εξετάζονται πάντοτε σε συνάρτηση με τις ευρύτερες συνθήκες του πολέμου, τις προτεραιότητες των πολιτικών των κατακτητών, των Συμμάχων και της Αντίστασης, τον βαθμό και τις μορφές ανάπτυξης του αντιστασιακού κινήματος σε διαφορετικές στιγμές, την έκταση και τη γεωγραφία των εκκαθαριστών επιχειρήσεων και των εμφύλιων συγκρούσεων.

Με αυτό τον τρόπο, το βιβλίο παρέχει ορισμένες απαντήσεις για ήδη διατυπωμένα αλλά δύσκολα στην ερμηνεία τους ζητήματα, όπως: Γιατί το ΕΑΜ δεν επιλέγει μια απ' ευθείας σύγκρουση με τους Γερμανούς στη Θεσσαλονίκη του 1943 και προτιμά την παροχή βοήθειας εν κρυπτώ; Γιατί στη Θεσσαλονίκη δεν εμφανίζεται μια αντίστοιχη εκστρατεία αλληλεγγύης με αυτή που

▼

Το βιβλίο παρέχει ορισμένες απαντήσεις για ήδη διατυπωμένα αλλά δύσκολα στην ερμηνεία τους ζητήματα, όπως: Γιατί το ΕΑΜ δεν επιλέγει μια απ' ευθείας σύγκρουση με τους Γερμανούς στη Θεσσαλονίκη του 1943 και προτιμά την παροχή βοήθειας εν κρυπτώ; Γιατί στη Θεσσαλονίκη δεν εμφανίζεται μια αντίστοιχη εκστρατεία αλληλεγγύης με αυτή που συμβαίνει στην Αθήνα μερικούς μήνες αργότερα; Γιατί οι κοινότητες της Ηπείρου δεν εντάσσονται στον κανόνα της διάσωσης σημαντικού μέρους του εβραϊκού πληθυσμού που λαμβάνει χώρα την ίδια περίοδο στην Αθήνα, τη Θεσσαλία και την Εύβοια;

Η προκήρυξη της Εθνικής Αλληλεγγύης Αθήνας, τον Απρίλιο του 1943, για τους εκτοπισμούς της Θεσσαλονίκης (Αρχείο ΚΕ του ΚΚΕ, παραχωρήθηκε στο ΕΜΕ για τις ανάγκες της έκθεσης «Συναγωνιστής. Έλληνες Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση»).

συμβαίνει στην Αθήνα μερικούς μήνες αργότερα; Γιατί οι κοινότητες της Ηπείρου δεν εντάσσονται στον κανόνα της διάσωσης σημαντικού μέρους του εβραϊκού πληθυσμού που λαμβάνει χώρα την ίδια περίοδο στην Αθήνα, τη Θεσσαλία και την Εύβοια; Καταγράφοντας τον διωγμό μέσα από το πρίσμα της Αντίστασης, ο Χανδρινός συμβάλλει τελικά σημαντικά στον εμπλουτισμό της γνώσης μας για τους παράγοντες που οδήγησαν στη διάσωση ενός σημαντικού μέρους του εβραϊκού πληθυσμού σε ορισμένες κοινότητες, και στον σχεδόν πλήρη αφανισμό του σε κάποιες άλλες.

Μέχρι πρόσφατα, η ιστοριογραφία της εβραϊκής γενοκτονίας στην Ελλάδα περιοριζόταν σε σύντομα χρο-

Ο Λούι (Λουίτζι) Κοέν ή «Κρόνος» (δεξιά) μαζί με τον Απόστολο Σάντα, στελέχη του 2ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Παρνασσίδας το καλοκαίρι του 1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΜΕ)

νικά της εφαρμογής της «Τελικής Λύσης». Οι σχετικές αφηγήσεις σταματούσαν συνήθως στη στιγμή, ή καλύτερα στις στιγμές, της φυγής ή της εκτόπισης. Το κεντρικό ζήτημα που απασχολούσε ήταν η στάση του μη εβραϊκού πληθυσμού και των επίσημων θεσμών απέναντι στον διωγμό. Πρόσφατες μελέτες έχουν αρχίσει να αντιστρέφουν αυτή την τάση καταγραφής της ιστορίας των Εβραίων χωρίς τους Εβραίους, στρέφοντας το βλέμμα μας στο βίωμα του ίδιου του υποκειμένου: του εκτοπισθέντος, του κρυμμένου, του ενταγμένου στην Αντίσταση, των παιδιών.

Η μελέτη του Χανδρινού εμπλουτίζει τη σχετική συζήτηση με δύο κυρίως τρόπους. Ο πρώτος είναι η ανάδειξη του κεντρικού ρόλου που έπαιξαν οι ίδιοι οι ενταγμένοι στο ΕΑΜ Εβραίοι σε όλο το εύρος των ενεργειών διάσωσης (προπαγάνδα, «απα-

▼

Ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί πειστικά για την ευρύτητα κινήτρων που ωθεί τους Εβραίους στην ένταξη τους στην Αντίσταση. Η ένταξη αυτή ξεκινά πολύ πριν την εφαρμογή των φυλετικών μέτρων και πηγαίνει, ποιοτικά και χρονολογικά, πολύ πέρα από την ανάγκη της διάσωσης.

—

γωγής» ραβίνων, δίκτυα έκδοσης πλαστών ταυτοτήτων, προετοιμασία και σύνθημα της φυγής). Ο δεύτερος είναι η σκιαγράφηση της καθημερινότητας των Εβραίων στα βουνά όχι απλώς ως διωκομένων που τελούν υπό την προστασία της αντίστασης και εξαρτώνται από την παροχή βοήθειας από τους ντόπιους, αλλά και ως *δρώντων υποκειμένων* που κάνουν δύσκολες επιλογές, που ρίχνονται στον αγώνα της επιβίωσης μέσα σε δύσκολες συνθήκες, και που μετέχουν ενεργά στις κρίσιμες για τη στήριξη του αντάρτικου βοηθητικές υπηρεσίες, αναλαμβάνοντας συχνά νευραλγικά πόστα.

Η πρωτοτυπία της θεώρησης του Χανδρινού έγκειται στην υπέρβαση του διωγμού ως μοναδικού και αποκλειστικού πρίσματος θεώρησης της εβραϊκής εμπειρίας στην Κατοχή. Ο συγγραφέας επιχειρηματολογεί πειστικά για την ευρύτητα κινήτρων που ωθεί τους Εβραίους στην ένταξη τους στην Αντίσταση. Η ένταξη αυτή ξεκινά πολύ πριν την εφαρμογή των φυλετικών μέτρων και πηγαίνει, ποιοτικά και χρονολογικά, πολύ πέρα από την ανάγκη της διάσωσης. Η διερκεής συγκριτική ματιά του συγγραφέα αποκαλύπτει την από πολλές απόψεις ομοιότητα της εμπειρίας των Εβραίων με αυτή του μη εβραϊκού πληθυσμού. Κατά συνέπεια, οι «Συναγωνιστές» προσθέτουν μεν σημαντικές διαστάσεις στην ανάδειξη της εβραϊκής αντίστασης στον διωγμό, δείχνοντάς όμως την ίδια στιγμή πως αυτή δεν υπήρξε μια «άλλη» Αντίσταση.

Μια επιμέρους, αλλά πολύ σημαντική συμβολή της μελέτης αφορά τον αναστοχασμό γύρω από κεντρικές αφηγηματοποιήσεις της επίσημης και ανεπίσημης μνήμης του διωγμού. Ένα πρώτο σημείο που αξίζει ιδιαίτερη προσοχή είναι η αποηρωποποίηση της στάσης του ραβίνου Μπαρζιλάι. Η «απαγωγή» του αναδεικνύεται ως αποτέλεσμα πιέσεων από προσωπικότητες του εβραϊσμού που συνδέονταν άμεσα με το ΕΑΜ. Κατά τον συγγραφέα, αυτή και άλλες περιπτώσεις πίεσης στις κοινοτικές ηγεσίες μας δείχνει την ενεργητική συμμετοχή των Εβραίων στην ίδια τους τη διάσωση. Προεκτείνοντας τη σκέψη του, θα έλεγα πως οι περιπτώσεις αυτές υπενθυμίζουν τα διλήμματα με τα οποία βρέθηκαν αντιμέτωπες οι ηγεσίες, αποδομώντας μανιχαϊστικές αναγνώσεις περί φωτισμένων «ηρώων» και κοντόφθαλμων «προδοτών» (βλ. το διαδομένο στη θεσμική και εξωθεσμική μνήμη δίπολο Μπαρζιλάι-Κόρετς).

Ο Λάζαρος (Ελιέζερ) Αζαρία από τη Βέροια, υπεύθυνος της Επιμελητείας του Αντάρτη (ΕΤΑ) Θεσσαλίας, πρώτος από αριστερά, με τα στελέχη της ΕΤΑ Μαγνησία Τ. Σκοτινιώτη, Ι. Λουκόπουλο, Χ. Βροστόπουλο και Τ. Βολοβίνη στη Λάρισα, Ιανουάριος του 1945. (Φωτογραφικό Αρχείο Δημοτικού Κέντρου Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου)

Ένα δεύτερο σημείο αναστοχασμού αφορά τον εθνικό μύθο της «καθολικής αλληλεγγύης» και της «φιλόανθρωπης στάσης» που υποτίθεται πως επέδειξε ο χριστιανικός πληθυσμός και το εθνικό σώμα εν συνόλω απέναντι στους Εβραίους συμπολίτες. Οι ιστορικοί του Ολοκαυτώματος έχουν αποδομήσει αυτή την ειδυλλιακή και ισοπεδωτική εικόνα, αναδεικνύοντας τη δράση των δοσιλογικών οργανώσεων και την επιρροή του αντισημιτισμού ως διαμορφωτικού παράγοντα της στάσης μεγάλου μέρους του μη εβραϊκού πληθυσμού. Ο Χανδρινός προσθέτει σε αυτή τη συζήτηση μια νέα, σημαντική διάσταση, εγγράφοντας το φαινόμενο της αλληλεγγύης στη μεταβολή της ψυχολογίας των μαζών που συντελείται σε όλη την Ευρώπη την ίδια περίοδο. Η ουδέτερη και απολιτική έννοια της αλληλεγγύης αναπλαισιώνεται ιδεολογικά ως έκφραση αντικατοχικής δράσης και αντιφασιστικής στράτευσης.

Παρόλο που ο Χανδρινός επιλέγει να εστιάσει στις θετικές κυρίως πλευρές της συνάντησης Εβραίων και ΕΑΜ, ωστόσο η σχέση αυτή δεν παρουσιάζεται εξιδανικευμένη. Η βοήθεια προς τους Εβραίους και η υποδοχή τους στις τάξεις του περιγράφεται πειστικά ως συνάρτηση της ιδεολογικής συγκρότησης του κινήματος (συμπεριληπτικότητα, ριζοσπαστικός λόγος). Ταυτόχρονα, όμως, διαφαίνεται ότι η στήριξη προς τη συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού δεν έμεινε ανεπηρέαστη από στρατηγικές, οι οποίες καθόρισαν τελι-

Οι «Συναγωνιστές» μπορούν κάλλιστα να γίνουν βιβλίο αναφοράς τόσο για τις εβραϊκές σπουδές όσο και για τη μελέτη της εαμικής αντίστασης. Η συνθετότητα της ανάλυσης και η αξιοθαύμαστη ισορροπία μεταξύ προφορικών και γραπτών πηγών, σε συνδυασμό με την εύληπτη γλώσσα, καθιστούν το βιβλίο κατάλληλο για ακαδημαϊκά και μη κοινά.

κά και τα όρια της αλληλεγγύης. Επιπλέον, η πρόσληψη της εβραϊκότητας δεν έμεινε απαλλαγμένη από προϋπάρχοντα στερεότυπα και προκαταλήψεις (π.χ. τα στερεότυπα του εσωστρεφούς, φιλοχρήματου και απόλεμου Εβραίου). Ο συγγραφέας επισημαίνει ακόμα πως ο φυλετικός διωγμός δεν έγινε αντιληπτός έξω από το αντικατοχικό πλαίσιο ούτε αποτέλεσε προτεραιότητα για το ΕΑΜ. Τέτοιες και άλλες μη ανώδυνες πτυχές της συνάντησης, διάσπαρτες σε όλο το βιβλίο, αξίζουν οπωσδήποτε εκτενέστερη ανάλυση και συστηματικότερη διερεύνηση.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να κάνω κάποια σχόλια που στοχεύουν, όχι στην επισήμανση κάποιας «αδυναμίας» της μελέτης του Χανδρινού, αλλά σε προτάσεις για περαιτέρω αξιοποίηση και μελέτη. Ένας από τους κεντρικούς στόχους των «Συναγωνιστών» είναι η ανάδειξη της ένταξης των Εβραίων στην εαμική αντίσταση ως παράγοντα διαμορφωτικού μιας νέας αντιστασιακής εβραϊκής ταυτότητας. Ο στόχος αυτός υπηρετείται σε μεγάλο βαθμό, κυρίως μέσα από την περιγραφή της κοινής εμπειρίας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και υπό το πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικο-πολιτικών μετασχηματισμών. Μια έλλειψη της έρευνας είναι ενδεχομένως ο περιορισμός της συζή-

τησης για το βίωμα των διώξεων των πρώην ενταγμένων στον ΕΛΑΣ, σε υποκείμενα που επέλεξαν να συνεχίσουν την ενεργή δράση και μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, με αποτέλεσμα να εκτελεσθούν, να φυλακιστούν ή να εξοριστούν. Θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε πώς εγγράφεται ο εμφύλιος και οι διώξεις των Αριστερών στη μνήμη Εβραίων που εντάχθηκαν στις τάξεις του ΕΑΜ και/ή που κρύφτηκαν υπό την προστασία του στη διάρκεια της Κατοχής, αλλά που μεταπολεμικά δεν υιοθέτησαν (τουλάχιστον όχι ορατά) μια αριστερή ταυτότητα και/ή βρέθηκαν να πολεμούν στις τάξεις του κυβερνητικού στρατού.

Επίσης, θεωρώ πως ο στόχος της διερεύνησης ζητημάτων ταυτότητας και μνήμης μπορεί να υπηρετηθεί ακόμα καλύτερα, με το συνδυασμό οριζόντιας και κάθετης ανάλυσης των προφορικών μαρτυριών. Μια τέτοια προσέγγιση θα μας επέτρεπε να δούμε πώς τοποθετείται το βίωμα και η μνήμη της αντίστασης σε ευρύτερες αφηγήσεις ζωής.

Η συνθετότητα της μνήμης θα μπορούσε επίσης να αναδειχθεί περαιτέρω μέσα από την ανίχνευση και εξέταση ομοιοτήτων και διαφοροποιήσεων εντός της κατηγορίας των ενταγμένων στην εαμική αντίσταση Εβραίων (π.χ. σε συνάρτηση με την απώλεια ή μη των οικογενειών τους, και την καταστροφή ή τη διάσωση των τοπικών κοινοτήτων). Εξαιρετικά χρήσιμη θα ήταν και μια συγκριτική προσέγγιση με αφηγήσεις Εβραίων που δεν είχαν αντίστοιχες εμπειρίες. Ο συνδυασμός των ευρημάτων μιας τέτοιας μελέτης με αυτά των «Συναγωνιστών» θα εμπόδιζε την κατανόησή μας για τον αντίκτυπο της δεκαετίας του '40 στην εβραϊκή ταυτότητα, συνθέτοντας την κοινή εμπειρία με τη διαφορά, και πηγαίνοντας πέρα από δίπολα Εβραίος-μη Εβραίος (όπως κάνει ο Χανδρινός) αλλά και αντιστασιακός-εκτοπισθείς.

Οι «Συναγωνιστές» μπορούν κάλλιστα να γίνουν βιβλίο αναφοράς τόσο για τις εβραϊκές σπουδές όσο και για τη μελέτη της εαμικής αντίστασης. Η συνθετότητα της ανάλυσης και η αξιοθαύμαστη ισορροπία μεταξύ προφορικών και γραπτών πηγών, σε συνδυασμό με την εύληπτη γλώσσα, καθιστούν το βιβλίο κατάλληλο για ακαδημαϊκά και μη κοινά.

* *Η Έρση Μαλαγιώργη είναι ιστορικός, υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΩΥΣΗΣ
ΝΤΑΒΙΤΣΟΝ
ΕΦΕΝΤΗΣ
*Ένας Ρωμανιώτης
Πασάς στα Γιάννενα*

Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ,
Οκτώβριος 2020

Πρόλογοι: Μωσής Ελισάφ
και Θάνος Βερέμης

Τον Νταβιτσόν Εφέντη Λεβή (1832–1913) τον πρωτογνωρίσαμε μέσα από τις φωτογραφίες του γιου του στη βραβευμένη από την Ακαδημία Αθηνών έκδοση «Το Πανόραμα του Νισήμ Λεβή, 1898–1944», με επιμέλεια του Αλέξανδρου Μωυσή.

Γεννημένος στα Γιάννενα, ο Νταβιτσόν Εφέντης μεγάλωσε σε μια ελληνόφωνη, ρωμανιώτικη εβραϊκή οικογένεια, ενώ ξεκινούσε μια περίοδος ραγδαίων αλλαγών που θα μετέβαλε τον ρου της Ιστορίας. Η εποχή του επέτρεψε στον Νταβιτσόν να σταδιοδρομή-

σει στο οθωμανικό δημόσιο και να συνδεθεί με τις μεταρρυθμίσεις του κράτους στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα. Διετέλεσε βουλευτής στο Οθωμανικό Κοινοβούλιο και μέλος του ανώτατου δικαστηρίου. Η παρουσία του στα κοινά εντός και εκτός Ιωαννίνων υπήρξε έντονη. Αναδείχθηκε σε έμπιστο του σουλτάνου και παρασημοφορήθηκε από τον βασιλέα της Ελλάδας Γεώργιο Α'. Όμως, την οθωμανική μεταρρύθμιση ακολούθησε ο διαμελισμός της Αυτοκρατορίας. Η δύση της ζωής του Νταβιτσόν σημαδεύεται από τις όλο και εντονότερες εθνοτικές εντάσεις ανάμεσα στους υπηκόους του σουλτάνου, έως ότου η απελευθέρωση των Ιωαννίνων από τον ελληνικό στρατό, το 1913, θα αλλάξει άρδην τη ζωή της ρωμανιώτικης κοινότητας της πόλης.

Μέσα από σπάνιες εφημερίδες του 19ου αιώνα, αρχαιακό υλικό και αδημοσίευτες φωτογραφίες αντικρίζουμε την ταραγμένη επο-

χή του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τα Γιάννενα από μια άλλη οπτική γωνία: την πορεία της ολιγάριθμης αλλά υπερήφανης ρωμανιώτικης εβραϊκής κοινότητας της πόλης και ενός εξέχοντος μέλους της.

ΓΙΟΣΕΦ ΜΠΕΝ ΠΙΝΧΑΣ ΟΥΖΙΕΛ
ΛΕΥΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ
*Αναμνήσεις
και εντυπώσεις από
τη ζωή των Εβραίων
της Θεσσαλονίκης*

Θεσσαλονίκη 2020

Επιμέλεια - χορηγία:
Βίκτωρ Σολ. Βενουζίου

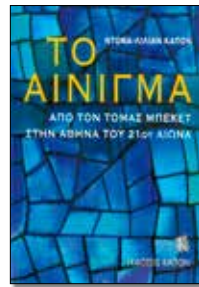
Ακούραστος και μεθοδικός ερευνητής, ο Βίκτωρ Σολ. Βενουζίου με την επιμέλεια της επανέκδοσης αυτής διασώζει μία σπάνια πηγή για τη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

Ο συγγραφέας του «Λευκού Πύργου» είναι ο Θεσσαλονικιός δημοσιογράφος Γιοσέφ Μπεν Πινχάς Ουζιέλ (Θεσσαλονίκη 1888 – Τελ Αβίβ

1968), ο οποίος αρθρογραφούσε στον Τύπο της Θεσσαλονίκης με το ψευδώνυμο «Εβραίος νέος», ενώ το 1920 μετανάστευσε στο Ισραήλ.

Η πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε από τον ίδιο τον συγγραφέα το 1929, στο Ισραήλ. Κατόπιν παρεμβάσεως των Θεσσαλονικέων που ζούσαν στο Ισραήλ, κυκλοφόρησε το 1978 η δεύτερη έκδοση, στα εβραϊκά, με τον ίδιο τίτλο, από το «Ινστιτούτο για την έρευνα του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης». Ο συγγραφέας περιγράφει με μοναδικό τρόπο σκηνές από την καθημερινότητα της πόλης και της γεμάτης δραστηριότητα εβραϊκής κοινότητας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, υπό μορφή επιστολών, μέσα από τις εντυπώσεις ενός Εβραίου Νορβηγού ταξιδιώτη, με το όνομα Γκούσταβ Βίμποργκ, προς έναν Εβραίο φίλο του με το όνομα Άλμπερτ Μπάρμοντ.

Με την άδεια του επιμελητή του η επανέκδοση διατίθεται ελεύθερα στο διαδίκτυο, μέσα από τον ιστότοπο του ΚΙΣΕ www.kis.gr/βιβλία.

ΝΤΟΝΑ-ΛΙΛΙΑΝ ΚΑΠΟΝ
ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ
*Από τον Τόμας Μπέκετ
στην Αθήνα του 21^{ου} αι.*

Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα,
Δεκέμβριος 2020

Θέλοντας, σε μια αποφασιστική καμπή της ζωής της, η συγγραφέας να ανακαλύψει το παρελθόν της οικογένειάς της, τελείως ανυποψίαστη γι' αυτά που θα συναντήσει, ρίχνεται σε μια δαιδαλώδη αναζήτηση που θα την οδηγήσει σε άγνωστα μονοπάτια και θα τη φέρει κοντά σε εμβληματικά πρόσωπα της Ιστορίας. Η πραγματικότητα ξεπερνάει τη φαντασία και αποδεικνύει πως στην ουσία ο κόσμος όλος είναι ένας και αδιάσπαστος, και έτσι πρέπει να τον αντιμετωπίζουμε.

Το τελευταίο μέρος του βιβλίου συνθέτει μια πινακοθήκη μελών της ίδιας οικογένειας, που αρχικά έζησαν στην Ιταλία, και στη συνέχεια μετακινήθηκαν προς την

Ελλάδα, κατά τον 17^ο αιώνα. Η διήγηση εδώ διανέεται από τρυφερότητα και νοσταλγία για έναν κόσμο πια χαμένο.

ΙΩΣΗΦ ΒΕΝΤΟΥΡΑΣ
ΤΑΝΑΪΣ
Ταναΐς και Κυκλώνιο

Εκδόσεις Νίκας, Αθήνα 2020

Στην έκδοση αυτή συγκεντρώνονται οι συλλογές ποιημάτων του Ιωσήφ Βεντούρα Ταναΐς (Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2001) και Κυκλώνιο (Εκδόσεις Μελάι, 2009), που αποτελούν την εσωτερική αναζήτηση και τον θρήνο του ποιητή για το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων.

Η έκδοση περιλαμβάνει εισαγωγή του κριτικού και γραμματολόγου Αλέξη Ζήρα, ενώ στο τέλος καταχωρούνται βιβλιοκριτικές της Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, της Ελισάβετ Αρσενίου, του Νάνου Βαλαωρίτη, της Αγγελικής Κωσταβάρα, του Νικόλα Σεβαστάκη, της Μαρίας Τσάτσου.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
Summary of Contents of Issue 255, vol. 44 • January – June 2021

SPECIAL EDITION:

200 YEARS FROM GREECE’S WAR OF INDEPENDENCE

*Angles of the Historic Course of the Greek Jews in 200 Years
Since the Greek Revolution and the National Independence*

✓ In the editorial, Victor Eliezer, KIS Secretary General, presents the contents of this issue which is dedicated to the 200th anniversary of Greece’s Independence and includes essays and articles on the historic course of the Jews of Greece, the Jewish contribution to the progress of the Greek State and the evolution of the identity of the Greek Jew during the bicentennial history.

✓ The **Messages on Greece’s bicentenary** of KIS President David Saltiel, WJC President Ronald S. Lauder, EJC President Moshe Kantor, and of the Israeli State representatives at the time, the Israeli President Reuven Rivlin, the PM Benjamin Netanyahu, the Speaker of the Knesset Yariv Levin and the Foreign Minister Gabi Ashkenazi are published here.

✓ **“Greece, the bird of freedom”** is the title of an article dedicated to Greece’s anniversary of Independence, with special focus on Greek poetry celebrating freedom, written by Yossi Amrani, Ambassador of Israel to Greece, and Avirama Golan, Israeli journalist and writer. We republish it from “Kathimerini” of March 17, 2021.

✓ In the **History section** we publish the following essays of distinguished professors, scholars and researchers:

— DIONYSIS G. DROSOS:

Greek Jewish citizens – pioneers of a difficult national integration

The Revolution of 1821 resulted in the birth of the independent nation-state of Greece. This process against the Ottoman Rule was initiated by the Greek-Orthodox (Rum) millet. The Jewish Millet of the Empire was reticent about this prospect, feeling safer in a

multi-ethnic Empire. This stance further inflamed the centuries-long prejudices and led to resulted bitter hostilities. Nevertheless, against the myth of the ‘perennial enmity’ between the two communities, we should not lose sight of the many acts of friendship and humanity between Christians and Jews, and above all, the generous philhellenic activity of prominent Jewish intellectuals all over Europe and the USA. In the two centuries of Independence, the Greek-Jewish citizens participated in all patriotic wars, deservedly validating their full membership in the Greek Nation.

— PHILIP CARABOTT:

Greek-Jewish citizens of Old Greece

The ever-increasing scholarly publications on the history of the Jews in modern Greece focus on at least three research topoi: the Shoah; Salonikan Jewry; and the historical subject “Greek-Jewish citizens”. In the short text published in this issue the author focuses on representative samples of the public discourse of the Jewish element of Old Greece (early 1860s to early 1910s) and draw attention to the signifiers and meanings of this discourse.

— ELIAS PESSACH:

The speech of the late Archrabbi of Thessaly and Old Greece Symeon Pessach on August 31, 1881 on the occasion of the Greek Army marching in Larissa.

The speech of the Archrabbi started and concluded with prayers for the liberating Greek Army. It was published in the Greek and foreign press and it was praised for its highly philhellenic sentiment that resulted in positive comments for the Greek Jews. Archrabbi Pessach was a key figure in motivating the Community’s integration to the Greek State.

— MARY MARGARONI:

Linguistic social constructions and inter-communal relations between Christians and Jews in the Greek state (19th century – first half of the 20th century): a two-way relationship

The present study has a dual purpose. On the one hand, it investigates the attitudes and conceptions held by the Greek Orthodox population towards its own language, in contrast to “the” language of the Jews, from the founding of the Greek state to World War II. On the other hand, it examines the attitudes of the Jewish population in Greece towards its own language as well as the Greek language. Furthermore, it investigates how these linguistic, and consequently cultural and social, perceptions of the dominant language group sometimes led to practices of exclusion of the Jewish people, mainly in periods of tension in inter-communal relations.

— GEORGE ANTONIOU:

Music and the Jewish youth: From inter-war Thessaloniki to Auschwitz.

The article deals with the topic of Classical Music education in Thessaloniki and the Jewish Community. It examines how the Jewish community solidified its leading role in Thessaloniki through music education. Then by examining the personal trajectories of young music students and their lives it examines the role music played in surviving the camps by participating in the infamous Auschwitz orchestra.

— EVANGELOS CHEKIMOGLOU:

The massive relocations of Salonikan synagogues after the fire of 1917.

After the great fire of Thessaloniki (1917) the Greek State used the burnt zone as a white paper to enforce a new city plan to modernize the city. The new plan ignored the existing synagogues. Therefore, all synagogues and praying houses were demolished

even if they had suffered minor damages or no damages at all. On the other hand, the terms under which the rebuilding procedure took place compelled thousands of Jewish families to relocate from the traditional Jewish areas. The final result was a massive relocation of 55 synagogues, with major ideological consequences and the loss of historical memory.

— EFSTATHIOS LIANOS-LIANTIS:

Ionian Jews and the Cretan Revolution. An unknown incident of sensitivity and humanism

In 1867 three Ionian Jews found in the market of the port of Smyrna (Izmir) six bells originating from Christian churches of Crete that were plundered by the ottoman troops of Omar Pasha during the Cretan revolts. In a noble humanitarian gesture, the Jewish community of Smyrna purchased the bells and offered them to the Christian Orthodox Metropolitan Bishop of Smyrna Chrysanthos.

✓ The **Holocaust and Resistance** section of this issue includes:

— The article of the Metropolitan Bishop of Nea Ionia Gavriil, entitled “**Holocaust and the value of historic memory**”, stresses the importance of maintaining Holocaust remembrance.

— The presentation by Leon Nar of the book of Xenia Eleftheriou “**Public History as a confrontational issue. The Holocaust of the Greek Jews on the internet**”.

— The presentation by Ersi Malagiorgi of the book of Iason Chandrinou on the Jews and the Resistance entitled “**Synagonistes (fellow-fighters): the EAM and the Jews of Greece**”.

✓ The issue closes with book reviews.

Cover illustration: «Greece on the Ruins of Missolonghi» oil painting by the French painter Eugene Delacroix (1826), Fine Arts Museum of Bordeaux. In the inserted box: a page of the Provisional Regime of Greece (1822), Library of the Hellenic Parliament.

XPONIKA זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαυίδ Σαλιτιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατή

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. - Διανέμεται δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

